

POGÁNY JÓZSEF

A FÖLDRESZÁLLT POKOL

- AZ ISONZO EPOSZA -

BUDAPEST 1916
DICK MANÓ KIADÁSA

A mű elektronikus változatára a Nevezd meg! - Így add tovább! 3.0 Unported (CC BY-SA 3.0) Creative Commons licenc feltételei érvényesek. További információk: <http://creativecommons.org/licenses/by-sa/3.0/deed.hu>

Elektronikus változat:
Budapest : Magyar Elektronikus Könyvtárért Egyesület, 2014
Készült az Internet Szolgáltatók Tanácsa támogatásával.
Készítette az Országos Széchényi Könyvtár E-könyvtári Szolgáltatások Osztálya
ISBN 978-615-5433-31-3 (online)
MEK-12468

TARTALOM

Páncélvonaton a frontig
Egy éjszaka a Doberdon
A harmadik Isonzo-csata
Csatatér-panoráma
A halálra bombázott Görz
A földalatti Görzben
A hamvaiból éledő Görzben
Oslavija dráma 3 felvonásban, szatirjátékkal
Oslavija véres, sáros földje
A tábor
A frontmögötti világváros
Tengerészek a lövészárokban
A tengeralattjáró szeme
A villámszóró Zeus
Tiszteljétek a közkatonákat!
Beszélgetés olasz szocialista foglyokkal
A Karszt-háboru törvényei

Valamennyi Dante-idézet Babits Mihály fordítása.

Ki tudná, bár prózában, elbeszélni
a vért, sebet mind, amit láttam akkor,
akárhányszor próbálná elmesélni?

Ah, minden nyelv kifogyna a szavakból!
gyenge nyelve a gyenge értelemnek,
melynek ilyent már elgondolni nagy sor.

Dante: A Pokol. Huszonnyolcadik ének.

A földreszállt pokol.

A Doberdo tábornoka mondotta először ezt a keserű, kénköszagu, rőt lángba, fekete füstbe burkolt szót. És aki valaha ott járt a Karszton, e szennyesszürke kősvatagon, e sziklák és szakadékok zavaros tömkelegében, az látta, ahogy ez a kötömb emelkedni kezdett, ahogy dörgés és villámlás között szállni kezdett fölfelé az alvilágból, amíg éles szirtjeivel át nem törte a föld humuszát és kivetette magát a föld felszínére. És látta, ahogy alvilági szállása közben lemaródott, lesodródott róla minden élet. Vize, folyója ott maradt alatta, füje, fája lemorzsolódott testéről. Csak a szikla, csak a kő szállt föl a földre. A legenda beszél bukott angyalokról, akik a mennyből a földre zuhantak. Itt fordítva történt: itt a pokol szállt föl a földre. A Doberdo a földreszállt pokol.

A népmonda meséli, hogy sok század előtt itt járt a nagy Dante és ezek a sziklamartok és sziklaszakadékok lettek volna az „Inferno” mintája. Ezeken a sziklákon alélt el pokolbanjárása közben, itt támogatta Vergilius és itt biztatta az angyali Beatrice a nagy vatest. Itt látta az emberi bűnök és szenvedések örült kavargását, itt a vérpataokban fuldoklókat, a ronda esőben ázókat, az eleven erdőként szenvedőket, az álomcsuhában görnyedőket, a tüzeső alatt égőket, az ostorozástól vonaglókat, a rühben vakaródzókat, az örök munkát görgetőket, itt látta a pokol annyi fantasztikus kinját, itt nyult meg arca keskennyé, itt éleződött orra vékonyá, fogyott teste aszkétává, mialatt a nagy mű, a Pokol képe, az emberi bűn és szenvedés legnagyobb eposza terzinákká formálódott benne.

Hat évszázad telt el azóta. 1316 volt a Dante ideje. Hat évszázadja telt el azóta a felvilágosodásnak, a civilizációnak, az emberi élet értékéről, a halálbüntetés eltörléséről való vitáknak. Hatszáz olyan esztendő, amely egyebet se tett, csak csufolta azt a komor, középkori fantáziát, amely sötét életre hívta a Pokol rémeit, amely boldogan sütkérezett a maga fölvilágosultsága, tanultsága, modernsége napjában. Hatszáz év óta dicsekszik az emberiség: Ime, mily sokra vittük, mily messze tartunk, hogy' elkergettük a középkor borzalmakról huhogó baglyait. 1316 a Dante ideje és ime 1916-ban újra pokol a szürke Doberdo, újra a pokol előtt folyik el Styxként a zöld Isonzo, Pluto városává lett Görz városa.

Megint pokol a Doberdo. És milyen pokol! Dehogy tudott a Dante komor, nagy fantáziája olyan borzalmakat elképzelni, mint azok az olasz hullahalmok, amik szagát csak parfümmel meg foghagymával bírták elviselni katonáink. Dehogy tudott Dante leírni olyan szenvedést, amit a juliusi, az augusztusi szomjuság jelentett a víztelen Doberdon. Hol látott, hol hallott az ő képzelete olyan poklot, aminővel a pergőtűz tébolyított? Volt-e fogalma a lánglővelő gépek, a könnyfakasztó gázok pokoli kínzó eszközeiről?

A földreszállt pokol: - ez az Isonzo, ez a Doberdo, ez Görz eposza. Mai hősköltemény, tehát szenvedésről, türeőről, munkáról szól. A ma hősei, ha harcosok is, a szenvedés, a türeőrés, a munka hősei.

„Én rajtam jutsz a kinnal telt hazába,
én rajtam át oda, hol nincs vigasság,
rajtam a kárhozott nép városába.

Én nem vagyok egykoru semmi lénynyel,
csupán örökkal; s én örökkön állok.
Ki itt belépsz, hagyj fel minden reménynyel!”

Dante: A Pokol. Harmadik ének.

Páncélvonaton a frontig

Zömök és vaskos szörnyeteg. Szürkészöld a színe. Mintha már hónapok előtt megsejtette volna az új uniformist. A Karszt sziklái között áll a páncélvonat. Alig veszi ki a szem tökéletes mimikrijét. Mintha valami roppant, őskori szörnyeteg volna, valami óriási csuszómászó. Ilyenek lehettek évmilliók előtt az ichtiozaurusok. A mai háborúnak kellett jönnie, hogy az ilyen őskori szörny, annyi más atavizmussal együtt, vasból és acélból újra föltámadhasson. Páncélos vonattestén egyetlen nyílás sincs. Csak kazántüdeje mutatja, hogy élet van benne, ahogy hörgi ki a gőzt. Csak parázsló kőszén szívének dobogása árulja el, hogy akarata van, hogy vágyai vannak, hogy, ha most nyugodtan meglapul is, mégis minden pillanatban öldöklésre és támadásra kész.

Autó száguldott velünk hozzá. A hosszú ut belevitt bennünket az estébe, az aranyszínű lemenő napból belevezetett az ezüstösen fölkelő holdba. Az égen mintha a háború szimbóluma uszott volna. Véresen bíboros volt a horizont éppen arra, amerre kilőtt nyilként röpített a gépkocsi. És a véres ég alja fölött, a még kék égen, a sötétben kéklő tenger fölött, roppant fekete felhő emelkedett, két szárnya szétterpesztve a mennybolton, nyakát messzire előre nyújtja, mint valami óriás halálmadár, az öldöklés óriás keselyűje.

Megállunk a páncélvonat előtt. Mintha az autó egy percre visszahökölne a csodaszörny elől. Így szokott a ló visszariadni az autó elől. Furcsa este a mai: mintha lelke volna minden tárgynak. A kórházvonat mellettünk mintha sóhajtozna és nyögne. A municiós vonatok mozgonyai mintha hangosan nyeritenének, mint harci paripák. A messzi sötétlő hegyek haragos bömböléssel ordítanak: gránátoktól megtépett ciklopsok. Még a csillagok is cselekszenek, harcolnak: most új, fehér csillag száll fel az égre, körülnéz, kémleli az állásokat, aztán, mint aki elvégezte dolgát, lassan alábukik. A táviródrót előttünk csupa suttogó sejtelen, csupa titokzatosság, ahogy élet és halál végigreszket rajta. Új üstökösök, óriás fényszórók járják végig lassan, fontoskodva a mennyboltot.

A páncélvonat megnyitja réseit, kifordul vastag acélbele. Belébujunk. Elnyel a sötétsége. Azután apró villanylámpák gyulladnak. Katonák szorongnak a szörnyeteg szűk gyomrában. Jobbról-balról gépfegyverek állnak, mint zömök fém-buldogok. Elöl ágyú nyújtja ki csövét a páncél nyílásán. Nem tagadja meg pokolbéli származását: rádium foszforeszkál zöldesen az irányzó készülékén, piros lámpácska fénylik a célzó gömbjén. A gépfegyver-buldogok nehézkesen döcögnek, a karcsu sátán, a hajóágyú, kecses könnyűséggel mozog.

Megindul a páncélvonat. Sebes irammal fut lefelé. Kacsaringós az útja. Föltünik a tenger. Azután újra elvész. Sikság. Szőlőkertek. Üvegházak. Új kanyarodás. Már nem tudjuk követni az irányt. Mintha szándékkal azt akarná, hogy nyomát veszítsük, ahogy magával cepel éjszakai kalandjára. Most magas sziklafalak között vezet az útja. Belefurja magát a Karsztba. Azután megint künn dohog a síkon. Messzire látszik a holdfényben csillogó sinpár. Itt már nem jár semmiféle vonat, mintha nem merészkednének arra az utra, ahol a páncélos szörnyeteg jár, mint ahogy minden állat elkerüli az éjszaka magányosan vadászó oroszlán csapását.

Hegyek emelkednek a páncélvonat előtt. Talán csak dombok, de az éjszaka megnagyítja őket. A páncélos szörnyeteg fölfelé kuszik: följutott a Doberdo-fensikra. Milyen közömbös tud maradni ez a Karszt. Nyugodt, csendes, hideg, rosszindulatu szikla, nem lágyítja meg az emberi jajszó és nem oldja puhává a ráomló emberi vér.

A Doberdon vagyunk. Balról látszik a tenger. A végtelenbe vesző Adria. Jobbról emelkedik az Isonzo-front kálváriája: a Monte San Michele. Ha kiömlő piros vér szerez hazát, akkor ma

a San Michele a legmagyarabb hegy és a tövében fekvő San Martino del Carso a legmagyarabb falu. Viziók rémitenek. Itt van az a hely, ahol egyetlen ezredünk állásai előtt háromezer olasz holttest tornyosult halommá. Itt tették olyan pestissé a levegőt, hogy foghagymával és parfümmel kenték be az orrukat a katonáink. A halált elbirja az ember, de a halál szagát nem.

Alaguthoz ér a páncélos szörny. Leszállunk róla. Gyalog megyünk az alaguton keresztül. Mindenütt alvó katonák, pihenő tartalékok. Megint továbbdübörög a páncélos. Már közeledünk a fronthoz. A kapitány mindent mégegyszer megvizsgál. Még egy gyakorlattal kipróbálja, hogy pontosan jár-e az egész óramű. A vonat legénysége a fegyverekhez siet. Jobbra-balra hajladozik az ágyu. Csörömpölnek a gépfegyverek. A legénység egy része fölkuszik kívülről a páncél két oldalára, hogy figyelje, nem jön-e kutató röpködő. A páncélvonatnak is vigyázni kell magára, neki is van egy hatalmas ellensége: a páncélos, gépfegyveres, hárommotoros olasz repülőgép. Hangzanak a kommandók, de nem emberi szavak, hanem villamos csengések. Rövid és hosszú csengések sora megállítja a vonatot, gyorsítja, lassítja a járását, előretaszítja, visszalöki, tüzelte, tüztét beszünteti. Félelmetes biztosságu harci eszköz a páncélvonat. Ha kell, vezeti a csapatok előrenyomulását. Gépfegyvereivel és ágyujával tisztára söpri az utat és mögötte gyors iramban fölvonulhatnak lovas és kerékpáros osztagok, ezek nyomán pedig a gyalogság, mint ahogy az üstökös tömör magja nyomán halad hosszú uszálya. Visszavonulásnál szabadon tartja az utat, lehetővé teszi a sebesültek elszállítását, raktárak kiürítését. Nem egy komoly harcot állt is már a páncélos. Háromszor verekedett Plavánál, egyszer Monfalconénál. Behatolt az ellenséges állásokba, mint valami mérgezett tör a testbe, elpusztította az olasz hidat, szétszórta az olasz tartalékszázalókat. Éppen az a félelmetes ereje, hogy hirtelen meg tud jelenni az ellenséges svarmlénia előtt, acélfejével áttöri drótsövényét, mintha vesszőkerítés volna, egyszerre berobog az ellenség vonalai mögé. Golyó nem fogja acélmellét. Srapnel nem tudja áttörni páncélderekeit. Ahhoz nagyon is gyors, hogy nehéz gránát roppantsa halálra gerincét. A romlást és pusztulást beleviszi az ellenfele belsejébe, de önmaga sebezhetetlen. Sebzhetetlen mint Achilles és ravasz, mint Odüsszeusz. Nagyon tud vigyázni magára. Ha előrenyomul, drótkötélen mindig valami lorikocsit lök maga előtt, hogy ha akna robbanna a sinek alatt, hát az pusztuljon. És kitartó is. Vízet, szénét három napra visz magával. Kieheztetni, kiszomjaztatni se lehet. Betegség se fog rajta. Ha baj, baleset éri, rögtön maga orvosolja. Minden hozzávaló szerszám és masina vele megy a harcba.

Uj alagut. A páncélos szörnyeteg eltűnik az alvilágban, mint a folyó, amelyik a föld alá tűnik, hogy azután újra fölbukkanjon. Marja maga alatt a Karsztot. Megáll. Leszállunk. A fronton vagyunk. Előttünk tekergődzik a vékony svarmlénia-kigyó. Poszt áll egyedül az éjszakában, összelőtt ház mellett. Ránkemeli a föltüzött szuronyu fegyvert:

- Halt! Wer da!

- Tiszt.

- Előre!

A vezetőnk néhány lépést tesz előre. A poszt megint parancsol:

- Halt!

A tiszt megáll, a poszt suttogva kérdi:

- Feldruf?

A tiszt suttogva felel, a poszt újra vállraveti a fegyverét:

- Richtig. Passiert.

És így megy ez háromszor egymásután. Dalmát bakák őrzik a pokol bejáratát. Lassan, egyenkint közeledünk. Hangos szónak nem szabad esnie. Vigyázni kell, hogy valami csillogó tárgyon ne törjön meg a holdsugár. Ami hangzik, ami látszik, ami fénylik, az mind célpont. Itt némának, láthatatlannak és sötétnek kell lenni. Ez a pokol.

Mostanáig olasz ágyuszó szállt felénk jobbfelől, a hirhedt hegyek csucsáról. Néha gyalogsági fegyver kattogott. De most hirtelen elül a zaj, és ahogy egyre inkább közeledünk a svarm-léniához, egyre halálosabb és némább a csönd, amely körülvesz bennünket. Minden lépésünk zaja tisztesen csikorog a Karszton. Szinte félelmetesebb ez a csönd a hangos ágyuszonál. Valósággal kísértetivé növekszik az éjszakai csatatér csöndje. Csak valami halk, egyhangú zaj hallatszik most, mint amikor éjjel, magányos szobában, szu rágja a fát. Ahogy közeledünk, erősödik a zaj. Most már olyan, mint amikor a harkály kopácsolja a fát. Katonák vésik a sziklát. Barlangokat vájnak a Karsztba. Nem az eső ellen, nem a korán leszálló hó ellen, nem az éjszaka hidege ellen, hanem az olasz gránátok ellen. Ha a halál dobja pereg, ha az olasz nehéz ágyuk őrvöngnek, akkor csak sok méternyire a föld alatt él meg az ember. A dekkung maga nem véd meg. Itt nincs föld, amibe beleássa magát a katona. Itt csak kő van. Csak kő és csupa kő. Körengteteg. Mintha a föld kömagja itt csupaszon lépne ki a fölszínre. Itt nem áshatja magát a földbe a svarm-lénia. Itt a lövészárók nem is árok, hanem kőfal. Egymásra hordott és halmozott szikladarabok durva kőfala. Történelmi munkákban, régmúlt évezredek népeiről, őskori ásatásokról való rajzok mutatnak ilyen nyers és primitív várfalakat. És a kőfalak között, mint imbolygó árnyékok, úgy járnak-kelnek, dolgoznak és örködnek a katonák. Olyan reménytelenül, olyan árnyékmódon suhantak a holdas éjszakában, hogy alig mertem őket megszólítani. Egy pillanatra sem tudtam a valóságvoltagekra eszmélni. Hiába, a látogató, a vendég sohasem fogja kiérezni, mi a katonaélet, mi a katonaszervezés, mi a katonaharc. Doberdo hősei állottak előttem, annyi vér, szenvedés, kitartás és győzelem hősei és nem tudtam belőlük egyebet meglátni, csak mozgó és személytelen árnyékokat, fekete és valószerűtlen sziluetteket.

A páncélvonalat vár. Indulni kell. A Karsztból leérünk a sikra, a sikról a tengerre. A hideg tengeri szél elfujja a fantómokat, mint ahogy hajnali kakasszó elkergeti a kísérteteket. Megint valószerűvé lesznek a tárgyak és az emberek. A páncélból kiköltözik az élet és hidegen, szürkén áll ott az élettelen acél. Az éjszaka ciklopjai józan egyszerűségben lépnek elé: lakatosok, szerelők, bányászok, kovácsok, közöttük pesti szervezett munkások. A svarm-lénia árnyai és sziluettjei megmutatják igazi arcukat: szegedi és pestkörnyéki földmívesek, akik most is csak úgy turják a földet, mint odahaza béke idején.

Megint előttünk áll minden emberi nagyság, hősiesség és dicsőség alapja: a *Munka*.

Van egy hely a pokolban, Rondabugyrod,
vasszinü kőből, mint a hetedik kör,
mely fölön keríti e sok ronda bugyrot.

És e kőrétnék közepén nyilik föl
egy széles, mély kut óriási szája
(annak idején szólok mindezekről).

Dante: A Pokol. Tizennyolcadik ének.

Igy bátorságom kissé visszajött,
mely távol volt szívemből teljes éjjel,
melyet töltöttem annyi kin között.

És mint ki tengerről jött, sok veszéllyel,
amint kiért lihegve, visszafordul,
még egyszer a vad vizen nézni széllyel.

Ugy lelke, még remegve borzalomtól,
végignézett a kiállt uton újra,
melyen még élve senkisémet jutott túl.

Dante: A Pokol. Első ének.

Egy éjszaka a Doberdon

Négy Isonzo-csatáról beszél a história. Hónapok során négyszer próbált Gorlicét az olasz és háromszor kellett közben megállania, hogy kifulladás tüdejét új levegővel töltsen, hogy az iramtól kalapáló szívét csillapítsa. Négy nagy csata volt az Isonzo-fronton, csak éppen a Doberdo nem tud erről semmit. A Doberdon nem volt négy csata, itt csak egyetlen, soha el nem múló, egyszer ketté nem szakadó viadal áll hónapok hossza óta. A hetvenkilométeres Isonzo-fronton mindenütt volt már szünet, csak itt, a Doberdon nem volt soha egy percre sem elnyugvása a harcnak. A világháború egyik legemlékezetesebb és legszörnyűbb pontja ez. Félköralakban nyúlik bele a Doberdo-fensík az Isonzo völgyébe. Átlagban száz méter magas. Előtte az Isonzo szalagja, mögötte a mély Vallone-szakadék. Tömör, egységes kőhalmaz. Az egész területe nem nagy: hosszában hét-nyolc, széltében öt-hat kilométer. A legmagasabb csúcsa az északi részen van: a 275 méter magas San Michele. Ez a csúcs az egész fensík ura, ezért vannak érte a leghevesebb küzdelmek, mint ahogy az egész Doberdo-fensík jelentőségét az magyarázza, hogy ura Görznek és az Isonzo völgyének.

Kietlen karszt a Doberdo. Se fa, se fű nem terem meg rajta. Éles kövei feltépik nemcsak a tenyér bőrét, hanem a cipő talpát is, felmetszik a legjobb posztót is. Az uttalan kőrengetegbe a katonák véstek bele csak utakat, robbantottak utcákat. A türelmes emberi munka leggyönyörűbb ódáit ezek a karsztba belemart ut-árokban találjuk. A Doberdo karsztján nincsen víz. A szikla elnyeli, a dolinák felisszák, a bóra felszárítja. A második Isonzo-csatában, július forró napjaiban megtörtént, hogy két álló napig nem vihettek az állásokig se vizet, se ennivalót, annyira lőtték az utat az olaszok. Egyetlen falat kenyér és egyetlen korty nélkül álltak ott a katonák, de az olasz roham nem tört keresztül. Példátlan csúcsa ez az emberi kitartásnak és kötelességtudásnak.

Gonosz és álnok a Doberdo. Egy korty víz nincs a tetején, de sziklatömbje alatt százötven méter mélységben nagy folyó folyik: a Timavo. Mit érezhettek a katonák, amikor ajkuk kicserepesedett, amikor nyelvük odatapadt a szomszagtól, amikor már hallucináló érzékeikkel hallották az alattuk eltemetkező folyó vizének a csörgését?

Esteledik a Doberdon. Megmozdul a front mögött épített nagy baraktábor élete. A mozgókonyhák füstölögnek. Nagy asztalokon vágják a húst. Vörös agyagpocsolyákban ökrök várják, hogy levágják őket. Sátrak alatt tisztálkodnak az emberek. Mintha a „Wallenstein tábor” elevenedett volna meg. Csak a markotányosnő hiányzik. Trénoszlopok készülődnek. Málhásállatok százai sorakoznak; apró hegyilovacsák, öszvérek, törpe szamarak. Dolgozó orosz foglyok ugranak szét, dekkungot keresnek a repülőgép előtt, de hangosan kiáltozza az egyik: „Ne féljete! Hisz ez nem olasz, ez a *miénk*.”

Visz följebb az út. Nagy nyílás a sziklaföldben. Mintha a pokol tölcseire volna a kerek lyuk, amelyen leereszkedünk. Óriási kerek cseppkőbarlang. Fantasztikus cseppkőoszlopok merednek felfelé és lógnak le a mennyezetről. Köröskörül három emelet fából. Priccek egymás fölött. Ezt a barlangot most, a háboruban fedezték föl. Ide már nem szállhat le sem srápnél, sem gránát. Sok száz katona bujhat meg benne. Ebben a percben villamos lámpák gyulladnak ki köröskörül. Szívárványossá lesz az egész barlang. Sárga, vörös, kék színben pompázik a cseppkő. Mint valami fönséges dóm. Jókai-regény.

Katonák készülődnek. Kerek kolbásszá csavarják a sátorlapba takart pokrócot. A tornisziert itt hagyják. Vállra vetik a puskát. Már négyes oszlopokban állanak a századok. Furcsa uniformis van rajtuk. A Doberdon nem csukaszürke és nem is zöld az uniformis színe, hanem rozsdavörös. Ilyenné festi a karszt a katonáit. Budapestiek. Zöld parolis vadászok. Indulnak föl a

Monte San Michelére. Hat napig fognak odafönt maradni. A karszton kővé meredett arcu katonák. Fiatal kadétok. Hosszu hegymászó bottal a tiszték. Mind komoly és szótalan. Mind volt már a San Michelén. Csak egy tartalékos tiszt hangos: ma megy először a frontra. Indulni kell. Csak még cigarettát osztanak ki köztük. József főherceg, a hadtestparancsnokuk küldte. Egy főhadnagy mondja: „Most fölme gyünk, ki tudja, ki jön köz ülünk vissza?” Indulnak. Elkigyóznak előttem a századok. Megpróbálok olvasni az arcokról: mindegyiken ott ül a halál-raszántság merev maszkja, mint a görög amfiteatrum tragikus álarca. Uj emberfajta ez: a San Michele típusa. Utánuk nézek. Eltűnnek az estében a sziklák között. Ki tudja, ki jön köz ülünk vissza?

Jön föl a hold, annyi harc sápadt tanuja. A régi csillagok mellé új csillagok repülnek: fehér és zöld fémgömbök. Pirosan száll ki az ágyutörök tüze. Nehéz teherautók dübörögnek. Egy harmincésfeles mozsarat szállítanak. Ahol vége szakad az országutnak, ott új utat kell építeni a királyi szörnyeteg számára. Emberek százai dolgoznak a hirtelen leszakadó éjszakában az uton. Robog a nagy cső, zörög a lafetta, dübörög a nehéz alapzat. Harmincezer kilogramm halad el előttünk. Százhusz lóerős gép huzza, de csak lépről-lépésre tud haladni. Az út minduntalan besüpped alatta. Vissza-visszahanyatlak, de gigászi erőlködéssel újra előretör. Egész tüzfelhőket izzad a kattogó motor.

Csapatok jönnek le az országuton. A San Michelén voltak. Hat napig! Románok. Fáradtan vonulnak. Görnyedten a nehéz hátizsák alatt. Pihenni mennek. Hat nap, hat éjjel harcoltak. Nem hátráltak egy lépést se. Hat napig feszült meg minden idegük, ahogy hallgatniuk kellett a halál dobolását. Most ernyedten lötyög a testük, csak félig nyitott a szemük, két mély ránc a szájuk körül. Ez a San Michele másik maszkja. A csapat végén a szanitécek. Vajjon hány vérző sebet kellett bekötöniük? Jönnek sebesültek is. Könnyebb a sebük, a maguk lábán jöhetnek. Egyenként baktatnak elmaradt maródiak. Egypáran a karszt-falhoz dőlnek. Hátuk a torniszerre támaszkodik, arcuk a holdba néz.

Mély szakadék. Az út csupa gránátlyuk. Minden gránátlövés után azonnal reparálják. Összelőtt falvak a hegy lejtőjén, Oppachiasella, Devetaci, Cotici. Senki se él bennük! Kisértetiesek a holdfényben. Megint a gránátok útja. Előttem áll a Monte San Michele. Feketén mered a három csucsa: a Cote 197, a 275 és a 242. Az egyik kettéhajlik, ezt az olaszok külön is elnevezték: a Cadorna „Bosco die Capuccioja”. Mint valami nagy bálna, úgy terül el a hegy. Az egyik csucsa a hirhedt hullahalom. Itt feküdt a hatvanegyes olasz ezred egyetlen hullahalomban. Itt volt egyetlen divízióink állása előtt hatezer olasz halott. Minden századunk megszámolta, hány hullá hever a lövészárka előtt. Csak a gyalogsági tűz halottait lehetett össze-számolni, a tűzéség áldozatai messzebb, a tartalékokban voltak. Hetekig büzlött a tizezernyi feloszló olasz holttest. Nem lehetett eltemetni őket, mert aki csak kidugta a fejét a dekkungból, leterítették az olasz golyók. A katonák visszautasították már a menázsit. Nem tudtak enni a büztől. Végül is egy lánglővelő készülékből folyékony tüzzel árasztották el és megégették a holttesteket, meg mésszel sikerült lelöcsölniük.

Az összevissza út megint a harmincésfeleshez vezet. Most már megérkezett. Kivájták számára a földet. Most állítják föl roppant alapzatát. Száz ember dolgozik a nagy munkán. Hangzik az éjszakában a kommandó: „Fe-szitsd!” Kétszáz kar feszül neki az acéldrótnak. Élesen cseng a második kommandó: „Huzd - meg!” És ez így megy órákon át. A verejték csak oly fontos a csatatéren, mint a vér. Az emberi munka hatalmas szimbóluma ez az éjszakai jelenet. Meunier-relief. Ahogy elmegyünk, még messzire hallatszik: „Fe-szitsd!” „Huzd - meg!” És az izmok feszülnek, a homlokok verejtékeznek, a karok huznak. Ez a háború minden formájában az ember küzdelme a fémme l.

Néma csöndben kell tovább mennünk. Itt már nem szabad hangos szónak esnie. Itt már minden kiáltás árulóvá lehetne. Nem magunkért kell vigyáznunk, hanem a csapatokért. A

legkisebb mozgásra örült tüzelésben törnek ki az olaszok. Ezért nem mehetünk a legelső svarmléniába sem. Az állandó olasz ágyutüz halálos keserűséget vált ki a katonákból. Egyetlen fronton sincsenek ilyen gyűlölettől fűtött vad harcok, mint itt. Az olaszok nemcsak mindenfajta ágyuval dolgoznak, hanem légi torpedót is vetnek. Sokszor két-három méter hosszú robbanó csöveket küldenek. Hacsak a bóra lehetővé teszi, mérgező gázbombákat hajítanak. A kézigránát állandóan repül. A katonáink eleinte természetesen nehezen tűrték a doboló nehéz ágyutüzet, de ma már hozzáidomultak az idegeik. Sokszor a humor könnyíti meg a pokol elviselését. Magyar honvédek mondogatják, ha nehéz gránát hull: „Jön a konyhakocsi”, ha pedig könnyebb srapel röpül: „Jön a kochkiszni”. Ez most a humor a San Michelén.

Megint új arca van a San Michelének. Most jobbra van tőlem. Csak az oldala látszik. Nagy hangyaboly. Csupa tartalékállás. Fa nincs rajta. Ami kevés volt, azt is szétlőtték. A hold éppen rásüt. Gyönyörű udvara van a holdnak. Ameddig a fénye ér, mindenütt tele van az ég csillaggal. Új hang jelenik meg. Eddig csak az ágyu szólt, most fegyvertűz ropog San Martino felől. Már egész nap eldöntetlenül ringott ott a harc. Most éjszaka kell eldőlnie. Magyar honvédek mennek most rohamra. Ezt jelenti a lövöldözés és azt is jelenti, hogy minden állást visszacserezték és keményen megtartottak.

Két maródi sántikál el mellettem. Nem sebesültek, csak betegek. Egy csepp hősiesség sincs rajtuk. Népfölkelők. Egy csepp hősiesség sincs rajtuk, de ahogy elsántikálnak mellettem, megelevenedik előttem, mit vittek véghez ezek az emberek. Ők állották itt az olaszok első ostromát. Századok álltak szemben bataillonokkal és fölfejlődésre kényszerítették a nagy olasz haderőt. Ők vették és kaparták össze az első szegényes dekkungokat, amikben csak térdelni lehetett. Ezekben küzdöttük végig az első Isonzo-csatát. Ezeken az öreg népfölkelőkön vallott kudarcot Cadorna első napiparancsa, amely így szólt: „Holnap meg kell szállni a Doberdo-fensikot és előre kell nyomulni Görz és Trieszt felé.” Ezeken a népfölkelőkön mult, hogy a Doberdot még ma sem szállták meg az olaszok és hogy az olasz tisztek azon az első napon hiába húztak glacékezyüt és lakkcsizmát, sem aznap sem azután nem vonultak be Triesztbe és Görzbe.

Most már a San Michelen kuszunk. Munició-halmok hevernek. Keskeny árkon lebotorkálunk. Hatalmas sziklába vájt üreg: egy kaverna. Az olasz nehéz ágyuk elől sziklaüregekbe kell huzódniok katonáinknak. Sokméternyi sziklaréteg födi a barlangot. Belül bádog, földpapír, kő és deszka a tetőzete, beton a padlója. Villanyvilágítás. Száraz, furcsa hörgéssel furja a furókalapács a követ. Villamossággal és süritett levegővel furnak, folyékony levegővel robbantának. Száz ember fér a kavernába. Két sor deszkapriccs a hálólhelyük. Fülke a fegyvereiknek, pad a holminknak. Egy mozgó hegyfurószakasz dolgozik benne. Hosszu hetek csodálatos szívósságu munkája ez a föld alá vájt kaszánya. Megint az emberi munka példátlan szívóssága. Mint valami bányában, úgy zakatol a szakadatlan munka. Még a „Germinal” vak bányalova is itt van: apró bosnyák málhás ló.

Nagy katonatemető. A kereszték fehérék a holdfényben. A San Michele halottai. Sebesültek jönnek. A San Michele friss sebesültjei. Az egyiket megszólítom. Erdélyi román. Napszámos. Két hónapja áll a Doberdon. Harminckilenc esztendő. A lábát lőtték át. Most néhány negyed-órája. Mi történik? Mi van a San Michelen? Egyre hevesebb a gyalogsági lövöldözés. Az olasz támad. Eddig nem jutott el állásainkig. Vajjon eljut-e? A hold udvara megint eltűnt, most olyan, mintha valami roppant emberi arc figyelné a San Michelelet. A hegyre most gránátok csapkodnak. Fölcsap a füstjük és aztán csattan a hangjuk. Most harmincas olasz hajóágyu lövedéke hullott. Ez alattomosabb, mint a többi gránát. Ennek a vonítása nem hosszú, elnyújtott figyelmeztetés, hanem csak pillanatnyi sikítás. Ez elől nem lehet hamar fedezékbe bujni.

Ujra leszállunk. Megint a harmincésfeles mozsár. A talapzata már rég áll. Rajtaül a teste is. Ebbe taszítják bele a csövet, mint valami óriás karmantyuba. Megint feszülnek az izmok. A munka láza megint fűti a katonamunkások testét.

Hosszu, lassu sorban málhás állatok vonulnak el. Viszik a vizet, az élelmet, a municiót a lövészárkok lakóinak. Csak akkor elevenedik meg a lövészárkok, ha leszáll az éjjel. A csatatér éjszakai életet él. Most van a fölváltás. Az új csapatok most állítják föl a posztokat. Most jut el hozzájuk a menázs, a melegen tartó „kochkisznikben”. Most faszolják a dohányt, a konzerveket, a kétszersültet. A svarmok sorra indulnak a lecsatolt csajkákkal, a kibontott sátorlapokkal. A katonák mohón lehajtják az áhitott meleg levest, szétmarcangolják a húst, kikana-lazzák a főzeléket. Azután azonmód, kimosatlan betöltik a csajkába a feketekávé. Akinek gyufája van, rágyújt a cigarettára. A többi addig kunyorál, míg ő is kap a gyufakincsből. Most kezdődik a munka. Javítani kell az állásokat. Mélyebbre kell vájni a sziklát. Magasabbra kell emelni a kőfalat.

Világító rakéták szállnak föl. Megint gránátok hullanak a San Michelére. Most a legvégén állunk a San Michelének. Itt árnyékban van, mintha fátyolba takaródzott volna. Hányféle arca van ennek a hegynek? Konyhakocsi ballag. Feketekávé szaga csap ki belőle. Tábori ágyu megy az állásba. Tüzérek halkán beszélgetnek. Sebesültszállító kocsi jön. Négy ló huzza. Hordágyon halottat emelnek ki belőle. Lemegyünk a tizenötcentiméteres ágyuhoz. Kecsés, könnyű a mozgása. Mintha valami acélballerina volna. A San Michele északi oldalára lő. Miért, mi van a San Michelén? Az olaszok behatoltak az állásainkba, de karintiai ezredek ki-sodorják őket. Kattog a gyalogsági tűz. Néha mintha egész sortűz volna, néha egészen élesen elválik minden lövés ropogása. A puskaharc egyre fokozódik. Az emberek most már felfokozott izgalommal állnak a lövészárkokban. Testük egész súlyával odadől a hideg kőhöz. A puskacsövek már egészen tüzesek a sok lövéstől. Már fáradtak a kezek, sajognak a vállak a puskatartástól, verejtékesek a homlokok a harci munkától.

Mély, sötétké az ég most. A hold kisebb lett, de fénye csodálatosan tiszta ezüstragyogásu. Mennyi harc tombolt már a San Micheleért. Az első Isonzo-csata után oly össze-vissza volt a front, hogy négy hétbe telt, míg tájékozódhattak. Nem lehetett rekognoszálni, mert a feje-bubját se dughatta ki elevenen senki a lövészárkokból. Végül is repülőgépekről pilótákkal fényképeztették le a saját frontunkat, hogy tudjuk pontosan, hol állunk. Azóta azután változatlanul áll a front. Az olaszok nem egyszer törtek be állásainkba, de mindannyiszor kivetették őket. Sohasem szabad elfelejteni a debreceni harminckilenceseek bravuros és győzelmes ellentámadását. A kassai harmincnégyesek meg az utolsó pillanatban, amikor az olaszok már a San Michele gerincén masiroztak, ellenállhatatlan erővel újra lesodorták őket. Egy olasz fogoly, aki a 39-esekkel szemben harcolt, panaszkodott: „Rettentő volt, milyen ordítással jöttek ránk.” Egy másik, aki a 34-esekkel szemben állott: „Borzasztó volt, olyan nesztelenül jöttek, mint a macskák.” A stájer landwehrek „Avanti” kiáltásokkal biztatták az olaszt, amikor nem birt nyolcvan lépésnél tovább előrehatolni.

Hatlovas munició kocsi megy le a hegyről. Leadta a terhét és elvonul. Ló nem maradhat a Doberdon. Itt nem lehetne ellátni. Csak az ember tud úgy alkalmazkodni, hogy itt is megél. A domboldalba befütyülnek a gyalogsági golyók. Monfalcone felől rakéta száll föl. Kisérteties falun visz át az út. A fehér templom úgy áll a holdfényben, mint valami kulissza. A tornyát lelőtték. Az ég acélfekete most. A hold vakítón süt ki belőle. Most percekig halálos csend van. Egyetlen lövés sem esik. Csak a bórá sivit egyre erősebben. Arbeitosok jönnek. Fűrész, kapa, csákány a vállukon. A munka zászlóaljai. A háborúnak a harcoló katonánál nem kisebb hősei.

Megkeressük megint a harmincésfeles mozsarat. Már mindenestül készen áll. Tüzérek veszik körül. Csöve mozogni kezd. Oldalra tolódik. Aztán fölfelé mozdítja, mintha valami roppant

elefánt ormánya volna. Egyre inkább fölfelé emelkedik, most egy pillanatra olyan, mintha a már sárga holdra lőne. Ott áll mellette a külön bombakocsi, meg az emelődaru. A tüérek fenyőfát vágnak, hogy takarják vele a szörnyeteget. Az egyik ásitva mondja magyarul: „Fene egye meg, elég is lesz már.”

Zölden hajnalodik az ég. Sebesült erdön át visz az ut. Nincs ép fája. Az olasz tizenötös gránátok gyilkolják. A hosszú erdőut végén hirtelen kibukkan Görz. A sápadt reggelben is élesen látszanak romjai. Tragikus komorság veszi körül az elpusztított várost. Most is röpül még egy-egy olasz gránát a romjai közé.

Tüzérségi megfigyelő. Nagyító távcső. Világosan látszanak az olasz állások az Isonzo partján. Most olasz katonák futnak a fedezékekben. Csodálatos tisztasággal látszik a sok kilométernyire levő Cormons. A házak, a tornyok szívárványos tűzben égnek, mintha fata morgana volna.

A léghajóállomás. Ott áll duzzadva a ballon aranysárga gömbje. Mintha köszönteni akarná a másik aranysárga gömböt: az égen magasra szálló Napot.

És im, valóban part mögé kerültem:
partjára a fájdalmas völgyű mélynek,
mely dörgéssé gyűjté a jajt körültem.

Dante: A Pokol. Negyedik ének.

Mint Szicilia ökre, melynek első
bőgése méltán lett nyögése annak,
kinek kezében mintázta a véső,
bőgött hangjával a boldogtalannak
ugy, hogy elhitted volna, mint az Irást,
hogy réz bár, rémes fájdalmai vannak:
ugy ennek hangja sem utat, se nyilást
egy jó darabig nem lelvén a tűztül,
a láng nyelvére fordítá a sirást.

Dante: A Pokol. Huszonhetedik ének.

A harmadik Isonzo-csata

Az Isonzonál küzd az osztrák-magyar monarchia a legfontosabb érdekéért: az Adria megtartásáért. Nemcsak többé-kevésbé fontos hadállásokról van itt szó, hanem a nagyvilággal való kapcsolatokról: a tengerpartról. A Doberdon és a Podgorán nemcsak Görzről, hanem Trieszt és Fiume sorsáról is döntenek. Hosszu hetek feszült izgalma között tartott a nagy harc, nagy enyhülést jelentett hát, amikor a győztes Borojevics kijelentette: „A harmadik Isonzo-csata befejeződött. Megnyertük!”

Borojevics hadiszállásáról repült világgá ez a mondat előttünk, amerikai, német, osztrák, magyar ujságírók, svéd és svájci tisztek jelenlétében, - mintha szimbóluma akart volna lenni ez a nemzetközi közönség az Isonzo-csata világraszóló jelentőségének.

Ma már, a csata befejeztével, meg lehet állapítani, hogy a harmadik Isonzo-csatával a világháború egyik legnagyobb eseménye játszódott le. Önkéntelenül is afelé a hadvezér felé fordul hát a figyelem, aki ennek a harcnak a győztese tudott maradni. Borojevics hadvezéri karaktere a legérdekesebbek egyike. Grodeknel a harmadik hadsereg parancsnoka, s a centrumban harcolva, gyönyörű győzelmet verekszik ki. Az ő hadserege mentette fel 1914 októberében Przemyslt s azután szakadatlan harcokban elfoglalta a híres Magiera-magaslatot. A Kárpátokban, oldalállásba került Borojevics és fontos szerepe volt a nagy limanovai győzelemben. Oldalról az ő vasszorítása kényszerítette az oroszokat a Dunajec mögé való visszavonulásra. Egész télen át ő tartja a Kárpátok legfontosabb pontját: a Dukla-szorost. Itt próbált legtöbbször áttörni az orosz. Itt volt a kárpáti-vonal legkényesebb pontja. Rajta állt ekkor, vajjon előzőnli-e az orosz Magyarországot. Itt élte bele magát Borojevics a *defenziva* nagy feladataiba, itt szerezte meg a hozzávaló lelki tulajdonságokat: a szívósságot és a türelmes idegeket. Gorlicénél az volt a főfeladata, hogy délről roppantsa össze a már megtört gerincű orosz hadat. Grodek, Przemysl, Limanova, a Kárpátok, Gorlice, - a legnagyobb feladatok és a legszebb győzelmek színhelyeihez kapcsolódik a Borojevics neve is. Győzött, annyira győzött, hogy fölöslegessé tette magát az orosz harctéren és májusban hirtelen az olasz frontra kerül. Három csatát állott immár alatta a hadsereg az Isonzonál és Borojevics most a harmadik után, joggal elmondhatta: „Ahogy május huszonnegyedikén átvettem az állásokat, úgy tartom őket ma is.”

Frissek, még vértől melegék a nagy csata eseményei, de azért a konturjait már ma is fel lehet ismerni. A részletek még az emberi szenvedés és szívósság csodáival kápráztatnak, de azért ma már meglátja a szem mögöttük a stratégiai alapvonalakat is. Még nyíltak az eleven huson ütött sebek, de azért már most kell kiboncolni a roppant csata csontváz-szerkezetét.

Hónapok óta tartó állóharcból nőtt ki ez a nagy viaskodás. Az olasz támadás alapjellemtvonása az áttörési kísérlet. Az Isonzo-csata az olaszok részéről voltaképpen egy elvetélt Gorlice. A mi részünkről a harc a legnagyobb szabású defenziva volt, hasonló a németek franciaországi defenzívájához.

Az olaszok hosszú, rendszeres előkészítéssel mentek bele a harcba. Joffre egy hónappal előbb megnézte az olasz frontot, hogy a francia tapasztalatok alapján tanácsokat adhasson. Az olaszok a csak négy hétig képzett katonákat is harcba vitték. Szigorú parancsokat adtak ki a fegyelem erősítésére. Halálbüntetéssel fenyegették a megfutó, vagy magát megadó katonát. Pecori-Giraldi tábornok, a VII. olasz hadtest parancsnoka, a támadás előtt napiparancsot adott ki, hogy „az ellenség már megőrlődött és ingadozik”. Ebben a meggyőződésben indultak harcba az olaszok, de csakhamar keservesen csalódniuk kellett.

Nagy hadseregmasszákból formálta meg az olasz főparancsnokság a támadóéket. Doberdo ellen szegeződött a harmadik olasz hadsereg, Aosta hercegének vezérlete alatt, Görz felé irányult a második olasz hadsereg éle Fragoni generális parancsnokságával. Huszonnégy divízió és két alpini-brigád, összesen kilenc hadtest mozdult meg. Több mint háromezer fegyvercső és másfélezer ágyú tüze szórta a halált az Isonzo védőire. Igen nagy tulerő próbált áttörni a fronton és a modern áttörési taktika minden raffinériájával és borzalmaival felszerelten indult meg az olasz támadás.

Október közepén mutatkoztak az első jelek. Ágyuharc puhatolta végig a frontot. Tizenötödikén estek az első nehéz gránátok és tizenhétedikén volt az első gyalogsági közelharc. Ezen a napon már világossá lett, hogy az olaszok igazi nagy vállalkozásra készülnek, hogy az apróbb ütközetek csatává sűrűsödnék.

A front északi része ellen irányul az első támadás. A Krn és a tolmeini hídfő az első cél. Ugyanekkor a Doberdon is hevesen viharzik a harc. Ez a bevezetés. A nagy csata dereka huszonegyedikén kezdődik. Ezen a napon van az első igazán nagyarányú gyalogsági harc, de a pokol már az első nap megnyílik. Október huszadikán és huszonegyedikén teljes erővel dühöng az olasz ágyuzás. Mindenfajta ágyú szól, az egyszerű tábori ágyutól a legnagyobb kaliberű, legnehezebb gránátokat küldő mozsarakig. Ötven óra hosszat morzsolják az olasz gránátok állásainkat, ötven óra hosszat gyötrik az Isonzo védőinek az idegzetét. Amikor aztán már azt hiszik, hogy szétporladt a szikla és megbomlott az ideg, - megindul az egész vonalon a gyalogság általános rohama. Sok helyütt sikerül is behatolniuk állásainkba, de az elfoglalt állások csak elfoglalt sirgödröket jelentenek a számukra. Mind ott pusztultak. A csata megállás és lankadás nélkül dühöng egész nap és utána egész éjjel. Több az eseménye ennek a napnak és több vér folyt benne, több emberi szívósság és bátorság jelentkezett benne, mint a régi hadjáratok egész esztendei alatt.

A csata egyre fokozódik. Új meg új olasz tömegek rohamoznak és a küzdelem október huszonegyedikéig eléri csúcspontját. Ekkor megszűnnek a Doberdo déli része ellen szegeződő támadások, hogy annál hevesebben törjenek a San Michelere és San Martinora. Október huszonhatodikán egy pillanatra úgy látszott, hogy csillapul a harc. Az olaszok nem tékoztak úgy az embert és municiót. Sokkal lassabban és óvatosabban vetették tűzbe tartalékaikat. De október huszonnyolcadikán új lánggal lobogott föl a titáni küzdelem. Csakhogy most már inkább a front északi részén. A tolmeini hídfő állja most három napig a vad ostromot. De kiállja becsülettel. Visszaver minden támadást.

Ekkor megint új fordulatot vesz a harc. Most délen adja ki veszett erejét. November első napjaiban a görzi hídfő az olasz rohamok főcélja. Görz különösen áhított eredmény lett volna az olasz offenzíva számára. Nemcsak azért, mert a szép Görz városa látható szimbóluma lett volna a győzelemnek, hanem még inkább azért, mert stratégiaileg legelsőrendű fontosságú hely. Nagy rés nyílik itt a hegység és a tenger között. Szép síkság, ahol nincsenek természeti akadályok és éppen azért egy harminc kilométeres fronton hat kitűnő utvonat visz Olaszországból Ausztriába. Itt nyílnék az egyetlen lehetőség arra, hogy nagy olasz hadseregtömeg a monarchia testébe vonulhasson, itt volt tehát a legerősebb az olasz támadás és itt is szenvedte legretentőbb vereségeit.

Még október huszonnyolcadikán véres fejjel veri vissza az olaszt a bánáti 45-ös regiment, de már november elsején új olasz tartalékok jelennek meg. Két brigádot vonnak el sietve a Dolomit-frontról. Megint visszaverik őket. Másodikán és harmadikán új meg új rezervák; új meg új kétségbeesett erőlködések; új meg új vereségek. A Podgora hegyet, a görzi állások urát, bravurral megvédi a 23-as dalmát landwehr-ezred és másodikán délután hat rohamot ver vissza rajta a magyar 52-es pécsi regiment.

Ez volt nagyjában a nagy csata. *Három nagy területi szakaszra bomlott, amelyek mindegyikének önálló egyéni élete volt: a doberdoi fensikra, a görzi hídőre és a tolmeini hídőre. És három nagy időbeli szakaszra oszlott: Az első október tizennyolcadikától huszonkettedikéig tartott. Ezt a periódust heves támadások jellemzik egyszerre az egész fronton. A második korszak huszonkettedikétől huszonhatodikáig tart. Ekkor már nincs elég ereje az olasz offenzívának, hogy az egész fronton egyszerre törjön előre, hanem csak egy résszel, az északi szakasszal, a tolmeini hídővel próbálkozik. A harmadik korszak szintén a részlet-offenzíva ideje, csak hogy most már a déli részen, a görzi hídő ellen dühöng november első napjaiban.*

De van egyetlen része a frontnak, ahol az október tizennyolcadikától november harmadikáig tartó egész nagy csata alatt soha, egyetlen pillanatra sem csitult el a harc. Ez a szakasz a doberdoi fensik északi része. San Michele és San Martino igazi csucai voltak ennek a hatalmas küzdelemnek. Itt dühöngött legerősebben az olasz nehéz tűzérség és ebben a poklok poklában voltak legveszettebbek a kézi harcok. A San Michelen november elsején a 3-ik és 4-ik magyar honvédezred, másodikán a budapesti első honvédezred viaskodott a földreszállt pokollal. San Martinonál a gráciak küzdöttek páratlan szívóssággal. Itt már nem hogy az egyes egyének, hanem az egyes ezredek hőstetteit, vagy ami egyre megy, szívósságát és szenvedését se lehet felsorolni. Doberdo mindörökké emlékezetes marad minden korok harci hagyományaiban.

A harmadik Isonzo-csatát, e gigantikus áttörési kísérletet, a harc két fajtája jellemzi: a tombolásig fokozódó *ágyuharc* és a szó szoros értelmében nem is késhegyig, hanem késmarkolatig menő *közelharc*. Eredménye pedig: a támadás teljes kudarca és a defenzíva teljes sikere. Az olasz hadsereg eddig legnagyobb vállalkozása teljességgel kudarcot vallott és mégis, épp ez alkalommal az ellenfél is kénytelen meghajolni az olasz csapatok hihetetlen bátorsága előtt. Boroevics tábornok kijelentette: „Az olaszok nagyszerűen verekedtek. Ha egész ezredek holtan ottmaradnak, ha más ezredek valamennyi tisztjüket elvesztik, akkor ez azt mutatja, hogy a csapatok megtették a kötelességüket.” Az olaszok az Isonzo-csatában vagy másfél-százezer embert vesztek. Rettentő szám ez. Szinte fele az ott harcoló olasz hadseregnek. Az a hadsereg pedig, amely ily roppant százaléku veszteséget el tud tűrni, nem lehet gyáva hadsereg. Csak a magunk katonáinak szenvedéseit kicsinyelnők le, ha tagadnók vitéz ellenfeleink bátorságát. Hogy milyen keseredetten küzdött mindkét fél, mutatja, hogy mindkét részről alig esett néhány ezer fogoly.

A harmadik Isonzo-csata minden téren felülmulja az első kettőt. Az első csak a doberdo-görzi fronton dühöngött, a második csak Görztől Tolmeinig, a harmadik váltakozó előretörésekkel az egész fronton viharzott. Csapatok és ágyuk dolgában is nagyobb mennyiség és fokozottabb keserűség jellemzi. Históriai jelentősége is a legnagyobb. Mint ahogy a nagy leMBERGI csatának az a jelentősége, hogy magára vonta a nagy orosz masszákat és ezzel lehetővé tette a németek franciaországi előretörését, úgy a harmadik Isonzo-csatának is az a történelmi fontossága, hogy magára vonta a nagy olasz masszákat és ezzel lehetővé tette a szövetségesek balkáni háborújának zavartalan diadalát.

Szemem, amint beléptem, körbehordtam
és láttam kinnal-bajjal teli rónát,
amerre látásommal elhatoltam.

Dante: A Pokol. Kilencedik ének.

A sok sebnek, a sebhedt sokaságnak,
láttán szemeim úgy megrészegedtek,
hogy csak pihenni és csak sirni vágytak.

De költőm szólt: „Mi baja a szemednek?
hogy oly merően mélyed a bugyorba
láttára e bus, nyomorék seregnek?

Nem tetted ezt ennyire más pokolba.
Tudd meg: e völgy huszonkét hosszú mérföld -
minden lakóját vágynád látni sorba?

S lábunk alatt mutatja már a félkört
a hold, - és időnk szűken van kimérve:
sok látnivalót rejt még ez a mély föld.”

Dante: A Pokol. Huszonkilencedik ének.

Csatatér-panoráma

Csak egy heti szünetet tartott az olasz támadás. A harmadik Isonzo-csatát győztesen befejeztük és új, nagy tartalékok bevonásával máris új, nagy csatát kezd az olasz.

A kivételes véletlen olyan helyzetbe sodort, hogy jelen lehettem ennek az új, negyedik Isonzo-csatának a kezdeténél. Még csak kezdődött a harc, de már minden jel arra mutatott, hogy az apróbb ütközetek valóban új egységgé, nagy csatává tömörülnek. Olyan érzése volt az embernek, mint mikor valami folyó forrásánál áll: most még kicsiny ér, de nemsokára hatalmas folyam lesz belőle. De nemcsak ily kivételes időben, hanem kivételes helyről is lehettem ennek a nagy eseménynek a szemtanúja. Egy olyan hegy csucsán álltam, ahonnan egyszerre végig lehetett tekinteni az egész görzi csatatérre, a tengertől, a Monte dei sei Busitól egészen Plaváig. Éppen azt a frontdarabot lehetett végignézni, amelyen aznap veszett erővel tört ki újra a csata. Az a nap volt ez, amelyről Höfer azt jelentette, hogy Plavától a Monte dei sei Busiig terjedő szakaszon nagy erővel általános támadást kezdett az olasz. Ritka alkalom volt. A térkép világosságával tárult ki előttünk az egész csatatér. Mintha a régi „Feldherrenhügel” elevenednék meg. Ez csakugyan az a pont, ahonnan a hadvezér egyetlen tekintettel átfuthatná az egész csatatérre.

Megdöbbenő a panoráma nagyszerűsége. Halálgyűrű előttünk az a félkör, amelynek a középpontjában állunk. Mindenütt dul a harc. Lenn délen a tengerpart felé az egész vonal ágyútűzben ég. Pereg a halál dobja. De az olaszok nem tudnak kibujni fedezékeikből. Leköti őket a mi tüzéségünk tüze. A Monte dei sei Busin ötször próbál támadást az olasz gyalogság, ötször verik a mieink vissza. San Martino del Carsonál magyar ezredek küzdenek most. Bajonett-harc... Kézigránát... Már számon se lehet tartani, hányszor támad az olasz. Még északabbra nyulik ki a 275 méter magas San Michele. Itt küzdöttek annyiszor a pokollal a magyar honvédek. Most az északi lejtőjén tombol a csata. Az olaszok behatolnak állásainkba, de a vadászok kiverik őket. Északabbra, Peteanonál csak egyetlenegyszer tud támadni az olasz. Mint valami láthatatlan tüzfal, úgy tartja őket távol a tüzéségi tűz.

Ime így dul a harc a Doberdo-fensík egész északi részén és nem pihen el egy pillanatra sem, délelőtt tizenegy órától a sötétség leszálltaig.

A Doberdo-fensík északi része után mindenütt az Isonzo mente a csatatér. Ezen a darabon csönd van. Itt nem tudnak támadni az olaszok. Ha jönnek, balról a San Michele, jobbról a Podgora csucsáról fogadja őket lenn a síkságon megsemmisítő ágyútűz.

De a csönd szakasza után megint a harc szakasza következik. Luciniconál tartalékjait gyűjti össze az olasz. De vállalkozása nem tud rohammá érni, mert tüzéségünk szétszórja csapatait. Egyes helyeken kürtszóval mégis megindul az olasz roham, de a 240 méter magas Podgora-hegyről lecsapó tüzelés oldalba kapja és megsemmisíti. Még északabbra, az alacsonyabb Pevmánál megint sikerül ágyúval szétszórni az olasz tartalékok gyülekezését. Följebb, az apró Oslavija falunál, amely annyit szenvedett a lecsapó olasz gránátoktól, visszaüzik a védő csapatok a fáradhatatlan szivóssággal rohamozó olaszokat. Északkelet felé keresztben terül egy kopasz hegy, a 609 méter magas Monte Sabotino. Itt is rövid lélekzetű volt az olasz támadás. Egyetlen íram után végleg összeomlott drótsövényeink előtt. A hegy lábánál bujik meg az Isonzo két partján két falu, San Mauro és Salcano. Mindkettőt pusztítja az olasz bomba.

Ez a helyzet a görzi hídfő területén, a nagy csata centrumában, de tőle északra, a jobbszáron is kemény harc áll. Állásaink a Monte Sabotino csucsáról lekigyózva, ott, ahol az Isonzo balra kanyarodik, átlépik a folyót és a 682 méter magas Monte Santora kuszának. Az olasz gránátok rommá lötték a hegy tetején gubbasztó öreg kolostort. Mindenütt az Isonzoval meg a

vasuti vonallal párhuzamosan futnak az állásaink. Ellátni egészen az Isonzo kiszögellésébe hatoló Plaváig. De még előtte, a sűrűn halmozott kis dombok közé rejtekezik Zagora. A kis falunak néhány házát tegnap estefelé hétszeres roham és vérpazarlás után elfoglalták az olaszok. De ma reggelre már vége volt pünkösdi királyságuknak. A házcsoportot visszafoglaltuk és tetőzésül még az olaszok néhány lövészárkát az Isonzo partján.

Gigászi nagyszerűséggel terül el előttünk a csatatér. Szinte belelátni a városok és falvak gyomrába. Ott van Görz. Ott csillog az Isonzo hosszú, kanyargós pántlikája. Ott látszanak az Isonzo-hid pillérei. Amott látszik Cormons. És a roppant panoráma déli szélén végtelenül nyulik el a tenger. Látszanak a lagunák, tisztán kivehetők a Gradonál álló olasz hadihajók.

Ime így terül ki a csatatér, mint valami borzalmas képeskönyv. És mégis mily keveset árul el titkaiból a szem számára. Csak az állások vékony kigyóvonalait látni, de katonát nem lát meg a szem az állásokban. A modern csatatér üres. Még a legkitűnőbb távcső is csak a nagyobb masszákat tudja kivenni: egy-egy tartalékcsoportot, egy-egy tréنت, néha egy vonatot. Ágyu se látszik sehol, csak arról tudjuk, hogy hol van, mert torka tüzet okádik. A legerősebb impresszió az ágyudübörgés, a gépfegyverkattogás, a puskagolyók csattanása. Hallatszik a kilövés robaja, a robbanás pukkanása és a levegőt hasító lövedék jajgatása. Fehér srappelfelhők borítják végesvéig a hegyoldalakat. Szennyesbarnán nehezedik a földre az ekrazit-bombák füstje. Mindenütt látszik, ahogy lecsap a gránát, mindenütt *tudjuk*, hogy most a halál száll le a földre, de a roppant panoráma-távlat magasságába nem hat föl az emberi jajszó.

A sik földre kell újra leszállni, ha meg akarjuk tudni, hogyan küzdenek az emberek a Monte dei sei Busitól Plaváig terjedő csatatéren. A hangyabolyt csak lentről lehet megfigyelni.

Két feltűnően jellemző sajátsága van most az Isonzo-harcnak: a dobpergésszerű ágyutüzelés és az ellenfelek egymáshoz való közelsége. Szinte hihetetlen, hogy mit bírnak ki az emberi idegek. Az olaszok minden támadásukat óráig tartó örült ágyutüzzel készítik elő. Egy esetben megtörtént, hogy az olaszok a halálmars ez óráig való dobolása után patrult küldtek ki, vajjon él-e még valaki az osztrák-magyar állásokban? A patrul azt a hihetetlen hirt vitte vissza, hogy még nagyon sokan élnek. Ujabb patrult küldtek ki. Ez is azzal ment vissza, hogy a „tedeschik” még élnek. Nem hitték. Most már tisztí patrult küldtek ki. Ez is meggyőződött róla, hogy a katonáink élnek még a gránátoktól felturt Karsztban, de - ez már nem tért vissza a jelentésével. Amikor tábori őrségünkhöz értek, a két olasz katonát lelőtték posztjaink, a tiszt combját bajonettel átszurták, keservesen átvonszolják a drótakadályon és foglyul ejtik.

Sokszor alapjában rendíti meg a lelket az idegeket öló ágyutüz. Egészen zavartan jött le a lövészárokból egy dalmát katonánk. Nem akart se enni, se inni, folyton azt hajtogatta, hogy az olaszok megmérgezték mindent. Végül az ezredorvos hirtelen ötlettel azt mondta neki, hogy ne bolondozzon, hisz ez nem lehet mérgezett étel, hisz a császár küldte neki egyenesen Bécsből. A dalmata evett és fölszabadult a pszichózis kényszere alól. Persze nemcsak a mi csapataink, hanem az olaszok is erősen érzik a nehéz ágyuk hatását. Amikor a harmincésfele-seink megszólalnak, gyakran hallani, amint odaát az olasz állásokban buzgón sóhajtozzák: „Santa Maria”. „Mamma mia.” De bizony se az Istennek anyja se az édes anyja nem tud segíteni az olasz katonán. Rettentőek az olasz veszteségek. Egy-egy olasz támadás után olyan hullahalmazok tornyosodnak föl állásaink előtt, hogy pestisessé teszik a levegőt bűzükkel. Katonáink sokszor hánynak a rosszullétől.

Az olasz tüzéség ellen nagy munkával vájt sziklaüregbe meg természetes sziklabarlangokba húzódnak csapataink. A gyalogsági tűz ellen páncéllemezekkel védekeznek. De így is az első állások védői állandóan ki vannak téve a pusztító veszedelemnek. Az emberi szívósság és szenvedés legnagyobb hősei ezek a katonák. Különösen sok veszedelem okozói az olasz ágyutüzelés által fölvert repülő kövek. De ezek szerencsére nagyrészt könnyű sebesüléseket okoznak.

A két ellenfél csapatai egészen közel fekszenek egymáshoz; vannak helyek, ahol a csapatok csak tizenöt méternyire vannak egymástól beásva. Oly közel vannak egymáshoz, hogy mint ahogy egy katona mondotta: „akár szembeköphetnék egymást”. Gyakran ujságokat dobálnak át egyik lövészárokból a másikba. Megesett, hogy levelekkel disputált a két lövészárk. Meg akarták győzni egymást ügyük igazságáról, a mieink legfőbb érve az volt, hogy Ausztria-Magyarországon jobb a munkásember élete, hogy több a szociális intézmény. Az olasz katonák ezt el is ismerték. Azt irták, hogy ezt ők is tudják, hiszen ők is dolgoztak Németországban meg Ausztriában. Persze a szavak vitája után megint a golyók vitája következett. A lövészárkok élete nem olyan idillikus, mint ahogy a képes ujságok mutatják. Minden páncél ellenére is, aki csak egy ujnyira is mutatkozik a lövészárkokban, irgalmatlanul a halálé. Olyan kicsi a távolság, hogy az olaszok nem egyszer megpróbálták hosszú rudakkal magukhoz huzni drótkadályainkat. A válasz erre mindig kézigránát-zápor.

Igy harcolnak most a görzi csatában. A föld felszínére emelkedett pokol most az Isonzo völgye. Sok század előtt itt, a Monte Sabotino lábánál, Salcanoban járt Dante és azt mondják, hogy a Monte Sabotino egyik ága volt az „Inferno” mintája. Most csakugyan pokollá lett ez a vidék. És nagyon meg lehet érteni, ha a katonáink ebből a karsztpokolból a síkságra vágyakoznak és az olasz alföld ellen szegeződő offenziváról ábrándoznak. A pokol lakójának vágyódása ez a purgatórium felé.

Indulunk visszafelé. Leszáll az este. Kurtakorcsma az utszélen. Katonák ülnek benne: a front-ról jönnek, vagy oda mennek. Temető mellett megyünk el. Doberdo halottai. Fehér virágból gyönyörű cirádák minden siron. A kápolna bejáratán szlávul a fölírás: „Imádkozz érettünk!” Feketén, misztikusan nyulnak föl a nemes ciprusfák. Böcklin-kép. Tovább az uton hosszú sorban sebesültek fekszenek. Kocsikból lassu gonddal sebesülteket raknak ki. Vöröses fáklya-fény világítja meg a sápadt arcokat. Egy haldokló megtörő szeme tekint rám, ahogy felemeli a fejét. Éjszaka van. A kórházban alszunk. Nincs másutt hely. A szomszéd szobából behallatszik a sebesültek nyögése. Künn dübörög a föld a municiót szállító teherautók nehéz teste alatt.

Uj reggel virrad. Görz felé! Az utat Sankt Peter felől lövik az olaszok. Átfuttatunk a srapnel-zónán. Benn vagyunk Görzben. Mintha földrengés gyötörné, úgy érzi a város az olasz nehéz lövedékek hatását. Az ablakok állandóan reszketnek. Egész városrészek és utcák vannak, amelyeket állandóan érnek az olasz gránátok. Szinte alig van nap, hogy emberhalál ne esne miattuk. Az olaszok nehéz hajóágyuval is lőttek már a városra. Két százharminc centiméteres bomba, amely a városra esett, állandóan közszemlére van téve. Van egy utca, amelynek most Srapnel-utca a neve. Az egyik kávéházba gránát repült. Az ablakon jött be (még látszik a lyuk) és az ajtón ment ki hivatlan vendégként. A vörös bársony pamlagba, amelyen ülök, csak tegnapelőtt furódott bele egy puskagolyó. A Piazza vásárját majd mindig szétugrasztja néhány srapnel. Vannak egész hosszú utcák, ahol minden házat ért a golyó. A Giardino Publicoban, a gyönyörű parkban szerelmes pár ült a padon, - bomba választotta el őket. A vendéglőben, a szállodában gyakori vendég az olasz golyó és az emberek mégis ott maradnak Görzben. Harmincezer lakosából még vagy tizenkétezer ottmaradt. Különösen a szegényebb rétegek élnek és dolgoznak bombák és gránátok között. Sokan valósággal dicsekedve mutogatják, hogy az lakásuk ablakán is srapnelgolyó repült be. Az üzletekben már úgy ülnek a boltosok, hogy a golyó nem járta „holt térben” legyenek.

Elindulunk az Isonzo-part felé. Hosszu, széles fasoron visz át az ut. A halál alléeja (békében Via del Ponte Nuovonak nevezik). Nincs nap, hogy olasz srapnel vagy fegyvergolyó ne érné. Egyetlen lélek se jár az uton, a házakban itt már nem merészkedik ember lakni. Leérünk az Isonzo hidjához. Ámulat fog el. Mily közönyösen fogadta magába a tömérdek nemes ember-vért ez a folyó. Szennyes-zöld vizét nem festette valami csoda feketére, gyászolóvá. A hidfő-

nél minden ház porrá van löve. Abban a pillanatban, amint rálépek a hid első deszkáira, észreveszik az olaszok. Csak nyolcszáz méter innen a legközelebbi, a pevmai olasz állás. Valamivel hátrább kell menni. Már röpi is egy olasz srápnél. Arcunkba vágja a sarat. Teljes tisztasággal látjuk innen a Podgora lejtőjének az életét. Csodálatosan kiépített állások. Valóságos labirintusok. A Podgora gerincén néhány összelőtt fa busul. Itt valaha sűrű erdő volt, de az olasz gránátok kiirtották. Az állások, buvóhelyek, futóárkok élete úgy nyüzsgött előttünk, mint valami óriási hangyaboly.

Katonák jönnek át a hidon. Csak néhányan vannak, de futva és egyenként jöhetnek csak át rajta. Oslavija faluból jönnek. Magyarok. Mesélik, hogy éppen most vertek vissza egy heves olasz támadást; még arcukon ül a harc minden borzalmassága, még köpenyegükre tapad a lövészárkok agyagos sára. Velük együtt visszafordulunk. A halál-alléera még egy puskagolyót küld utánunk az olasz. Furcsán csattan fejünk felett a házfalon.

Délután megint új képe a háborúnak: elkeseredett légi harc. A Wippach völgyében jártunk. Egy apró domb tetejére jutottunk. Hirtelen olasz repülőgép jelent meg a fejünk felett. A csoportunkban valami stábot gyanított. Még a fejünk fölé se kerülhetett, már apró fehér srápnél felhők borultak az égre. A mi védőágyúink lőtték az olasz repülőt. És már megjelent az égen a mi repülőnk is. Harc kezdődik a két repülő között. Gépfegyverrel lövik egymást. A harc nagyon egyenlőtlen. Az olasz aeroplán óriási harci gép. Harminc méter a hossza. Testét páncél borítja. Három motorja dolgozik. Három gépfegyvere szórja a halált. A mi repülőgépünk csak apró, megfigyelő aeroplán. Nem tudja megakadályozni, hogy az olasz repülő egészen a fejünk fölé ne kerekedjen. Bombát dob le. Furcsa érzés, ahogy meg kell várni, amíg a levegőn végigjajgató bomba leesik. Az utolsó pillanatig nem lehet tudni, ránk vagy mellénk fog-e esni? Mellénk esett. Ötven méternyire tőlünk hatalmas tölcserő vájt magának. Még egy olasz harci repülőgép jön fölénk. Még egy osztrák-magyar aeroplán próbál vele mérkőzni. Mindenfelől srápnél támadják meg az égen, mint amikor az idegen lábikrájába kuvaszok kapnak bele. A levegő egyre népesebb. Két aranyárga léghajó áll a kék égen mozdulatlanul, csak a kötelet lóbálja a szél. Messzibb ezüstös fénynyel csillog egy olasz léggömb. Mozdulatlanok, mintha nem is érdekelné őket a repülőgépek piaci lármája. A második olasz repülő is a fejünk fölé kerül. Bombát hajít le. Két kis leány fölsikolt. Kecskét őriznek. Egy ember a Wippachba veti magát rémültében. A bomba lehull. Nyolcvan lépésre tőlünk. Megint nem tett kárt semmiben. Az egész légi háború meglehetősen céltalan.

Megint új kép: olasz foglyok menete. Harcban fogták el őket, de vannak, akik önként jöttek át. Végigkérdzem őket. Csupa proletár. Kocsis, suszter, építőmunkás, takács, pék, cukrász, földmunkás. Az olasz hadsereg, úgy látszik, egészen munkáshadsereg. Megkérdem az egyiket: „Miért fogatta el magát?” „Mert már fáradt vagyok.” „És sokan vannak így?” „Igen, majd mindenki. Így gondolkodik nálunk minden szegény ember. Csak a hatalmasok és gazdagok nem fáradtak bele még a háborúba, dehát nem csoda, hiszen ők csinálták.”

S még nem soká néztem az éjszakát,
hát mintha arra sok nagy tornyot látnék,
s kértem: „Milyen város van odaát?”

Dante: A Pokol. Harmincegyedik ének.

Készen álltam csucsán a hidoromnak
lenézni már egész a nyílt fenékig,
mely könnyében fürdött a fájdalomnak.

S láttam a kerek völgyön jönni végig
néma népet, mely sirva járdogála,
mint litániák ütemét ha lépik.

Dante: A Pokol. Huszadik ének.

Jaj, mennyi seb volt, arcon, mellen, háton,
(új s régi seb) husukba égve mélyen:
borzadok, ha csak emlékemben látom.

Dante: A Pokol. Tizenhatodik ének.

A halálra bombázott Görz

November 20.

Az olaszok mindent megpróbáltak, hogy Görzöt elfoglalják és mert nem bírnak a várost védő Podgora nagyszerű védőivel, hát úgy állnak boszut, hogy Görzöt - halálra ítélték. Szinte pontos terminusra rendelték el a város bombák útján való kivégzését.

A negyedik Isonzo-csata elején beszéltem egy éppen foglyul ejtett olasz altiszttel, aki elmondta, hogy ha november tizennyolcadikáig nem tudják bevenni Görzöt, akkor bombákkal fogják elpusztítani a várost. És így is történt. Csakugyan november tizennyolcadikán indult meg Görz szándékos és nagyarányu bombázása.

Hogy az olasz hadvezetőség készült Görz bombázására, annak legcsattanóbb bizonyága, hogy egyes olasz útegek csak azért változtattak állást, hogy jobban lőhessék a várost.

Az istenítélet tizennyolcadikán szakadt Görzre. Hajnali félőtkor nyílt meg az ágyupokol és négy teljes óra hosszat szórta minden fajtájú és nagyságu lövedékét a városra. Aztán csönd, halálos csönd következett. De délután öttől hétig, újra két óra hosszat, megint gránátzapor hullott a városra. Ezen az egy napon háromezer olasz lövedék okozta sebből vérzett a szerencsétlen város. És másnap folytatódott a szörnyűség. Hajnalodott még csak, amikor Görzre ráborult az új gyász. Két óra hosszat jöttek a gránátok. Egyetlen óra alatt négyszáz darab hullott le. És még harmadnap is tombolt az őrzöngés, megint egy óra hosszat löttek az olaszok minden ágyujuk erejével a városra.

Az olasz hadvezetőség halálra ítélte Görzöt és a halálbüntetést három napos kínzással végre is hajtotta. Görz, a régi, szép, kedves és idilli Görz nincs többé. Helyén ma romhalmaz áll és lakói ma szerteszórt földönfutók.

Görz szenvedéseinek a története a szörnyűségek krónikája.

Az olasz ágyuk leginkább gyújtó gránátokkal löttek. Ahová egy-egy gránát esett, ott nemcsak porrá omlott, hanem porrá is égett minden. Egész utcatorokba kapott bele a tűz. Gyújtó gránátok égették össze a Municipio épületét. Láng csapott föl a Szemináriumból. A régi Luzzatopalota lobogó lángjai megvilágították mellette az egész régi temetőt. A Castelloba egyik gránát a másik után csapott. A Bader-féle gyertyagyár valósággal megolvadt a tűzvészben. Görz legnagyobb szállodája, a Park-Hotel leégett. Hat gránát érte. Lángoltak a házak a Via Morellin, a Via Labartán. Összelőtték az olaszok az érseki palotát, szétbombázták a Chambord grófok régi palotáját. Fölégették a szlovének egyleti házát. Nem maradt épen Görzben egyetlen templom sem, a jezsuita templom toronyóráját egy mellette lecsapó gránát légnyomása kivetette az utcára.

Az utcákat mindenfelé füst és láng töltötte meg. A Via del Ponte Nuovo, az Isonzo-hidhoz vezető faszor a halál alléjává lett. A Piazza Granden, ezen a gyönyörű, hatalmas téren egyetlen ház sem maradt épen. A téren egyáltalán nem lehet járni. Egészen ellepte a gránátok döngése alatt leomló házak törmeléke. Kövekből és falrészekből mindenfelé egész barrikádok emelkednek a téren. Kockakövezete teljesen fölhasítva. Butorok, szobaroncsok hevernek az utcán. Itt a Piazza Granden tartja minden esztendő november harmincadikán, Szent András napján Görz a nagy országos vásárját. Az egész környék népe idegyül ilyenkor a hegyekből, meg a síkságról ez ősi, vidám és kurjantós Fierára. Nemsokára megint András-napja lesz, de a Piazza Granden most csak a siralom hegyei fognak emelkedni a siralom e völgyében.

Görz lakói már hetek óta ágyutüzben élnek. A harmadik Isonzo-csata kezdete óta, október tizennyolcadika óta állandóan hullottak a gránátok a városra. Ötvennyolc polgárember meg is halt, ötven megsebesült ebben az egy hónapig tartó lassu ágyutüzben. De ezekben az időkben csak véletlenül hullott le a halál Görzben, csak eltévedt ágyu- és puskagolyók kószáltak a városban. De most másként jött a romlás. Most a szándékos pusztítás tombolt. Most magát a várost vették célba az olasz ágyuk. Elképzelhetetlen pánikkal szakadt rá Görzre tizennyolcadikának hajnalán az új rémület. Az utcák egyszerre megteltek füsttel. Mindenfelől láng csapott föl. Halál és pusztulás lett urrá mindenütt. Az emberek bezárkóztak házaikba a gránátok elől. A felső emeletek lakói lefutottak a pincékbe, a vastagfalú kapualjakba. De ez se használt, mert a gránátok nemcsak az utcán gyilkoltak, hanem a házakban is gyújtogattak. A Via Rastellon négy gyermek aludt egy szobában. Gránát megölte mind a négyet. A Paternolli-házban kiterítve feküdt egy öreg asszony holtteste. Két katona virrasztott mellette. Az utolsó időben oly gyakori vendég volt Görzben a halál, hogy csak szabad pihenő idejükben önként vállalkozó fegyvertelen katonák voltak a halottvirrasztók. Gránát hullott a halottasszobába és új halott terült a régi mellé: az egyik katona fejét szaggatta le a gránát.

De ki győzné föl sorolni minde borzalmakat? Ki tudja ma még megszámolni, hányan haltak meg a rémülettől, hányan gránáttól, hányan égtek benn az elhamvadt házakban? Voltak, akik megőrültek az ijedtségtől. A szörnyőség minden elképzelhetetlen formája megjelent. Voltak olyan szerencsétlenek, akik künn rekedtek, amikor a halálrémült emberek becsukták a kapukat. Örjögve futkostak ezek kapuról kapura, utcáról utcára, hogy menedéket keressenek. Ezeken a napokon nem főzött senki Görzben és nagyon sokan nem is ettek. Minden üzlet zárva volt, a piacok kihaltak, de meg nem is merészelt utcára menni senki. A szegények és nyomorultak kétszeresen azok voltak ezekben a napokban. Igen sok proletárcsalád egy falat kenyér nélkül szenvedte végig a rémségek idejét.

De még ez sem minden. Még ezt a poklot is lehet fokozni. Amikor az ágyutüz elcsendesedett és az emberek újra az utcára merészkedtek, hirtelen egész légi flotta jelent meg Görz fölött. Hatalmas olasz harci repülőgépek egész raja. Nem maradtak egy csomóban, hanem szétszóródtak az egész városra. Gépfegyverekkel sortüzeket adtak mindenfelé és roppant mennyiségű repülőnyilat hajítottak le. Mintha valami fantasztikus regény rettenetei elevenedtek volna meg.

A Piazzán egy asszony vizet huzott a kutból. Repülőnyil találta. Egyetlen pillanat alatt keresztüldöfte koponyájától a lába hegyéig. Szörnyethalt. Egy másik asszony három gyermekével futott végig a külvárosi téren. Vajon tudta-e az olasz repülő, amikor nyilait lehajította, hogy egy anyát és három apró gyermeket gyilkolt meg? Itt a Piazzán nyarankint a falusiasan kedélyes Görzben minden vasárnap nagy népbált szoktak tartani. Muzsika, tánc, játék, ital körül rögtönzött kis korcsmák mulattatták a nyers, egyszerű vidámságu friauli népet. Ha ezt tudja, vajon akkor is ledobta volna-e nyilait az olasz repülő?

Ime, ez a halálra bombázott Görz sorsa. És erről a tragikumról jelentette az olasz hadvezetőség, hogy „tüzérségi párbajban bombázták a görzi kaszárnyákat, harcoltak a várostól keletre levő magaslatokon és a határ gyümölcsöseiben meg kertjeiben elhelyezett ellenséges tüzérség ellen és lőttek végül csapatoszlopokra, amelyek nagy sietséggel özönlöttek vissza Görzből”. De szomorú és felháborító tüzérségi párbaj az, ahol az ágyuk bömbölésére csak asszonyok és gyerekek sirása felel. Furcsa kaszárnyák a Görzben összeomlott régi paloták és templomok. A visszaözönlő csapatoszlopok pedig Görz földönfutóvá tett és menekülő asszonyai meg gyermekei voltak.

Milyen kár a szép Görzért! Hát az olaszok tudják, hogy a város határában gyönyörű gyümölcsösök és csodálatos kertek vannak, és mégis halomra lövik őket? Furcsa erődök az üveg-házak. Az olaszok tudják, hogy Görz az ibolyák városa, hogy ennek a szerencsétlen városnak

a neve valaha az „osztrák Nizza” volt, hogy gyümölcsöseiből naponként vagononként vitték Berlinig és Pétervárig a legszebb cseresznyét. Az olaszok mindezt tudták és mégis halálra bombázták az ibolya és cseresznyevirág ez illatos fészket. És ne feleljék erre, hogy ez a háború. Ez már nem háború, ez már fölösleges és szomorú kegyetlenkedés.

Ha volna rimem, olyan durva, vak,
 hogy megfeleljen e gonosz veremnek,
 melynek a többi szikla hidja csak,
bővebb levét préselném szellememnek,
 de mert szavam nem tud rekedve nyögni,
 csak félelemmel fogok énekemnek.
Mert a világ mélyét rimekbe kötni
 csacsogó nyelvnek nem való, sem annak,
 ki csak papát, mamát képes gügyögni.

Dante: A Pokol. Harminckettedik ének.

A földalatti Görzben

December 1.

Görz most már nem dráma, hanem csak temető. Hogy most újra bennjártam a szerencsétlen városban, már elült a jajgatás, a halálhörgés, a pánik és a menekülés. Görz megszűnt. A harmincezres városban csak néhány száz ember maradt meg. De megdöbbentő az emberi lélek: most megint új fordulat történik Görzben. A földfeletti Görz megszűnt, de most megint beszívárognak az emberek. Minden nap új gránátok hullnak a városra, de minden nap új meg új csoportok térnek vissza. De ezek az új lakosok már nem a régi földfeletti Görz lakosai, hanem új Görzöt alapítottak: a földalatti Görzöt. Most megint vagy háromezer lakosa van a városnak. De ezek az új honalapítók nem a házak, hanem a pincék lakói. Csodálatos ezeknek az embereknek a szívóssága. Ugy élnek most katakombáikban, mint az első keresztények. Az aréna vadállatai helyett a gránátok üvöltése riasztja fel őket álmukból. Ők is a kicsinyek és a proletárok közül valók, mint az első krisztushivek: csupa cseléd, házmester, napszámos, kis-kereskedő bujkál most Görzben. Még az életmódjuk is hasonló az őskeresztényekéhez: valami megható, primitív kommunizmus köti őket valamennyiüket össze.

Az emberek a pincékben laknak. Csak néha látni egy-egy asszonyt az utcán: viszi haza az élelmiszert. Föltűnő és szinte bántó a hajadonfővel járó asszonyok után egyetlen kalapos hölgy: valami hivatalnok ittragadt felesége. De nemcsak a magánosok, hanem az egész hivatalos Görz is a föld alá temetkezett. Az egész közigazgatás egyetlen roppant pincébe huzódott. A Municipio ősi boltozatos pincéje ma Görz főkatakombája. Boltivei alatt a hivatalok egész tömkelege. Ahogy belép az ember, beleütközik egy íróasztalba, meg egy szalmazékba. Ez a pénzügyigazgatóság. Itt van egy szalmazsák is: ott alszik a pénzügyigazgató. Mellette van mindjárt az elnöki ügyosztály: asztal, fotel, telefon, mosdó, divány két méternyi helyen. Innen elnököl Conte Dandini, a kormánybiztos. Jobbra tőle egy másik asztal: az egészségügyi osztály. Ott ül a város főorvosa meg iskolafelügyelője. Ujabb asztal: az építési hivatal. Kis asztalka: szegényügyi hivatal... Más asztal: a statisztikai osztály. Aztán a nagy kincs, ami megmaradt: az írógép és az írógépkisasszony. És sorra jön az expedíció, a könyvelés, a pénztár, a katonai ügyosztály és a - konyha. Mert az természetes, hogy egy jól rendezett pincei városi háztartásban konyhának is kell lenni. A hivatalnok urak itt alszanak, minden hivatalhoz hozzátartozik egy szalmazsák vagy egy matrác is, de itt is esznek. Éjszaka különben tömeglakássá változik a pincevárosháza: néhány száz ember alszik állandóan a boltivek alatt. Görz ide, a föld alá temetkezett, de ez a pinceélet hamar kifejlesztette a maga furcsa humorát is. Mikor az egyik hivatal után kérdezősködöm, az egyik hivatalnok feleli: „Leégett, de sajnos, rögtön el tudtuk oltani. Temérdek fölösleges aktát sikerült megmentenünk.” Görz a föld alatt él, de él. A pince félhomályában is meg kellett látni, hogy az egyik ifju tisztviselő milyen szemeket vetett a gépirókisasszonyra, a fekete, friauli szépségre.

Görzöt most is állandóan bombázzák az olaszok. Egy-egy éjszaka néhány száz nehéz gránát esik a városra. A város kétezeröttszáz háza közül valamennyi megsérült és ezeröttszáz súlyosan megrongálódott. Egyetlen templom sincsen, amely telitalálatot ne kapott volna. A kerületi kapitányság épületébe egyik gránát a másik után csapott bele. Ahogy végigmegyek rajta, nincsen sehol egy ép szoba. Ötven szobája közül ma kettő használható. „Egyik szobából a másikba kellett menekülnünk. Egy éjjel az ágyamból hajított ki a gránát légnyomása” - mondotta a kerületi kapitány. A városban nincsen egyetlen ép ablaküveg. Mindenfelé emeletnyi romhalmazok. Mindenfelé a széttépett telefondrótok, a föld felszínére került törött vízvezetéki csövek. Amióta az olaszok szétlőtték a városi gázművet, a városnak nincsen világi-

tása. Éjszakánként tizenkét óra hosszat teljes sötétség szakad a városra. Csak a Podgoráról felszálló rakéták és robbanó golyók fénye vet borzalmas világosságot a borzalmak városára. A földfeletti városnak még élnek csökevényei: egy félkávéház, ahol kávé mérnek és ujságot adnak és egy negyedvendéglő, ahol enni adnak. Katonák a pincérek, mert a civilpincérek mind elmenekültek.

Mialatt a városban jártam, aránylag csönd volt. Mindössze négy nehéz gránátot küldtek át az olaszok. Olyan köd volt, hogy ötven lépésre se lehetett látni - ez volt az oka, hogy egyszerre olyan népjogtisztelő lett Cadorna tüzésége. Egy gránát - óriás hajóágyú küldte - egy kávéház elé esett. Az utcát az egész szélességében egyetlen mély lyukká tette. Az omló eső néhány pillanat alatt tóvá, furcsa gránáttengerszemmé változtatta. A régóta zárt, halott kávéház hirtelen megelevenedett. A billiárdasztalt a légnymás jobbra-balra gördítette. A fal mellől lepatantak a dákók, csattanó zörgéssel futkároztak a fehér és piros elefántcsontgolyók. Mintha láthatatlan kísértetek billiárdoztak volna. A szekrényekből csörömpölve indultak meg a poharak és csészék, mintha kísértetek kávéztak volna. Az asztalokon csengve koppantak a kanalak, mintha egész kísértetsereg hívta volna türelmetlenül a fizetőpincért.

Két utcányira a kísértetek kávéházától a friss embervér borzalmas tere. A kereskedelmi kamara nagy fehér épülete előtt még ott van a gránáttól frissen kiontott vér. Huszonnyolcas mozsár mázsás lövege esett ide. Föltépte a teret és őrző bestiaként széttépte az emberi hust. Ahogy bömbölve csapott az emberek közé, fejek repültek szerteszét és embervér ömlött a Piazza Rocca kőkockáira. A halottakat már elvitték innen. Csak az egyik vértócsában hever egyetlen nadrággomb. Ennyi maradt itt egy egész emberből. A borzadály fut át a gerinceken. Minden percben attól kell félni, hogy mint a mesében a kis királylány kiontott vércseppje: itt is hirtelen megszólalnak a vértócsák és eljajongják: Én is, én is voltam szép, ifju eleven ember... Az eső szakadatlanul mossa a vérfoltokat, mint a ballada Ágnes asszonya. El kell tüntetni a borzalom nyomát. Egy hatalmas, két méter magas dalmata katona jön át a téren. Nehéz bakancsaival rálép a nadrággombra és beletapossa a véres, csatakos sárba. Így gázol át az élet a halálon...

Sokan haltak és halnak most is Görzben. És még csak a csatatér glóriája se veszi körül ezeket a halottakat. Pontosan még mindig nem tudják a halottak számát. Még a legfőbb hatóság: a kerületi kapitányság se tudja. A statisztikai hivatal gránát zuzta össze. A kórházakat hirtelen kellett kiüríteni. A temetőt egyre lövik az olaszok. A katakombavárosháza ideiglenes statisztikája szerint az új bombázás áldozatainak a száma: százharminc halott, kétszáz súlyos és sok száz könnyű sebesült. Amint látszik tehát, az olaszok könnyű diadalt arattak Görz fegyvertelen polgárain és asszonyain. A gyermekeket is beleszámitva, körülbelül ezer embert tettek „harcképtelenné”. Ugyanekkor azonban Görz előtt, az igazi csatatéren nem tudnak sehol se győzni az olasz csapatok. Az Isonzon innen, Görz városában olasz polgárvér folyik, az Isonzon túl, a görzi hidfő állásaiban olasz katonák vére ömlik patakokban.

A görzi hidfő ellen szegeződő harcokat voltaképpen nem stratégiai, hanem politikai cél vezeti. Olasz foglyok vallották, hogy Görz elfoglalását a parlament megnyitásához akarja az olasz kormány. A görzi hidfő védői a negyedik Isonzo-csatát nem is nevezik másként csak parlamenti csatának. A görzi hadtest egyik vezérkari tisztje a következő világos és tömör mondatokban foglalta össze a „parlamenti csata” főmozzanatait:

„A görzi hidfő területén különböző csomópontok köré kristályosodik a harc. Először a Monte Sabotino volt a csomópont. Az olaszok minden áron itt akartak áttörni. A mi oldaltüzelésünk azonban oly hatásos volt, hogy itt be kellett szüntetniük támadásaikat. Azután a Podgora volt a főcsomópont. Hetekig csak a Podgorát erőltették. Rettentő harcok voltak itt. Egyszer ezt jelentette a görzi hidfő parancsnoksága: „Fedezékeink sikssággá lettek, drótakadályainkat elszöptették a gránátok” - és a Podgorán mégse tudtak áttörni. Ellentámadásunk mindig vissza-

hajtotta őket. A legutóbbi időkben Oslavija lett a csomópont. Most ide irányul minden olasz támadás. Ide csoportosítják minden nélkülözhető erejüket. Csapataik állandóan fölváltják egymást. Naponta hat-nyolc olasz támadás van most itt. A San-Florianról állandóan ágyutüzzel árasztják el. A 172-es és 188-as magaslat között van az olaszok támadási vonala, itt akarnak minden áron áttörni. A templom és az országút között néhány száz méternyi területen sikerült is néhányszor behatolniuk, de ellentámadásaink mindig kivetették őket”.

„Elmondhatatlanul sokat kell itt szenvednie és küzdenie a gyalogságnak. Erős szív és erős ideg kell ide. Csak két napig is kitartani az olasz orkántüzből, a legnagyobb emberi szívósság. A sok szenvedést azzal iparkodik a csapatok vezetősége meghálálni, hogy a pihenő időben a legnagyobb bőséggel gondoskodik róluk. Teheti is, mert az utánpótlás szervezete tökéletesen működik. A görzi hídfő védői első sorban dalmátok. Nyugodt, bátor, szívós emberek. De városi emberek is küzdenek itt, akik ha testileg nem is oly elnyűhetetlenek, mint a dalmátok, erős morállal és fölényes intelligenciával állják meg a helyüket. Minden csapat jól harcol itt. Mintha a görzi hídfő „lelke” szállna valamennyiükbe.”

„A többi csapatok mindent elkövetnek a gyalogság nehéz munkájának a támogatására. Az immár halott Körner alezredes klasszikus tüzérségi szervezetet teremtett a görzi hídfőnél. A kis és nagy, az új és régi ágyúk csodálatos koncertbe vannak hangolva. Vannak egyes battériák, melyek egyesgyedül egy egész olasz támadást föl tudnak tartóztatni. A tüzérség és gyalogság összeműködése valósággal precíz óramű. A gyalogság maga kormányozza a tüzérségét. A tüzérségi megfigyelő elől áll a gyalogsági állásoknál, a gyalogság parancsnoka figyeli az ellenséges tartalékok gyülekezését, a támadás előjeleit, egyetlen telefonszó elegendő és egész batériásor szólal meg. A pionírok és a szapörök nemcsak dolgoznak, hanem minden átvágással az életüket is kockára teszik. A repülők működése megbecsülhetetlen. Nemcsak a csata előtt jelentik pontosan az ellenség mozdulatait, hanem a csata közben is dolgoznak. Pontosán meg tudták figyelni, hogy a front mögött álló olasz tartalékmasszák egyre inkább összezsugorodtak, úgy, amint az olasz hadvezetőség sorra a tűzvonalba vetette őket. A repülők fényképei nyomán valósággal össze lehet állítani így a csata egész taktikai menetét.”

„Az olaszok ezekben a harcokban mindig túlerőben voltak. Eleinte a II-ik olasz hadtest egy divíziója és az egész VI-ik hadtest harcolt a görzi hídfő ellen. Ezek a csapatok lassanként felőrlődtek. A tiroli frontról jöttek friss, még el nem nyűtt erők. Egyetlen napon a következő nagy olasz masszák hömpölyögtek a görzi hídfő ellen: az egész 10., 4., 11., és 12. divízió, a 32. divízió nagyrésze és a 13., 35. és 9. divízió fele. Mindössze tehát hat és fél olasz hadosztály erejét vetették a harcba. Minden áron próbálják erőszakolni a sikert a megingás nélkül álló görzi hídfőnél. Az olasz parlament december elsején megnyílt, már javában folynak a tárgyalásai is, de az olaszok parlamenti csatája még mindig folyik és az olasz hadvezetőség még mindig nem tud sikerekkel szolgálni a parlamenti kritikától reszkető kormánynak”.

Ugy néztem én csüggedve mesteremre
látva, hogy elborul a drága homlok,
de flastromot tett rögtön a sebemre,
mivel a hidhoz érve, mely leomlott
biztatva nézett újra, mint midőn
először láttam, elhagyván a dombot.

Dante: A Pokol. Huszonnegyedik ének.

A hamvaiból éledő Görzben

Február 13.

Történnék csodák: az olaszoktól halálrabbombázott Görz újraéled. Jártam a háborús Görzben a város tüzhalála előtt, láttam a halott, a kiterített Görzöt és most látom a halottaiból föltámadó Görz első mozdulását. Az utcákon már megint járnak emberek, az üzletek már megint rakott polcokkal állanak. Az utcán járó asszonyok és gyerekek élete még most se biztos és mégis visszajöttek. A pultok mögött ülő kereskedők még mindig „helyezkednek”; hadvezéri szemmel még mindig arra a „holt” területre tolják a széküket, amit tapasztalás szerint nem söpör az olasz golyó - de itt vannak és a 28-as gránáttal szemben a rőf meg a kilós súly az egyetlen fegyverük.

Lázás irammal lüktet Görzben a nagytakarítás. Ha a város föl akart támadni, először is a sirja fölé nehezedő föld-, kő- és téglatörmeléket kellett eltávolítania. Az olasz gránátok a házak tetejét leszórták az utca kövére; az utca köveit fölrepítették a levegőbe és a föld belsejét minden vízvezeték-ereivel együtt föl kavarták a föld felszínére. A park fáit beröpítették a szalonokba, a hálósobák ágyait pedig kitárták a leomló falak. A romhalmazt, a törmeléket, a roncsokat, a rongyokat kellett először is összeszedni és kivetni a városból. Ma megint lehet járni Görz utcáin és nem kell se selyempaplanokon, se vértócsákon átgázolni. Most már Görzben nemcsak a halott embereket, de a halott házakat is eltemették.

Az ember alkalmazkodó állat. A Hnyatzin-féle virágüzlet átalakult a legkülönbözőbb háborús emlékek üzletévé. A virágvázák helyén srapnel-hüvelyek állanak. A lehullott lövedékek alumínium és réz alkatrészeiből gyűrűket, függőket, karkötőket mesterkedtek. Olyan a bolt, mint valami torz ékszerüzlet. Ilyen most a divat Görzben és ez most a legújabb és egyetlen ipara a szép, szomorú, de már megint mosolyogni kezdő Görznek.

Sokban úgy kellett hozzáfogni a nagy munkához, mintha valami őserdőben vadonutuj várost alapítottak volna. A vízvezeték gránát zuzta össze - helyre kellett állítani. Az utcák helyén gránátlyukak terültek el, ha eső esett, egész gránátavak csillogtak - új utcatesteket kellett formálni. A villamos vezetékek drótjai szerteszakadtak - új hálózatot kellett szőni. A középületeket, legalább a legfontosabb hivatalokat újra fel kellett úgy-ahogy építeni.

Igy lett Görz megint élő várossá. Ma már megint vagy tizezer ember él Görzben. És boldog mindenki, ha földmives vagy munkásember visszatér, mert minden ekét meg szerszámot fogó kézre halálos szükség van. Nemcsak a városban, de a környéken is megindult már a munka. Mindenki dolgozik künn a földeken, a gyönyörű Isonzo-völgy gazdag, dúz földjein. Férfi, asszony, gyerek. Az evakuált falvakban a katonák mívelik a földet. Most szántanak és trágyáznak.

Ennek a sok dolgozó embernek enni is kell adni. Trieszttől függ a város élelmezése. Triesztnek a szocialista képviselő, Valentino Pittoni szellemi vezetése alatt mintaszerűen működő élelmező bizottsága látja el Görzöt élelemmel. Trieszt dús raktárai árasztják ide az életet.

Görz minden érében újra áramlik az élet; de azért nem távozott el még tőle a pusztító halál sem. Az olasz gránát még most is néha belezúg a városba. De nem hagyta el még Görzöt az olasz csábítás sem. Csak most néhány napja dobott le olasz repülő bádogtokba bujtatva új csábító írást. Apró, négyoldalas újság a formája, „Die Feldpost” a címe. A német viszonyokat ismerteti és elrettentő képét akarja adni a háborús Németországnak. De Ausztriát sem kiméli és a bécsi bakkancscsalók pöréről ír. Még illusztráció is van benne: a Simplicissimusnak a kenyérjegyet csúfoló képét hozza, nyilvánvaló bizonyosságul annak, hogy Németország az

éhhálál küszöbén áll. A kedves kis írás francia tákolmány és német nyelven, sőt gót betűkkel szerkesztették. Ugy látszik, mint ahogy a franciáktól kapják repülőiket és aeroplánjaikat az olaszok, úgy tőlük kapják a légi csábító irataikat is. De nincs sok szerencsájük velük, mert Görzben minden nyelven értenek, csak éppen németül nem.

De ennél a levegőben és a levegőből szerkesztett kis ujságnál komolyabb és öldöklőbb ajándékaik is vannak az olaszoknak. Görz környékén megint két falut lőttek össze. Az egyiket, Salcanot, északra, nyolc nap előtt, a másikat, Vertojbát, délre, három napja. Szerencsére halottja nem volt ennek a falugyilkolásnak, csak sebesültje. Az első odacélzott lövésre, a már hónapok alkalmazkodásában fegyelmezett lakosság minden barmával, nyájával, lovával együtt valami védő domb mögé menekült. Az olasz gránátok csak az elhagyott házakat zúzták.

Az olasz 28-asoktól csunyán meggyötört, de már nagyban épülő kerületi kapitányságon kikérdezzük a kerületi kapitányt a sokat próbált város dolgairól:

- „Hát bizony sokszor fázunk, de nem merjük még mindig megcsináltatni az ablakokat. Minden nehéz olasz ágyu lövése egész utcák ablakait töri ki újra. Micsoda aratásuk lesz itt háboru után az üvegeseknek, kőmiveseknek, ácsoknak.

- Még nem kaptunk Berlintől semmi hivatalos értesítést. Boldogok voltunk, mikor olvastuk, hogy Berlin városa hozzá akar járulni Görz ujjaépítéséhez. Nem is annyira a várható pénz-segítségnek örültünk, mint inkább annak, hogy német szövetségeseink városépítő művészete fog támogatni bennünket. Nem úgy akarjuk Görzöt fölépíteni, mint amilyen volt. Jobbá, célszerűbbé akarjuk tenni. Csatornázást akarunk. Jobb vízellátásra van szükségünk. De a város karakterét meg akarjuk őrizni, a város szépségeit nem akarjuk fölláldozni. Görz barokk és reneszansz város és annak is kell maradnia.

- Igy is a gyönyörű Görz tömérdek szépsége örökre odaveszett. Most is, éppen nyolc napja, az olaszok gyújtó gránátokkal összebombázták az Isonzo legszebb hidját, a gyönyörű Al Pontet.”

Lemegyünk az Isonzohoz. Az uton nincs ép ház. Egy-egy házhomlokzatba kapunyi lyukat vert a gránát, száz meg száz kisebb sebet hasított a Podgora felől jövő puskagolyó. Ahol látszatra épen áll is az épület, ott is csak a homlokzat kőfala áll, de belülről a padlástól a pincéig kiégette a gyújtó gránát. Keskeny, csatakos ösvény vezet le a vizig. Mély szakadék az Isonzo medre, magasra emelkedik a két partja. A kiégett hid két pillére, mint két füstös, csonka kémény, úgy emelkedik ki a vízből. Most alig négy méter mély az Isonzo, de ha megárad, színültig betölti magas medrét. A smaragdos zölden csillogó vizen dereglye visz át. Debreceni pionir a révésze. A dereglye orra a tulsó partba ütődik. Kiugrunk és átlábolunk az Isonzo-meder hófehér kavicsain. Aztán visz föl a sáros ösvény, a minden utak közül a legtöbb gránátlyuktól föltépett ut, be a hegyoldalba, Oslavija felé, az Isonzo-front legfrissebben hódított olasz állásai felé.

De nézz a völgyre: látod már folyását
a vérpataknak, melyben forrva nyög,
ki erőszakkal bántja földi társát!

Dante: A Pokol. Tizenkettedik ének.

Ezer sóhajt hallottam és sikojt ott,
de kitől jönne, nem volt senkisem
és megálltam, nem tudva ki sikoltott.

Dante: A Pokol. Tizenharmadik ének.

Oslavija

dráma 3 felvonásban, szatirjátékkal

Gigászi arányu, háromfelvonásos dráma játszódott le Oslavijánál, a görzi hidfő körének véres arénájában.

Oslavija apró, hitvány falucska az Isonzo nyugati partján. Hat rossz kis háza néhány kilométerre van a folyótól. Szomoru, vánnyadt, kis templom áll köztük. És most mégis ezért a hat kalyibáért és ezért a törpetorony templomocskáért haltak és véreztek sok ezren. Csak egy paraszti kis templom, de ha vér és gránát műemlékké emelhet valamit, akkor apró tornya vetekszik magasságban a rheimsi dóméval és ócska téglája Löwen városházával. Egy hegygerincnél huzódik meg a kis falu. A templomról nevezték el „Templomgerincnek”. Ez az egész környék legmagasabb foltja. Vagy 180 méter a nem messzi tőle kéklő Adria-tenger színe fölött. Kelet felé, a nyitott Isonzo-völgy felé uralkodik mindenben. Mint valami lapos tepsí, úgy terül ki előtte az egész síkság. Itt álltak az olaszok tüzérfigyelői és mindig tudták, hogy a mieink mit sütnek a nagy tepsiben. Minden mozdulatunkat meg tudták innen figyelni és innen irányították a mögötte fekvő 277 méteres Sant Florian-hegy olasz ágyuinak a tüzeit. Erről a hegygerincről el kellett kergetni a kényelmetlen kíváncsiságot. De azért is fontos Oslavija, mert őrzi azt a nagy serpentinutat, amely Hum és Sant Florian felől csavarodik Pevmán át Görz hidja felé. Le kellett tépni ezt a nagy lakatot.

Már a negyedik Isonzo-csata idején is nagy harcok voltak Oslavijánál. De akkor, a „parlamentí” csatában az olaszok támadtak. Akkor a templom és az országút között nem egyszer be is hatoltak állásainkba és eggyel sem kevesebbszer verték ki őket a mieink. Kilenc napon át rohamoztak akkor Oslavijánál az olaszok hiába. Valósággal sémája alakult ki akkor az oslavijai harcoknak: 1. Olasz támadás. 2. Elfoglalnak egy árokdarabot. 3. Éjszakai ellentámadás. 4. Reggelre az árok újra a miénk. Az olasz Pavia-dandár és Re-brigád sohasem fogja elejezteni ezeket a napokat.

Most mi kezdtük a támadást. A Piumica-patak és a serpentinut közti darabon. Az olasz tömegroham-sorozat akkor vagy 800 lépésnyi szakaszon történt, a mi támadásunk most vagy egy kilométer széles frontrész ellen szegeződött. Talán nincs is a világháborúnak más csatateré, ahol ilyen roppant vérfolyam ilyen szűk mederbe préselődött volna. A halál belterjes gazdálkodást folytat Oslavijánál.

Csendben, halkkal kezdődött most a véres dráma első felvonása. Sűrű köd ült január tizen-negyedikének estéjén a nagy harci arénán. A ködfüggöny eltakart minden készülődést, ami a színpad mögött folyt. Órákig kellett a türelmetlen bórának füttyülnie, míg a ködfüggöny fölment, sápadtan megjelent a hold, az égi reflektor és megkezdődött a színjáték. Az árkászok kezdik. Hasoncsuszva másznak elő a dekkung-falak mögül. Nem igaz az, hogy az a bátor katona, aki megáll egyenesen, mint a jegenyefa és csupasz mellét tárja az ellenségnek. A jó katona a hasán csuszik és homokzsákkal védi a mellét. Lassan csusznak előre, drótvágó olló az egyetlen fegyverük. Csak hatvan métert kell így megtenniük. Ennyire vannak tőlük az olasz állások. Csak hatvan méter. De ez a hatszor tíz méter hosszabb út és a meggyötört idegeknek tovább tart, mint akármilyen földközi utazás. Néma csöndnek kell lenni, különben egy se ér el elevenen a drótsövényhez. De jaj, egyszer a szikla koppan, egyszer a nagy olló csörren meg, egyszer valamelyik eltüsszenti magát. Ez az a helyzet, ahol egy halk koppanás, egy apró tüsszentés nagyobb szót a negyvenkettes mozsár mennydörgésénél. Elérnek végre az akadályokhoz. Vágják, nyelik a drótot és minden metszés után kalapáló szívvel lesik, nem hallották-e meg odaát az elvágott drót sirását.

Még készen sincsenek, már csusznak a nyomukban a pionirok. A sok egyforma, szürke szikla közt sohse ismerné ki magát a gyalogság és sohse tudná, hol van elvágva a drót, hol van rés ütve a roham számára. Ezért kell előrekuszniuk az utászoknak. Ahol a szaporók szétnyesték a drótot, ott ők jelződeszkákat vernek a földbe. (Hogy viszik végbe a csodát, hogy nesz nélkül csinálják?) A deszkáknak azt a lapját, amely a mi állásaink felé néz, foszforeszkáló anyaggal kenik be. Az olasz felé a csupasz fa sötétlik, a mieink felé a sötét éjszakában a foszfor világít. Minden cölöp így lesz egy-egy vezérlő lángoszloppá a kőpusztán.

A gyalogság ezalatt az állásokban ül és vár. A perc-esztendők telnek. A pécsi magyarok és a lemergi lengyelek a szívük lázas kattogásán számolják a másodperceket. Végre! Halk hangon végigsuttog a soron a parancs: Ki a fedezékekből. Igen, végre! Minden jobb a várakozásnál. A halál is jobb a halálfélelemnél. Átkusznak az állások kőfalán. Hason előre! A szikla tépi a ruhát, szagatja a tenyér bőrét. De csak előre, most már nincs vissza. Innen élve már csak előretörve, csak az olasz testén át lehet szabadulni. Lassan, kinos lassusággal csusznak előre. Nem az a nehéz, ha rohanva kell futni. Ahhoz kell bátorság, hogy ilyenkor ne kezdjen előre rohanni az ember, hanem az idegei bírják ezt a lassu csuszómászótempót. Mily könnyű a régi frázis: „dalolva a halálba rohanni”, mily nehéz az új valóság: némán a halálba csuszni.

Észrevétlen eléri az olasz drótsövényt. Átbujnak a szaporóknyitotta réseken. Az olasz posztok ekkor észreveszik őket. Megindul az olasz lövöldözés. Szerencsére, már olyan közel vannak, hogy a legtöbb golyó a fejük fölött zizeg el. Most aztán vége a hasoncsuszásnak és vége a némaságnak. Most aztán hajrá, előre. Előre, mennél gyorsabban, mert annál kevesebb olasz golyó találhat. Ahol még áll a drótsövény, ott robbantják. Záporként hull a kézigránát. Fölébred az olasz tüzéség is, de gránátjai a saját csapataiba vágódnak. A gyalogságunk új meg új sorokban özönlik most már. Most már lendülni kell előre, most már nem szabad egyetlen pillanatnyi megtorpanásnak lenni a rohamban, különben megtizedelve özönlik vissza az egész áradat és hiábavaló volt minden áldozat. De nincs megállás. Az első beugranak az olasz dekkungokba. Rohamnál az ellenséges dekkung a legjobb fedezék. Aki már odáig jutott, azt nem érheti se ágyú, se puska golyója. Még csak a már rémült ellenség végső, test test ellen feszülő ellenállása. A krízis elmúlt, az olasz elfut, Oslavija a pécsieké és a lemergieké. Aki olasz ottmaradt, az már fogoly. Az olasz fronton igen nagy szám: 933 fogoly marad a mieink kezében ezen az éjszakán és velük 3 gépfegyver és 3 aknavető.

Ez volt a véres dráma első felvonása.

És január tizenhatodikán megkezdődött a második fölvonás. Ez már nem éjszaka, hanem nappal játszódott le. Ebben már nem a gyalogság a hős, hanem a tüzéség. Az első fölvonásban a hős dicsősége csucsára hágott, de most, a másodikban, megindul az ellenjáték. Az első fölvonás főszereplője: a roham, a másodiké: a pergőtűz. Az olasz tüzéség az egész görzi hídfőnél megmozdult. Mint az orkeszterben: egyik hangszer a másik után szólalt meg, egyik a másikat erősítette, fokozta, hangsúlyozta. Minden kaliber szórta végül a vasat. Tábori ágyuk, tizenötösök és huszonnyolcas mozsarak mind Oslavijára támadtak. Erre az egy kilométeres frontdarabra zuhogott le az egész görzi hídfőnek hetekre szánt olasz gránátéső. Kő kövön, emberfej embertörzsön nem maradhatott, ha a pécsiek és a lemergiek ottmaradnak. De ma már okosak vagyunk, ma már annyiszor győztünk, hogy minden emberélet drága és ma már nem jelszó a „minden áron”, ha lehet olcsóbb áron is. Január tizenhetedikén, felsőbb parancsra, Pécs és Lemberg otthagyja Oslaviját. A dráma hőse megpróbáltatása legmélyebb vermébe zuhan.

De január huszonnegyedikén kezdődik a harmadik felvonás. Most a kórus kezdi. Nagy tüzéségi erőnk mozdul meg. Most mi játszunk a mindenfajta kaliber zenekarán. A kis tábori ágyú fuvolájától, a tizenötös haubitz csellójától, a huszonnégyes mozsár trombitájáig és a harminc-ésfeles nagydobjáig minden hangszer megszólal. Csak aztán lép föl a főhős: a gyalogsági

támadás. A bataillonok rohamoznak. Az olasz szívósan, bátran állja a ágyutüzet. Kézigránát-ra, bajonettre kerül a sor. Láng és vér áradatába ful az olasz ellenállás. Oslavija a mieinké. Ezen a napon 1197 fogoly, köztük feltűnően sok, negyvenöt, tiszt marad a kezükben és megint 2 gépfegyver. A drámának vége van: a hős győzött. Vajjon a néző publikum megtisztult-e a szánalom, a részvét, a félelem, a hála nagy katharzisében?

De még nincs vége. A dráma befejeződött. De mint a görög aréna ünnepi játékain a hosszú tragédia után mindig a rövid szatirjáték következett, így van ez a görzi hidfő arénájában is, az oslavijai drámában is. Január huszonhetedikén jelenti Höfer, hogy ágyutüzünk még ötven Überläufert szalajtott át hozzánk.

És én itt elmerülve, bámulatban
láttam sáros népet a sáros lében,
mind meztelen s látszólag nagy haragban.

Ütötték egymást - nemcsak kézzel épen,
de fejjel, mellel, lábbal - s még mohóbban
fogakkal tépték - mindenféleképen.

Dante: A Pokol. Hetedik ének.

Oslavija véres, sáros földje

Mialatt ott jártam Oslavija frissen elfoglalt állásainál és mialatt önkéntelenül e négy szóban formálódott meg bennem a vörös, csatakos, agyagos sziklák között való vándorutunk: „Oslavija véres, sáros földje”, mialatt kapaszkodtunk fölfelé a gránáttépte ösvényen, ezalatt, talán épp abban az órában, indult neki a hegynek a másik oldalon Luigi Barzini, a nagy olasz haditudósító. És ime bizonyosság: vannak gigászi impressziók, amikkel szemközt elmúlnak a legnagyobb különbségek is, amikkel szemben mindegy, magyar-e, olasz-e valaki, ellensége-e vagy rajongója-e a háborúnak. Barzini irt Oslavijáról és a sáros, rőt, agyagos sziklahátról neki is ezt a négy szót kellett leírnia: „Oslavija véres, sáros földje.” És vajjon a nagy Barzini is, amikor fölfelé lábolt Oslavija véres, sáros agyagjában, ugyanazt gondolta-e, amit szerény magyar kollegája, hogy ennél a keskeny, tekergős ösvénynél gránáttépettebb útja nincs is a világnak? Hisz neki is minden lépésénél meg kellett botolnia az osztrák-magyar harminc-ésfelesek vastömbjeiben, mint ahogy mi botlottunk az olasz huszonnyolcasok gránátdarabjaiban. A sok méteres gránáttölcseket neki csakugy meg kellett kerülnie. A kapaszkodónál az ő bakancsa talpa is megsiklott. Talán egyszer, amikor a kacsaringós örvényt uttalan egyenessel akarta rövidíteni, ő is végignyekkent a tüskés bozótok között? És amikor látta a tenyerén kiszivárgó néhány vércsöppet, eszébe jutott-e, hogy milyen mérhetlen tengere ömlött a vérnek erre a földre? És vajjon csodálkozott-e ő is azon, hogy ez a konok, agyagos szikla, amely a viznek egy csöppjét se bocsátja magán keresztül, milyen mohó szomjúsággal szívja magába mindezt a töméntelen vért? Érezte-e ő is, hogy a nap, az életetadó nap milyen hideg gyűlölettel néz le az életeteltevő emberre? És amikor fölért a hegyre és ő is rövidlátó szeméhez igazgatta az amugy is kézzelfoghatóan közeli borzalmakat sokszorossá nagyító távcsőt, vajjon ő is ugyanazt látta-e? Vajjon ők, a legyőzöttek, az Oslavijától elűzöttek is ugyanazt csinálták-e, mint mi, a győztesek, az Oslaviját elhódítók? Vajjon ott is temettek-e? Vajjon látta-e ő is az elhagyott olasz állások előtt a mi katonáinkat, ahogy takarították a csatateret, ahogy szedték össze a csatater nagy anyagcseréjének az ürülékét: otthagytak fegyvert, szétszórt anyagot, letepert halottat, szétrepedt bombát? Látta-e ő is a drótkerítést tartó spanyol lovasokat, vagy ahogy ő nevezi, friz lovasokat, egy gomolyaggá löve a volt olasz állások előtt, mint ahogy a reszkető ménes egy gomolyaggá verődik össze, ha dörög az égiháború? Összezsavarta-e valami láthatatlan kéz az ő szívét is, amikor meglátta a csonka fákat, mintha sebesült, tört ágaikkal segítséget kérnének a közömbös égtől? Beszélte-e ő is azokkal, akik végigélték és túléltek a nagy ütközetet?

Akik túléltek a harcot.

„Én láttam a harcot”, énekli Arany János két apródja, „Én láttam a harcot”, ezt énekli itt Oslavijánál minden erreüvöltő gránáttal minden üteg, ezt sivitja minden szél, amely a sebesült fákat lóbálja, ezt csikorogja minden bakancsszög a sáros, véres sziklán, ezt kiáltják a legmesszibbszóló harsonázással az elesettek néma ajkai és erről suttognak benn a vezérkar irodájában, meg künn, az állások dekkungjaiban azok, akik nemcsak végigélték, de tul is élték a harcot.

Én láttam a harcot...

A vezérkari tiszt, aki kitervelte a támadást:

- Támadnunk *kellett* Oslavijánál. Az olasz állás itt ék volt az eleven husunkban. Operáció kellett és műtét, sajnos, nem eshetik vér nélkül. Két vár állt itt egymással szemközt. Ez már nem tábori állás volt, de nálunk is, náluk is, annak rendje-módja szerint kiépített vár. Oslavija szerepe voltaképpen egy nagy távcsőé volt: rajta keresztül az olaszok beláttak a görzi hídfő

területére. A görzi híd fő parancsnoksága ezért elhatározta Oslavijából való kivetésüket. Két gyalogos rohammal és pergőtűzzel vitték keresztül csapataink a támadást és ma az olasz állások ezerötszáz lépés szélességben, ezerötszáz lépéssel behorpadva, hátrább húzódnak. Rossz idő miatt halasztanunk kellett a dolgot. A negyedik Isonzo-csata óta lestük résen állva az alkalmat. Ha sáros, vizes a föld (mert itt a Karszt agyaggal kevert), akkor rosszak az utak és nemcsak az emberek, hanem a lövedékek is beássák magukat a talajba. Január 14-én mentünk neki először. Sikerült. De 17-én vissza kellett vonulnunk. Január 24-én mentünk neki másodszor. Sikerült. Most már végleg. Először hosszabb ideig tartó, de gyöngye pergőtűzzel kezdtük a támadást, másodszor csak két óráig, de teljes erővel tüzeltünk. Hetekig tartó munka volt a vállalkozás terveinek a kidolgozása. Hetekig kellett nappal künn studirozni az állásokat, éjjel kitervelni az utasításokat. Az ilyen támadás csak úgy sikerül, ha minden tényező precízen összevág. Ezúttal sikerült precíziós munkát végeznünk. Minden keréknek és minden fognak egymásba kell illeszkednie. Pedig a tüzéségnek igen nehéz volt a föladata, mert a két gyalogság állásai csak néhány lépésnyire voltak egymástól és ilyen kis távolságnál mindig megvan az a veszedelem, hogy a magunk gyalogságát éri a tüzelés. Minden órát össze kellett igazítani. Öt óra ötvenöt perckor hagyta abba a tüzéség a bombázást és pontban hat órakor indult meg a gyalogság rohamtámadása. Vigyázni kellett, hogy a két szárny egyazon pillanatban döngessen. Ki kellett számítani, hogy a tartalékok a kellő helyen gyűljenek és a kellő pillanatban vessék magukat a harcba. Pontosan számba kellett venni, mennyi idő alatt ér el a gyalogságunk az ellenséges állásokig, hogy ettől a perctől kezdve a tüzéség megszüntesse az olasz állások szétzuzását és az állások mögé vetett zárótűzzel akadályozza egyrészt új olasz tartalékok előrenyomulását, másrészt az állásokban levő még élő olaszok hátrafutását. Percnyi pontossággal tudni kellett, mennyi idő kell minden egyes uton és ösvényen a mi katonáinknak az egyvonalbajutásra és mennyi az olasz tartaléknak gyűlöhelyeiről az első állásokig való lendülésre. Számba kellett venni, hogy a pergőtűz után hány embere maradhat az olaszok állásaiban, hány emberrel kell tehát rohamoztatni az ágyú, a gépfegyver, a puska, a kézigránát, az akna tüzében, hogy a kézi harc megállására elegendő ember jusson el. Készen kellett tartani a harctól fáradt légénység erősítésére elegendő pótlást. Számítani kellett rá, hogy olasz repülő megjelenése hallgatásra kényszerítheti egyik vagy másik ütegünket és helyettesét is be kellett állítani. Intézkedni kellett, hogy a kötözőhelyeken elég orvos és szer, a tábori kórházakban elég ágy és ápoló várjon a sebesültekre. Ki kellett rendelni megfelelő számú embert az esetleges foglyok le kísérésére, mert az első támadásnál megtörtént, hogy a sok fogoly kísérésére visszaküldött katonák érzékenyen gyöngébbé tették elől a frontot. Minden zászlóalj morális értékét számba kellett venni. Minden háború, de különösen az állóharc a számvetések tudománya. Éppen azért is oly jelentős az oslavijai győzelem, mert állóharcból verekedtük ki. Erkölcse pedig fontos kettősen: pozitív és negatív. Pozitív azért, mert erősíti a csapataink támadó szellemét. Negatív azért, mert megmutattuk vele az olaszoknak, hogy ha defenzívában vagyunk is, nem ragadunk szolgáian oda, ahova szorítanak.

Én láttam a harcot...

A gyalogos alezredes, aki a Hindenburg-bakákat rohamra vezette:

- Mi csak a második támadásban vettünk részt. Órával a kezemben vártam, míg elhallgat a tüzéség. Percnyi pontossággal a megállapított időben, hat órakor adtam parancsot a rohamra. Katonáim legszélről mentek. Nekik kellett jobbról a legmagasabb pontot, a 188-as magaslatot megvenniük. Ha mi feljutunk a Cote 188-ra, akkor győz a támadás, ha minket visszasodornak, akkor minden összezuzódik. Följutottunk. Minden katonám csodálatos elszántsággal harcolt. Minden katonám, aki túlélte, kitüntetés, aki ottmaradt, koszorút érdemel. Oslavija, a nagy harc színhelye, most már csak elhagyott csatatér. Elrendeltem, hogy embereim tisztítsák ki a romhalmazt, építsék ki az új állásokat és temessék el a halottakat. Az olasz állások most messze vannak, most szabadabban mozoghatnak. Az olaszok igen sok halottat és sok foglyot

vesztettek. A mi pergőtüzünk ugyan alig hagyott élő olaszt az állásokban, hanem: épp a döntő pillanatban erős olasz tartalék jutott föl, de már nem használt semmit és mindenestől fogságba került. Föltünően sok tisztet fogtunk el. Ezerkétszáz közlegényhez negyvenöt tiszt, köztük két őrnagy, tehát egy bataillonnyi katonasághoz két zászlóaljhoz való tiszt. Ez nem valami kitűnő bizonyítvány a máskülönben pedig bátor olasz tisztekre.

Én láttam a harcot...

A főhadnagy, aki a csata után a csatatér kitakarítását vezette:

- Rendeiben feküdtek az olasz halottak. Több mint ötszáz halottat számláltam össze. Nagyrészt ágyugolyó és kézigránát halottai. Rettenő összevisszaság volt a dult csatatéren. Fegyverek, patronok, gránátarabok, tört szuronyok mindenfelé. Acélsisakok, vérrel borítva. Mind francia gyártmány. Rajtuk a reszpublika jelvénye, az „R. F.”. De bizony nem sokat használtak a gazdájuknak.

Én láttam a harcot...

A csapattiszt, aki századával a rohamba kuszott:

- Mit láttam? Nagyon keveset láttam. A 188-asra törtünk. A tüzérségünk eleinte egy kicsit rövidre lőtt. Telefonáltam. Korrigálták s azután nagyszerűen ment minden. Az egész roham, alig akartam elhinni, mikor utána órára néztem, össze-vissza csak félóra hosszat tartott. Oly közel voltak az állások, hogy csak egész rövid utat, csak néhány lépést kellett megtennünk. Olyan közel voltak az olaszok, hogy már nemcsak azt tudtuk, milyen ezredek állnak velünk szemben, de szinte arcról és hangról is ismertük őket. Az olasz első állásokban a 135, 136, 141 és a florenci 128-as ezredek egy-egy zászlóalja feküdt. Hátul voltak aztán a tartalékerőik. A mi pergőtüzünk, bár nem volt olyan erős, mint az olaszoké a harmadik és negyedik Isonzo-csatában, nagyon megtizedelte őket. Olyan rossz bőrben voltak az olasz katonák, hogy a vereség után maga az olasz király jött el, hogy csapatait bátorítsa. Valamelyest lelket is öntött beléjük, aztán újra tüzeltek és újra építeni kezdték új állásaikban a drótakadályokat.

Én láttam a harcot...

A tüzértiszt, aki a megfigyelőállásból, a nagy távcső mellől dirigálja a tüzet:

- Még ilyen örült tüzelést nem értem meg. Nézzen át a távcsövön, úgy föl van itt dulva minden, hogy La Basséenál se lehet különb. Nincs négyzetméter, ahol ne volna gránátlyuk. A pergőtüz kezdetén szép idő volt, de azután, minden valószínűség szerint ettől a vad zengéstől, sűrű köd támadt. A tüzérségünk nagyon szépen dolgozott, mert a köd ellenére is zárótüzzel megakadályozta az olasz ellentámadást.

Én láttam a harcot...

A tüzéraltiszt, aki a dombról figyel lefelé:

- Most épp a Podsabotinot nézem. Az olaszok éppen tisztát vesznek. A nagy oslavijai harcot tetszik kérdezni? Én bizony nem is emlékszem már. Tetszik tudni, itt mindig olyan nagy a lárma, hogy már ki se ismeri magát az ember. Én már bizony az egész világból csak azt hallom, ami ezen a fülemre akasztott telefonkagylón jut hozzám... Most mintha emlékeznék már valamire. Talán az volt az, hadnagy ur, mikor azt a sok telefonparancsot kaptuk, hogy zugott tőle a fejünk?... Hopp, most már pontosan tudom, mikor az a sok fogoly jött. Nahát, sohse felejttem el azt a bolond olasz tisztet, aki mindig csak azon ugrált, hogy éppen ma kellett őt elfogni, amikor zsebében van az Urloabschein-ja, hogy holnap mehet szabadságra.

Én láttam a harcot...

A közkatona, aki megélte a rohamot:

- Hát bizony fene meleg nap volt. Megrongyolódott térdemen a nadrág, lemaradt a bakan-csomról a talp a kuszásban. A sarat még ma se tudtam leverni a monturomról. Bizony ott is maradhattam volna. De győztünk. Most meg ugyan neki kell látni. Most előbbre vagyunk, hát ki kell építeni az új dekkungokat. Nem is igen van most raszt a Stellungban. Egyre faszolni kell mindenfélét, új szögesdrótot, új spanyol lovasokat. Éjszaka csak furtonfurt építünk. Furunk. Patronnal robbantunk, vésővel dolgozunk. Meg a monturt is rendbe kell hozni, meg az agyag is bevette magát a gewerbe, azt is puccolni kell. Van itt, uram, dolog mindig. De menázsi is van bőven. Bort is rendesen faszolunk. Meg most már lassan tavasz is lesz. Kibirjuk már csak valahogy. Én mindig azt mondom, hogy előre kéne menni, itthagyni ezt a bűdös, komisz követ. Le kéne kergetni a talját a völgybe, hogy mink is lemehezzünk ezek közül a kövek közül. Hisz itt, ha egy gránát jön, annyi, mintha Oroszországban száz csapna le.

Én láttam a harcot...

Az olasz katona, akit az oslavijai árkokban fogtak el a mieink:

- Ötvenünket előreküldtek patrulba, signor. Az ötvenből csak ötven maradtunk életben. Én bizony keveset láttam a háborúból, signor. Csak négy napig voltam állásban Oslavijánál. Tirolból hoztak bennünket ide. Ott meg, míg én ott voltam, nem voltak harcok. Kétszázan voltunk egy században. Egy kapitányunk, egy főhadnagyunk, meg egy hadnagyunk volt. Hát ha kellett volna, signor, én is meghaltam volna, de hát jobb, hogy így történt. Szeretnék még egyszer hazakerülni. Menyasszonyom van otthon. Nézze a fényképe. Ugy-e, szép leány? Borzasztó ez a háború, hogy így elszakítja az embert hazulról. Csak legalább ne soká tartson és csak levelet kapjak hazulról.

Én láttam a harcot...

A vezérkari tiszt, az alezredes, az adjutáns, a csapattiszt, a tüzértiszt, a tüzér, a baka, az olasz fogoly, mind látták a harcot, mind benne voltak, mint fölhevart és szálló avar a nagy forgószélben. Mind csinálták, éltek, küzdöttek, látták a harcot, de a harc Meduza-feje mindegyikük felé más arcot fordított. Kövülten néz mind feléje. Nemcsak a cipőjükhöz és a bakancsukhoz, hanem a lelkükhöz is ragadt valami (soha le nem vakarhatón) Oslavija véres, sáros földjéből.

Uj szenvedők és újabb szenvedések,
tolonganak körém, bármerre járok,
bármerre fordulok, bármerre nézek.

Dante: A Pokol. Hatodik ének.

Mint mikor viz a vízzel szembezájgott
Charibdis fölött, hab törik a habban
a nép itt, kényszerülve, úgy kavargott
és voltak itt, mint máshol, számosabban
üvöltve hozta kétfelől a forgó
mellükön súlyt görgetve, nagy darabban.

Dante: A Pokol. Hetedik ének.

A tábor

Gránátlyukak az uton. Óriási tölcséerként furódnak a Karsztba, és ahogy a szürke és vörös kövek szétszóródtak: mintha a föld belei fordultak volna ki. A föld nem akar itt tudni az emberről és ádáz gonosszággal fordul ellene. A Doberdon a háboru nemcsak ember harca az ember ellen, hanem az ember harca a kőszikla ellen. Az olasz ólom és vas csak időnkint támad a katona ellen, de a Karszt köveivel való küzdelmében nincs egyetlen pillanatnyi megállás sem. Még itt a Doberdon is csak a végső pillanatok mártírságában ontja véré a katona, de verejtéke szakadatlanul, heteken, hónapokon át ömlik a munka harcában. Amerre néz az ember ez elátkozott, meddő fensíkon, mindenütt folyik a nagy ütközet: a katona csatája a kővel.

A tábort sok tizezernyi katona verejtéke varázsolta ki a Karszt kövéből. Barakok végtelen sora. Szürkén lapulnak a sziklára, tetejük szürke kővel kirakva, hogy elbujjanak az egyre fölöttük kóválygó olasz repülők előtt. Roppant hangyaboly az egész fensík. Katonátizezrek szürke hangyái dolgoznak rajta. Utakat vésnek a kőbe. Mint a magyar Alföld országutjai mentén az eperfák, úgy ül itt a félig kész út mentén minden huszlépésnyire egy-egy katona. Vasfurója vájja a sziklát. A térszél ott áll előtte és pörölyével rá-rácsap a furó fejére. Csattog a vas, száll a sziklapor. Naphosszat így haladnak szikláról-sziklára az emberek. Munka, aminek soha sincsen vége. A Karszton sohse fogy el a szikla. A Dante poklának egyik tölcsére. Mindenütt robban a dinamit, ahogy veti szét a konok követ. A barakok közt, a lejtőkön megint mindenütt katonák ülnek. Mindegyik alatt egy kis halom, kőből. Sárga pápaszem az orrukon. Pörölyvel törlik apróra a sziklát, valósággal maguk alatt vágják a követ. Még följebb, a hegyek oldalán nagy pukkanások: ott nagy dinamitadagokkal fejtik ki a roppant sziklatömböket, hogy elszállítsák le az utépitő katonákhoz. A kővel teleszórt utat nagy gép tapossa. Ahogy zakatol és legyűr idomtalan teste alá mindent, mintha a dsungelnek falvakat maga alá tipró dühöngő elefántja volna.

Mindenfelé a munka panorámája. Hosszu gerendákat emelnek le. Barakvázak készülnek. Három baka hosszú rudon „kochkisznit” cipel. A József-főherceg-uton valami műhelyben vékony deszkákat fűrészelve. Kocsik iparkodnak a hegyre. A nehéz lovak minden izma feszül, ahogy kapaszkodnak a kővön. Lovasok ugratnak. Az utkereszteződésnél trágyalerakódó hely. Katonák szalmakötegeket hurcolnak a hátukon. Kocsijavitó műhely. Benn izmok feszülnek, künn tétlen kerekek hevernek. A Krautwald-utcán hordók hosszú sorával málhás állatok jönnek: öszvérek, csacsik, törpe bosnyákllovak. A Szegedi-uton katonacsapat jön. Fegyver helyett csákány a vállukon. Lovakat itatnak balra a vízvezeték kutjánál. Lárma, zsidobongás, káromkodás. Az egyik ló elszabadul, vágatni kezd, a patkója csattog és szikrázik a kővön. Nagy hajszával végigkergetik a táboron. Mindenfelől füst száll fel. Füstölnek a tábori konyhák, a barak-kémények, a tüzelő ágyuk. Mindenfelé drótok futnak. Katonák szénát raknak ki egy pajtából szekerekre. Az istállóban tehenek állnak, előtte karóhoz kötve kecskék mekegnek. A Radetzky-uton katonamunkások vakító fehér követ csiszolnak. Emlékpíramis lesz három halott katonatiszt sírjára. Arrébb, a kovácsműhelyben döng az üllő, szuszog a fújtató, magasra száll a piros láng. Katonacsapat vonul a Custozza-uton ásóval, kapával. Művelik a földet, ahol nem lepte be a szikla, nyelik a szőlőt, ahol egy-egy dolinában fölemelgeti ösztövére vesszőit. Amerre kanyarognak az utak, mindenfelé új meg új barakok, apró és nagy katonaházak. Mindenfelé csatornák húzódnak, villanydrótok ágaznak el, ásók pengenek, pörölyök döngenek, csákányok csattannak. Mint valami roppant gyártelepen, nyugalom nélkül, szakadatlanul zakatol itt a munka, a katonák tizezeinek soha el nem pihenő gigászi munkája.

Hirtelen éles, metsző sipolás. Minden munka megáll. Az emberek mind föld alá futnak. Olasz repülőgép kóvályog a tábor fölött, mint a kánya a csirkék fölött. Egyre közelebb jön és egyre alacsonyabban futnak körei. Már a szinei is látszanak. Zümmögve száll a nagy zöld-fehér-piros hasu bogár. A háta csupa szinarany, ahogy rásüt a délutáni nap. Hatalmas Caproni-gép. Vagy harminc méter a hossza. Páncélos a teste. Három motor hajtja. Három gépfegyver a hármass fullánkja. Jön egyre közelebb és egyre nő az izgalom. Mit keres? Kire akar halált leküldeni? Ebben a pillanatban apró fehér csillag jelenik meg az égen, nem messze jobbra az aranyhátú szitakötőtől. Azután még egy fehér csillag balra tőle. És egy harmadik csillag is. Most három tompa dörrenés. A védőágyuk tüzelnek a Capronira! Lélekszakadva lefutunk az ágyukhoz. Nagy munkában vannak. Egyik lövés a másik után. Mint valami kecses ballerina, úgy mozog az ágyu karcsu csöve. Követni próbálja a repülőgépet. Reszket a föld a döngések alatt, szinte szétreped a koponya a süketítő zajtól. A tüzerek egyik srapnel a másik után tolnak be. Az égen egyre több srapnel-csillag jelenik meg. A repülőgép érzi a veszedelmét és ki akar térni előle. Balra manőverezik. Az ágyuk követik minden mozdulatát: mind balra hajlanak. Az égen most jobbról-balra huzódnak a fehér csillagok. Hosszu darabon csillagos lett az ég, ahogy egyre több srapnel fut föl rá. Mint valami hosszú mennyei uszályt, úgy huzza maga után a csillagsort a repülőgép. Egyre gyorsabban lönek az ágyuk. Egyre lázasabban csattannak a kommandók. Egyre magasabbra és egyre inkább balra kell tüzelni. A tüzerekről már csurog a verejték. Most csucsára hág az izgalom. Egy srapnel elfödi a repülőgépet. A nagy rovar meginog, mintha előre akarna bukni. Ujjongva kiált fel az egyik tüzértiszt: „El-találtuk!” De a Caproni megint felegyenesedik, csak a srapnel szele érte. Most már futva menekül, a srapnelek üldözik, egyre ott ugatnak a nyomában, mint vad után az agarak. De a Caproni gyorsabb. Érti, hogy a bőréről van szó a hajszában. Egyre magasabbra tart és fut, fut balra, hazafelé. Elhallgatnak az ágyuk. Vége a vadászatnak. A vad elmenekült. Izzadtságtól és sportláztól fénylő arccal magyaráz a tüzértiszt:

„Ez a legizgalmasabb sport a világon!”

„De, ugy-e, ritkán lehet így a levegőből lelőni a repülőgépet?” kérdezem.

„Nagyon ritkán. Hisz éppen ez az izgató benne. Én voltam Ostendében is az ágyuimmal. A német fronton is így van ez. Ott csak azért tudnak több gépet lelőni, mert a levegőből, repülőgépről hajszoják. Óh, hogy szeretnék én repülő lenni!”

Ime a vadász, aki vad szeretne lenni. De nemcsak a tüzerek tüzesedtek ki a nagy munkában, hanem az ágyuk is. Vizes pokróccal letakarják őket, úgy gőzölgnek, mint a lovak, ha nagy munka után vannak.

Továbbmegyünk a tábor utjain. A srapnel-csillagok elhomályosodtak az égen. Szétfolytak. Most olyan ez az égdarab, mint a tejút felhőtlen éjszakán. Kanyarognak az utak és egyre szabályosabb renddé bontakozik a tábor káosza. Szakaszokra oszlik a tábor. Minden bataillonnak megvan a maga szakasza. Minden századnak megvannak a maga barakjai. Külön barakok a legénységnek, a tisztnek, a konyháknak. Fürdők. Egészségügyi intézet. Maródiházak. Négy kápolna, egy zsidótemplom. Kávéház a tisztnek és a legénységnek, - a trieszti asszonyok kedvességéből. Tervektől megszabadító intézet. Nagy robbantott gödrök, - a latrinák. Nagy lőtér, ahol kézigránatokkal, aknavetőkkel, gépfegyverekkel és egyéb újdivatu pokolbeli gépekkel gyakorlatoznak. Új kanyarodó: állomás rühes lovak számára. Most a Debreceni-tér következik. Honvédek állanak két hosszú, merev sorban. Vezényszavak hallatszanak: Kettős rendek jobbra át! Jobbra arc! Feküdj! Csörrennek a fegyverek, nyakig csuszna a nehéz hátizsák, ahogy zökkenve hasravágódnak a Karszton a népfelkelők. Gyakorlatoznak. És a tiszt továbbkommandiroz: „Föl!” Aztán újra: „Feküdj!” Megint lezuhan a század. A hivatalos mellett privátkommandó is süvit: „Ne hasalás legyen!” újra: „Föl!” Megint kritika: „Ez a föl is hogy

megy!” Megint: „Feküdj!” Utasítás, hozzá: „Egyenesen ajánlom!” És ez így megy egymásután, szabályos időközökben állnak föl csörrenve és zuhannak le tompán a nehéz paraszti testek.

Megint tovább. Vértörősen, mintha a szive vérzene, megy le az óriássá növekedett nap a Debreceni-tér fölött. Mintha nem is ő volna az igazi nap, hanem a nagy, még mindig arany-sárga és közömbösen mozdulatlanul álló léggömb az ég keletén. Most már az esteli derengésben fantasztikussá növekszik a tábor képe. Mindenfelé fények gyulladnak ki. Mindenünnen emberek özönlenek elő. Az élet meleg ereiként lüktetnek az utak. A tömegszervezés új csodái kápráztatnak. Mindenfelé gazdasági hivatalok, amelyek az ezredek táplálását látják el. Óriás raktárak tele mindenfajta áruval. Az egyik raktárban liszt, cukor, kávé, konzervek, sajt, kétszersült, bab. A másikban: bor, konyak, ásványvíz. A harmadikban: szalámi, kolbász, füstölt-nyelv. Társzekerek színültig rakva kenyérrel. Finom kenyérszag ül a levegőben. Nagy pékműhelyek kenyereket sütnek a legénységnek, sóskiflit, császárszemlyét a tisztéknek. Vágóhidak, a párolgó vér csipős szaga lengi körül őket. Husföstöldék: színültig megtöltve friss és füstölt hussal. Bárányok és sertések félbevágva, felkoncolt marhák százai. Már elvesznek az arányok, már minden óriássá nő. Egy roppant tömegszervezet él és lélegzik az estében. Állatok szaga vegyül az emberi verejték szagával és a kenyér illata a hus illatával. A raktárak mindenütt ontják az árut. A konyhák mind füstölnek: - a tábor enni kezd... Szinte hallja a felizgult fantázia a tizezernyi fog rágását. Egyre nagyobb a csend. Már nem zakatol a munka. Most már meghallani az emberi szót is. Mindenfelé magyar szó. Az ország minden tájszólása beszél itt magyarul. Debreceniek, székesfehérváriak, nagyváradiak, pestiek. Mintha egész Magyarország itt adott volna találkozót. A tábor beszél és beszéde: magyar szimfónia. Egyre sötétebben száll le az este. A tábor elalszik... Szinte hallani a sötétben a tizezrek egyforma lélekzését. Színes fata morganaként szinte látni a tizezrek álmát, a harcban és munkában elfáradt testü magyar parasztok és munkások asszonyra, gyerekekre való hazagondolását.

Este van. Millió csillag szikrázik az égen. A hold nem jön föl, de helyette fölszáll az égre az olasz fényoszlop. Szüntelenül futkos az égen. Nagy fénycsóvája, ahogy végighalad félkörben az egész horizonton, mintha valami óriási páva kiterjesztett farka volna, vagy valami földöntúli legyező. Rakétacsillagok futnak fel fényesen a mennyboltra. Ágyuszó dübörög tompán. Kocsizörgés csikorog a Karszton. A gyalogság szétszórt tüzelése ropog. Aztán csend. Mintha a falu enyhe, békés csöndje szállna le. A sötétben nem látszik a Karszt köve. Mintha mezők terülnének el. Emberek mennek el mellettem. A sötétben nem látszik az uniformisuk. Hadd higgyem, hogy nem is katonák. Magyarul beszélnek. Bihariak. Parasztok. Mintha a mezőről mennének haza, munka után, a békesség falujába.

Éjszaka. Mögöttünk a tábor. A csapatai jó része már kivonult, föl az állásokba. Most új csapatok lihegik ki benne a harcok elfulladás napjait. A gránátlyukgatta út lassan csavarodik a hegyoldalra. A nehéz mozsárnál állunk meg. Világlátott szörnyeteg. Hónapokig Belgiumban és Franciaországban harcolt. Lüttich... Namur... a fordulatot jelentő marnei csata... Maubeuge... az argonnei erdő... ott volt mindenütt a szörnyeteg, ott voltak vele a tüzei is. A mellükön a német vaskereszt fehér-fekete szallagja. Ott vannak ezek az osztrák-magyar ütegek mindenfelé. Egyszer Ostendében állanak, egyszer Gallipolinál bukkannak fel, egyszer Namurnál szólalnak meg, máskor meg a Karszton okádják a halált.

Az olasz ágyuk most Sagradoról ide tüzelnek. A hegyek közt végiggyurul a dübörgésük. A San Michele hegye kigyullad előttünk. A tartalékállásokból mindenütt kicsillan valami kis fény. Mindenütt élet van itt a föld alatt. Mindenütt zsufoltan katonák vannak. Elöl az első állásokban egymást ijeszti a gyalogosok vak, éjszakai tüzelése.

Hajnal... Sápadt és szomorú az ég, mintha tudná, hogy alatta temető terül el. Kerítés veszi körül a temetődolinát. Katonák építették. Keresztek sorakoznak benne. Katonák faragták. Lapos sirok egymás mellett. Katonák fekszenek bennük. A sirok között a földön hever egy

halott katona. Még nem temették el. Ruhája, bakancsa rajta van. Felső teste letakarva a pokrócával. Ki lehet? Talán pesti? Talán ismerős? A keze, ahogy kilátszik a pokróc alól, ökölbe szorul. Ki ellen égett benne gyűlölet? Megyünk le a hegyről, katonák magyarázzák: Ez a „hulladomb”, mert annyi olasz halott borította, a másik meg a „vasdomb”, mert egészen ellepték az olasz srapnelek és gránátok. A San Michele egyre lövik az olaszok. Füstfelhő füstfelhő után száll föl. A szerpentinuton már dolgoznak a katonák: furják a sziklát. A kopácsolás zaja már betölti a völgyet. Az uton, éppen a közepén, halott kis madár fekszik. Fekete a csöpp teste, sárga a nyaka. Azt mondják, a gyilkolás ösztöne vérében van az embernek és ime az ut porában tisztán látszik a nehéz bakancsok nyoma, ahogy a katonasorok elvonultak fel a hegyre öldökölni, de egyik bakancs szöge se taposta szét a halott kis madarat. Világosan látszik, ahogy a lábak kitértek, ahogy egész századok két lépést kerültek, hogy ne kelljen széttaposniuk a halott kis madarat. Ki tudja, nem volt-e köztük az a halott katona is, aki most ott fekszik temetetlenül? Ki tudja, nem került-e ő is óvatosan két lépést, hogy rá ne taposson a kis fekete madártestre?

Reggel van... Leértünk. Előttünk újra a táborváros. Ébred a tábor. Katonák bujnak ki álmos szemmel a barakokból. Csajkáiban hordják a vizet mosdani. Friss feketekávé szaga árad szét. Már mozdul újra a tábor. Már mennek az első csapatok ásóval, pörölllyel a vállukon a mohón váró munkára.

Most minden fénytől néma helyhez értem,
mely, mint a tenger a viharba', zugott,
mint tenger, zugott, ellenséges szélben.

Pokol szélvésze, mely sohase nyugodt,
itt örvényében vitt sok béna lelket
s gyötörve őket és forgatva bugott.

Dante: A Pokol. Ötödik ének.

A frontmögötti világváros

A legsötétebb város mostanában talán az egész világon Trieszt. Ha leszáll rá az este, akkor csakugyan meghal benne minden fény. Az utcákon nem ég egyetlen lámpa. Az üzletek ablakai feketén tátonganak. A vendéglők, kávéházak ablakai sötétre lefüggönyözve, kék, zöld papírral leragasztva. Triesztnak sötétnek kell lennie, mert fél az olasz röpkől. A harmadik Isonzo-csata idején történt, hogy olasz hidroplánok jelentek meg Trieszt fölött. A város éjszakánként lelkiismeretes pedánszaggal koromsötét volt, de a nagy olasz vizimadarak fényes délben jöttek. Nyugodalmatlan vasárnapi hangulatba csattant bele lehulló bombájuk. A pályaudvart szerették volna halálrazuzni, de csak békés, jámbor, senkinek sem ártó polgáremberek életét találták halálra. Négy halottja volt a bombának, köztük egy nyolc esztendősi picinyke, aki igazán nem lehetett komoly kombattáns a vad háboruban. Sebesültek tucatja maradt a nyílt, meg nem erősített város „csataterén”, hogy újabb bizonyossága legyen, mennyire céltalan és vak dolog a légi harc. Egész Trieszt zokogott a halottakért és nagyszerű temetést rendezett nekik. Különösen megható volt a kis Mária temetése. Tömeges asszony, az egész város síró kisleánya és minden letéphető virága követte a koporsót. Az olaszok nem nagyon okos mód-szerekkel akarják maguk számára megnyerni Trieszt „meg nem váltott” olasz lakosságát.

Az olasz röpkők fényes délben is idemeréskednek, de azért az óvatos város éjszaka vaksötét. Ilyenek lehettek a középkor városai. A sötétben csak kóválygó emberárnyékokat lát az ember és valami misztikus sejtelemmel telnek meg a házak és terek. Mintha a Maupassant gyönyörű novellájának, a fekete városnak, a kísérteti hangulata kelne életre.

*

Furcsa varázsa van ma Triesztnak. Egy világváros, amely alig huszonöt kilométerre van a fronttól. Nincs is még egy igazán nagyváros, amely ennyire a front tözsomszédságában élne. Egész nap, szünet nélkül, hallatszik az ágyubömbölés. A triesztiek már pontosan tudják, hogy milyen kaliberű ágyú szól, már tisztán kiveszik, hogy most a nehéz olasz hajóágyú dübörgött, most meg a kisebb ágyúk vakkantanak. Az Adria partjára, a mólóra esténként valósággal koncertet hallgatni mennek ki az emberek. Mint régi, békés, nyárspolgári idillekben az estéli harangszó, úgy szerepel most Triesztben az estéli ágyúszó. De nemcsak koncert van esténként az Adria partján, hanem nagy kivilágítás, tűzijáték is. Piros fénnel villog ide az ágyúk tűztorka. Zöld fényben száll föl az égre az olasz világító bomba, fehér rakétaként röpköl föl a mi lánggömbünk. Néha oly erős és hosszú az elsütés pillanatában az ágyútorok tüze, hogy mint valami lángoló kard, hasítja végig az eget.

Esténként melankólikus fájdalom fogja el az embert. Itt nem lehet egy pillanatra sem elfelejteni a háborút. Belemennydörgi és belevillámolja magát az ember tudatába. Ha nagyon szól az ágyú, föl kell sóhajtani: „Istenem, szegény katonáink!” Ha eső esik, ha bóra fúj a tengeren, aggódva kutat a szem a tengeren túlra: „Hogy bírják a katonák?” Amikor havas eső kavarog a hóhoz nem szokott délvidéki városban, amikor megjön a hire, hogy Doberdo karsztzikláira lehullott az első hó, megint az első kérdés: „Ki tudja, hogy fázna künn szegények?”

*

Sajátos varázsa Triesztnak, hogy világváros tudott maradni így, a Karsztba vájt svarmléniától néhány kilométerre is. Ennek a világvárosiasságnak a legláthatóbb jelképe a nagy Palotahotel. Hatalmas szálloda, amilyen csak világvárosban van. Ezek között is legeslegelsőrendű. Idege-

nek persze most nem keresik föl. Csak a frontról jövő, frontra menő tisztek lakják. Csak hetven fillér most a legdrágább, erkélyes, tengerre néző, hideg-meleg vizes, villanylámpás, gőzfűtéses szobáinak az ára, de azért büszke szívóssággal - mint valami számüztött király - tartja fenn békében volt luxusát és előkelőségét. Esténként finom vonósnegyes játszik pompás halljában. Félhomály van a nagy csarnokban, de a szemek csillognak az asztalok mellett. Kényelmes angol fotelmamutok. Egy kis zászlós épp most jön a frontról. Mint a hiuz, úgy csap le az első szabaddá levő fotelóriásra. Végigveti magát, hátradől. Kéjes élvezettel hunyja le a szemét. De aztán egyetlen nyújtózkodással veti le a lövészárkok minden fátalmát. A szeme most már csillog. Éhes minden kulturélvezetre. Kávét iszik. Ujságot olvas. Nőkkel kokettál.

Üvegajtó nyílik a hallból a kisterembe. Ott táncolnak. Föl se kell kelni a fotelból és, mintha mozi vászna volna, úgy jelennek meg az üvegen a táncos sziluettek. Könnyű nők könnyű tánca. A testek egybefonódnak. Most mintha a muzsikán át csók csattanna, beleegyező sikoltás tiltakozna. Itt csupa hónapok óta asszonyt nem látott férfi van, itt csupa engedékeny, férfiváró leány van: - itt most nincs reménytelen szerelem. Ki mer erkölcsös lenni? Ezek a férfiak talán már holnap meghalnak. Ezek a lányok talán már holnap megrutulnak.

*

A kikötő. A trieszti öböl partja a város közepe. A nagy mólók, a hatalmas raktárak, a világítótorony, a hullámtörő gátak adják meg Trieszt igazi karakterét. A város Triesztben egyet jelent a kikötővel. Még sohasem láttam várost, amely ennyire egyetlen céllá csomózódott volna, Triesztben minden a kikötőért van, mindenki a kikötőből él: a sok ezer kikötő-munkás, a hajógyárak munkáslégiói, a velük összefüggő sok mellékipar. Az export és az import a város lelke. A kikötő a város szíve. Ide fut össze minden vérere, ide szalad minden utcája és utja. Ide sodródik forgalmának egész emberáradata. Mintha még a természet is a kikötőhöz igazodnék: a kikötő felé lejtősdőnek a Triesztet körülvevő hegyek is. Trieszt közvetlen kapcsolatban áll a világforgalommal. Fiume mellett az osztrák-magyar monarchia egyetlen kikötője, amelyen át egy nagy birodalom egész külső kereskedelme keresztüláradhat. Ezért van az, hogy a monarchia a Trieszttel való gazdasági kapcsolatról nem mondhat le soha, ha nem akar gazdasági öngyilkosságot elkövetni. Az Adria nélkül a nagyvilágtól, a modern élettől elzárt provinciává lenne Ausztria-Magyarország. De csakugy, mint ahogy Ausztria-Magyarország nem élhet Trieszt nélkül, Trieszt sem élhet a monarchia nélkül. A gazdasági szükségesség vasláncra kapcsolja őket egymáshoz. Trieszt attól a pillanattól elsorvadna, amikor Olaszország kikötőjévé lenne. Trieszt egész történelme ezt bizonyítja. Hiszen éppen azért, hogy Velence, a nagy olasz tengeri hatalmasság el ne nyelje, csatlakozott Trieszt ötszáz esztendővel ezelőtt önként Ausztriához.

Trieszt olasz város volt mindig és az ma is. Évszázadok folyamán idevándorolt Európa minden kereskedőfajtája: görögök, örmények, zsidók, albánok, szlovének, svájciak, jöttek Epirusból és Peloponnesből, Aleppóból és Erdélyből, Durazzóból és Szkutariból, Boszniából, Dalmáciából és Graubündenből. De mind beolvadt és a város olasz város maradt mindvégig. A régi városrészek tisztára olaszok. Szűk utcák. Tarka házak. Minden ablakban a száradó ruha. Az emberek szinte az utcán élnek. Fantasztikus zsákutcákban az olasz nyelv muzsikája hangzik. Olasz minden utcanév, minden színház, olasz az emberek temperamentuma, olasz könyvek a könyvkereskedések kirakatában. Verdi neve a legnépszerűbb név és a város olasz voltára jellemző, hogy milyen nagy a zenei kulturája. A híres operákat (és nem a vásári operetteket) dudolják az utcán a legegyszerűbb kis sartorellák is.

Trieszt olasz város és képtelenség arra gondolni, hogy valaha is elszakadjon az olasz kulturától, de épp oly képtelenség az is, hogy Trieszt valaha egyesülni akarjon az olasz állami

vagy gazdasági egységgel. Éppen a háboru megmutatta, hogy csak az intellektuelek vékony rétegében van talaja az irredentizmusnak és hogy a két döntő fontosságú osztály: a burzsoázia és a proletárság egyformán az Ausztriával való kapcsolatot látja a maga érdekében valónak. Bebizonyult, hogy mennyire helyes és következetes volt az a politika, amit a trieszti olasz szociáldemokrácia és vezére, Valentino Pittoni tizenöt év óta folytatott a tulzón sovinszta irredentizmus ellen. Azok is, akik a háboruig azt hirdették, hogy a „meg nem váltott” Triesztet meg kell váltani az osztrák rabságtól, kijózanodtak abban a pillanatban, amikor komolyan gazdasági halállal fenyegette Triesztet a monarchia testétől való gazdasági elszakadás. Csak-ugyan úgy áll a dolog, ahogy Pittoni mondotta nekem: „Trieszt nem ipari város, Trieszt minden kincse a kikötő, a kikötő pedig csak úgy tud élni, ha Ausztria kikötője.” Trieszt olaszságának hangulatváltozására jellemző, hogy a háboru előtt legelterjedtebb lapja, az „Il Piccolo” volt, a háboru kitörésekor azonban nagy tömegtüntetés fölégette az irredentizmushoz hajló lap épületét és ma Trieszt legelterjedtebb lapja a megtízszerezett példányszámban megjelenő irredentaellenes szociáldemokrata „Il Lavoratore”.

*

Ritka nagyszerűség és nagyvonaluság van ebben a városban. Nemcsak a kikötő hat monumentálisan és nemcsak a móló palotasora. Az új városrészekben csupa nyugodt és komoly épület. A fehér szín, a nagy sikok, a kőoszlopok az uralkodók. Nem aszfalt és nem is apró kőkockák, hanem nagy, hosszukás kőnégyzetek. Közel van a Karszt. Olcsó a kő. Az épületek nagyrésze is nem téglából, hanem kőből épült. Szinte a régi, a világalom korabeli antik Rómára emlékeztet ez a nagyszerű kőkultúra. Különösen impozáns ez a hatás az oroszlelgyel sikság favárosai és a magyar alföld tégl- és vályogfalvai után. Hiába, a szántóföld sohasem tud olyan igazán városias városokat alkotni, mint a tenger. A gabonatengerből mindig csak vidéki városok emelkedhetnek, a mérhetetlen vizek tengere azonban világvárosokat terem.

Trieszt világváros. Bárhol jár is benne az ember, éreznie kell, hogy a tenger felől az egész világ lehelle csap az arcába. A város legigazibb szimbóluma az a Piazza Granden álló szobormű, amely a négy másik világrész és Neptunt, a tengerek urát ábrázolja. Ma Trieszt kikötője kihalt. A mólón nem nyüzsög a sok ezernyi kikötőmunkás. A nagy raktárak üresen állnak. Nem töltik most meg a trieszti öblöt az amerikai óriáshajók. Hiányzanak az Indiába, a Japánba menő gőzösök. Kioltott fénnel áll a világítótorony. De a Piazza Granden ott áll a négy világrész alakja és megvigasztalja a fantáziát: Nem mindig marad így és el fog következni az az idő, amikor megint összefonódnak az elszakadt nemzetközi kapcsolatok, amikor megint távoli világrészek vágyódó sóhajtását hozza el a tenger felől a bőra és testvérepek meleg lehelletével cirógat a szírokkó.

Felelt: „Tudod, hogy a pokol kerek;
s bár adatott neked jó mélyre szállni,
s mind balra tartva, látni sok helyet,
mégsem tudtad az egész kört bejárni:
azért, ha új dolog tűnik fel olykor
szemed előtt, ezt nem lehet csodálni.”

Dante: A Pokol. Tizennegyedik ének.

Oly helyen voltunk, hol már zaja hallik
a tulsó körben hulló nagy vizárnak:
olyan zaj, mint a méhkas hogyha zajlik,
mikor kiválni hármát láttam árnyat
együtt azoknak egyik csapatából,
kik itt e kinok záporában járnak.

Dante: A Pokol. Tizenhatodik ének.

Tengerészek a lövészárookban

A lövészárokháboru fölfordít minden régi dicsőséget. A huszárokat leszedi Limanovánál a lóról, a tengerészeket leszedi az Adriánál a hajóról. Az olasz fronton matrózok is harcolnak most. Négy hosszú éven át a tengeri háborút tanulták (náluk nincsenek póttartalékosok és négy év a szolgálati idő) és most mégis a szárazföldi háboru viszontagságaiba sodródtak. De nagyszerűen csinálják ezt is. A mai háboruban az ember a leghihetetlenebb körülményekhez is hozzáalkalmazkodott. Valóságos kételtűek ezek a matrózok: vizen és szárazon egyformán meg tudnak élni. Persze legelső dolguk volt, ahogy kivetette őket a szárazra a háboru vihara, hogy mimikrivel hozzáidomuljanak a szárazföldi élet színéhez. A sötétkék matrózruha helyett az új zöldesszürke uniformis van rajtuk. Az egész felszerelésük is a szárazföldi gyalogoskatonáé. Puskájuk, borjujuk, bajonettjük, spátnijuk csakolyan, mint az infanteristáké, csak éppen a kerek, lapos, kék tányérsapkájuk maradt meg a régi matrózéletükből. De ezt is bevonták zöldesszürke posztóval. A kék Adria helyett a szürke Karszthoz kell most hasonlítaniuk. A földéret helyett most a lövészárokokban kell szolgálniuk. Kajüt helyett most a dekkung az ágyuk. A parancsnokuk admirálisból brigadérossá lett. A fregatt-kapitány most őrnagy és bataillonkommandáns, a fregatthadnagy most kapitány és századparancsnok.

Valóra vált (csak hogy verejtékesen komoly formában) a régi tréfa a lovasított tengerészekről. Itt csakugyan lóra is, kerékpárra is ültették a matrózokat. A hornisták, a melderájterek, a kompaniekommandánsok mind paripákat kaptak. A tisztek között sok az olyan, aki civiléletben hosszújárata hajóskapitány, aki egész életében mindig a messzi óceánokat járta. Mily furcsa lehet most, az öt világrész végtelen horizonja után, a szűk dekkung négy falának a szemhatára.

Gyönyörű ifju tengeri fürdő a tengerészek frontja. A napban szinte vakítóan csillognak a fehér hotelépületek, a kacér villák. Gondozott, kavicsos utak mindenfelé. Soha nem hervadó, örökzöld növények. Szinte bódít a babér szaga. Másutt apró, ritka cserépvirágok itt méteres fákká nőnek. December van és a tavasz lehelletét hozza el a tengeri szél. A nap süt. Fényes sávot hasít ki a tengeren, mintha Swift óriás királykisasszonyának az ezüst tükre volna. Most csöndes a tenger. Csak simogatja a partot. De az éjszaka vad, viharos volt, korbáccsal csapkodta az ifju tengeri fürdő sima, sárga fővenyét, mintha valami roppant kényur verte volna a drága, ifju rabszolgánóját. Most már elült a haragja, csak néha tör ki még belőle egy-egy dühös lihegés: a bórá lökése néha szinte lesodorja az embert a partról. A nap meg a víz és a szél... a tavaszba, más világokba, a békébe, az örökös nap és az örökös szépség országaiba álmodja magát az ember. Ott a tengeren túl, messze, szivárványos fényben, mintha csak a délibáb mutatná, házak csillognak, karcsu torony magaslik... Talán Egyiptom... Talán már India... Nem, nem, csak Aquileja tornya. Ott szokott állni az olasz király és messzilátóján vágyódva néz a trieszti partok felé. Igen, az ott csak Aquileja és itt drótsövények zárják el a tengerparthoz vezető szép, kavicsos utakat. Itt a szárazföldre vetett tengerészek véres verejtékkal földözéket vájnak a sziklába. Itt most az egyetlen fürdővendég a messzirevivő olasz hajóágyú gránátja. Itt most nemcsak tüskés délszaki bokrok, de még tüskésebb spanyol lovasok teremnek. És nem véletlen, hogy éppen tengerészek védik ezt a partot. A szárazföldön harcolnak ezek a matrózok, de voltaképpen a földözékben mégis a hajóikat védik. Az Isonzo-menti háboru elsősorban a tengerért, az Adriáért vívott háboru. Itt igazán nagy, reális érdekek kockázása folyik, arról van itt szó, hogy Ausztria ipari áru, Magyarország agrártermékei kijuthatnak-e a világpiacra, hogy Ázsia meg Afrika áru eljuthatnak-e hozzánk? Szerbia immár a harmadik háboruját verekszi egy darabka Adriáért. A monarchia fejlődése évtizedekre vetődne vissza, ha sikerülne eltaszítani az Adria partjától. Tenger nélkül ma nem élhet meg semmi ország.

A matrózok dolgoznak a tenger partján. Kavernákat robbantanak az olasz gránátok ellen. Barakokat építenek téli szállásul. Sehol, soha, egyik fronton se láttam ilyen szépen, ilyen tökéletesen dolgozni. A sziklabarlangok tágasak, téresek, tiszták. A barakok valósággal kackiásan csinosak. Mindenütt pontos, gondos, hozzáértő munka. Nem is csoda. A tengerészek válogatott legények. Csupa szakképzett munkás. Lakatosok, szerelők, kovácsok, asztalosok, fémcsiszolók, gépészek. Kétféle embert soroznak matróznak: isztriai meg dalmát tengerparti hajósokat, halászokat és osztrák meg magyar ipari munkásokat. A munka szeretete a vérükben van ezeknek a német és magyar munkásoknak. Nem igaz az, hogy az ember természettől lusta. Nemcsak a szükséges munkát végzik el itt a matrózok, hanem sokszor megható buzgósággal és kedvvel diszitenek, furnak, faragnak, szerelnek, minden cél nélkül, csak a munka ösztönétől hajtva, mint a középkori barát, aki egy életen át rajzolta krónikák apró betűinek ezreit és munkatájékoztató iniciáléit. A munka szeretete ösztönszerűen benne él az emberben és csak a gyárak gépies munkája öli ki.

A matrózok dolgoznak, mint ahogy a katonák mindig dolgoznak. Egyoldalú minden jelentés, minden tudósítás a háborúról, mert csak a kiontott vérről emlékezik meg és megfélemez a kiontott verejtékről. A tengerparton gyűjtik a matrózok a fatörzseket, gerendákat, amiket a vihar vetett ki az éjszaka. Egy nagy fabárka is feketéllik a parton: olasz hadibárka; ezt is a vihar tépte le láncáról és sodorta az ellenséges partra. A tenger nem feledkezik meg a fiairól; ő maga hoz nekik fát a földözékhez, védelmet a szárazföld veszedelmei ellen.

Nemcsak férfiak vannak itt, hanem gyerekek is. Fiatal „ifjú matrózok” sűrögnek mindenfelé zöldesszürke tengerészsapkával. Önként jelentkeztek. Nagyrészt trieszti diákok, gimnazisták, realisták, a tengerésziskola, meg a kereskedelmi iskola növendékei. Tizenhat-tizenhét éves gyerekek, de itt a fronton ők is férfiak. Az egyik kis gimnazistával történt: A tábori telefonnál ült valami kis házban. Olasz hajóágyú gránátjai jöttek. Jobbra-balra tőle vagy ötven gránát hull egymásután. A fiú telefonon egyre jelenti: „Gránát husz méterre tőlem”. „Gránát tiz méterre tőlem”. „Gránát öt méterre a háztól”. Amíg aztán egy gránát kettétépte a telefondrótot is. Csak ekkor hagyta ott ez a gyerekférfi a halálra ítélt házat.

Sok érdekes típust talál az ember ezek között a szárazföldi tengerészek között. Egy fregatt-hadnagy. Magyar. Sportember. Nem iszik, nem szivarozik. Az élete: csak a sport és a szabad levegő. Önként jelentkezett ide. Otthagyt a hadihajót. Szereti a szárazföldi életet. Unalmas a hajó parancsnoki hidján hat óra hosszát mozdulatlanul állni. Csak akkor él igazán, ha minden izma feszül, ha minden idege szikrázik.

Csoport a tengerparton. Gépfegyver áll a sziklán. Messziről olyan, mintha valami magányos nagy madár gubbasztana feketén. Két matróz guggol mellette. Tűz ég a sziklán. Csajka áll fölötte. Főznek. Egy harmadik matróz is néhány lépésnyire. Áll. Mereven néz ki a tengerre. Őrszem. Megszólal magyarul, csak úgy magának mormogja: „No, mi az, csak nem röplőgép”. Magyarul köszöntöm, boldogan feleli:

- Szerencsés jó napot kívánok. Hát hogy tetszett idekerülni, ahol még a madár se jár. Legfeljebb, ha valami nagy talján vizimadár. Tegnap is járt erre egy. Mindjárt ide is tojta a tojását. Vasból. Van vagy ötven kilós.

- Hát hogy vannak itt? Mit csinálnak?

- Hát főzünk. Hat hónapja ülünk itt négyen és főzünk. Itt még lövés nem volt. Valamit mindig csak kitalálunk, oszt egész nap főzünk. Itt állunk a gépfegyverrel, hogyha olasz hajó vagy vízi röplőgép jönne, hát szitává löjjük. Egy mindig soros, annak a szeme mindig a tengeren van. Most én állok poszton.

- A többiek is magyarok?

- Dehogya magyarok azok, kérem. Olaszok. Idevalók. Triesztiek.
- Hát hogy beszél velük?
- Valahogy csak eldiskurálgatunk. Együtt főzünk már fél esztendeje.
- Megtanult persze már olaszul?
- Nem én, kérem, de ők már kezdenek magyarul beszélni.

A csajka körül guggoló matrózokra nézünk. Öreg isztriai népfölkelők. Halászok békeidőben. Csöndes, lassu észjárású emberek. A mesterségük szótlán, türelmes, idegtelen emberekké nevelte őket. Közöttük ez a magyar fiú a legfiatalabb. Szerelő a pesti Ganz-Danubius-gyárban. Tipusa az értelmes, fölényes magyar parasztnak, aki bekerült a városba, kitanulta az intelligens mesterséget, de akiről még nem tudta letörülni a paraszti kedvességet és üdeséget a nagy város. Ügyesen rajzol. Mellette áll egy fügefafa. Két rajzszöggel ráaggatva fehér papírlap. Önmagát rajzolta le és mindjárt képkiállítást rendezett belőle. Alatta az aláírás, kicsit magyaros helyesírással, de csinos kerek betűkkel: „Zéebatalionj”.

Azután újra beszélni kezd. Mintha valami fonóban népmesét mondana:

- Mink állunk itt legszélről. Innen százötven lépésre áll megint egy őrszem. Ott is úgy áll egy matróz, mint én. Azután százötven lépésre megint egy matróz. És így megy ez tovább. Olyan ez, mint valami nagy lánc. Ha valami történik, hát hármat füttyölök. A legközelebbi meghallja. Ő is hármat füttyöl. Ez a füttyölés így végigszalad az egész parton. Így tudja meg a kommando, ha valami mutatkozik. Olyan élesek füttyölünk, hogy meghallatszik a legnagyobb bórában is, amikor két kézzel kell megölelni ezt a sziklát, hogy a bolond szél le ne sodorja az embert. Nagy ám itt a felelősség. Nem is lehet ide akármi bolond embert ideállítani. Mert, tetszik tudni, itt kezdődik a hosszú lánc. Én vagyok a legszélén. Most én állok az egész svarmmlénia linke flügeljén. És utánam már nincs front. Balra tőlem béke van, csak jobbra tőlem van háború.

Bucsuztunk. Még messzire is látszott, ahogy ott állt a sziklán a magyar alföldi matrózfiú. Szeme mindig a tengeren. A feje csak oly ügyes, mint a keze. Öntudatos, kicsit fantasztá. Egy pillanatra mintha a gyárak és földek magyar népének a szimbóluma volna. Még talán nem tudja, mit kell akarnia, de tekintete már előre néz, messze, ki a nagyvilágba. Mozdulatlanul áll, magas, karcsú alakja élesen, szinte emberfölötti nagyságban válik ki a napfényben. Nem, nem véletlen, hogy magyar munkás áll őrt az Isonzo-front legszélső balszárnyán.

De itt szólnom kell. Hát Komédiámat
hivom esküdve olvasó, tanumul,
ha nem igaz, akár ma sutba hányjad.

hogy láttam, a nagy vak ködből alulrul
uszkálva egy nagy szörny emelkedik föl
csodául s minden bátorságra gúnyul.

Dante: A Pokol. Tizenhatodik ének.

A tengeralattjáró szeme

Vonatsebességgel szalad a kis motorcsónak. Hihetetlenül kék az Adria. A sorhajókapitány magyaráz. Mindent tud az Adriáról. Futunk, csak futunk kifelé. Már köröskörül nincs is egyéb, csak Adria. A tudós tengerész minden szava csak az Adria. És hogy egészen beteljük vele: a sirokkó a szemünk közé, a kinyíló szánkba fujja a sós vizet.

Elérjük az olasz aknamezőt. Furcsa kacskaringókban jöttünk el idáig. Vigyáznunk kellett, hogy a magunk aknáira ne fussunk. Jól kell ismerni a tenger utcáit. Aki itt eltéved, az a halálba téved.

Megindul az aknakeresés. Ugy fogják ki pányvával az aknát a tengerből, mint a vad, rosszindulatu csikót a ménesből.

Az olasz aknák ellen sohsincs teljes biztosság. Ma kihalásszák őket és másnap éjszaka új aknákat raknak le az olasz hajók. Valósággal külön tengeri rendőrséget kellett szervezni az aknák ellen, amely mindennap razziát tart e veszedelmes tengeri apasok nyakoncsipésére.

Indulunk tovább az olasz aknamező fölött. Nekünk nem árthat, az apró motorcsónak nagyon sekélyjárású. Olyanok ezek az aknák, mint az anarchisták: csak az uralkodókat, a nagy csatahajókat robbantják föl.

Közelebb hajlunk a parthoz.

Egy pillanatra nyugtalanság. Mintha ellenséges röpülő közeledne. A motorcsónak közepén idegesen forog a gépfegyver. De csak a felhők usznak az égen. Ám most a tengeren mutatkozik ujság. Egy furcsa szürke cső látszik a vizen. Egyre közelebb uszik hozzánk. Aztán megáll. Egyre magasabb lesz. Mintha valami vízi növény nőne ki a tengerből. Azután zömök, szürke tömb látszik alatta, aztán hosszú, keskeny, hajókörvonal. Egy tengeralattjáró hajó áll meg előttünk. Kerek lap pattan föl a szürke tömbről és kibujik a hajó gyomrából a kapitánya. Hosszu haja a homlokába lóg. Borotvált arca csupa ideg. Karcsu, hajlékony alakján fekete szviter. Érdekes, hogy mennyire egyformák a tengerésztisztek. Valósággal nemzetközi típus alakult ki belőlük. Az angol, a német, az osztrák-magyar tengerésztisztet egyszerűen nem lehet megkülönböztetni egymástól. Ugy látszik, a tenger és a veszedelem a maga képére teremti őket.

A tengeralattjáró még jobban kiemelkedik. A kapitánya sárgarézcsövön valami parancsot kiabál le a hajó mélyébe. Az „U.” megint emelkedik és arcunkba szórja a keserű tengervizet, amit kiprésel magából, hogy könnyebb legyen a teste. Azután még két ember bujik ki a kerek lyukon. A kapitány helyettese meg egy matróz. Tizenöt ember él Jónásként ennek a cethalnak a gyomrában. Alig is matrózok. A legtöbb mechanikus meg szerelő. A hajó belseje volta-képen egy kis gyár.

Különféle manővereket végez most az „U.”. Pontos, gyors a mozgása. Azután újra süllyedni kezd. Sohse is látszott belőle több, mint az, ami más hajónál a fődélzet fölött van. A hajó testének csak a födele bujik ki a víz felszínére. Amikor újra süllyedni kezd, ez is rögtön eltűnik. Csak kis fehér szökőkutak árulják el a körvonalait. Azután már csak a zömök, szürke tömb látszik és végül csak vékony, szürke csöve mered ki a vízből: a tengeralattjáró szeme, a periszkóp. Azután a szürke cső is lassan süllyedni kezd. Már csak husz centiméternyi látszik belőle. Ekkor forogni kezd. Kerek kis üveg van beleékelve, ezt fordítja felénk. *Látni* akar bennünket. Amikor ez az egyetlen merev szem felénk fordul, a motorcsónakunk kapitánya lekapja a sapkáját és integetni kezd. Mi is lekapjuk kalapjainkat és bucsuüdvözlést integetünk. Szinte kísérteti elgondolni, hogy ezt ők sok méternyire a tenger alatt *látják*. Hirtelen

elindul a tengeralattjáró. Egyre jobban távolodik, de merev üvegszeme még mindig néz bennünket. Most messziről, ahogy a látó cső hasítja a vizet, mintha valami furcsa kacsa erőlködne a hullámokban.

Motorcsónakunk továbbfut. Valami uszik velünk szemben a tengeren. Csak nem valami elszabadult akna? A kapitány előveszi messzelátóját. „Isten szemének” nevezik a tengerészek ezt a minden tengeri vállalkozáshoz nagyszerűen hozzáalkalmazott, hatszorosan nagyító látcsövet. Isten szemének nevezik, mert - mindent lát. Most is rögtön meglátja, hogy csak fatörzs uszik a vizen. Az Isonzo megáradt vize sodorta ide. Csak nem a vértől áradt meg a folyó?

S mindenik alatt két nagy szárny motollált,
amekkora illik ily nagy madárnak;
tengeren sem láttam még ily vitorlát.

S nem tollból vannak ám ezek a szárnyak;
bőregérformák! - és csapkodja, rázza,
hogyan három szelek tőlük szerteszállnak.

Dante: A Pokol. Harmincnegyedik ének.

Hátán, a lapockák gödrében, alszik
egy szörnyű sárkány, szárnyait kinyitván,
s ki szembe jő, arra lángot viharzik.

Dante: A Pokol. Huszonötödik ének.

A villámszóró Zeus

A hidroplán-állomáshoz ér a motorcsónak. Mint valami gyár, olyan ez a hidroplán-állomás. Mindenfelé gépek és géprészek. Kerekek, emelők. Raktárak. Mindenütt matrózok dolgoznak. Nagy hangárokból állnak a hatalmas gépek. Messzire nyulnak nagy szárnyuk, hosszú, széles csónak az aljuk. A levegőben repülnek, a vizen usznak. Vizimadarak. Nagy csónakjukban két kényelmes hely, két bőrkarosszék, a pilótának és a megfigyelőnek. A megfigyelő itt egyet jelent a bombavetővel. Előtte jegyzőkönyv áll. Jobb keze felől az egyszerű célzókészülék. Mellette fogantyú. Egyetlen rántásra lehull a gépről a lazán odakötött bomba.

A repülőtiszt, aki Velencét bombázta. Nagyon fiatal ember. Tengerész. Szinte megdöbben az ember, hogy milyen roppant hatalom van egy ilyen ifju kezében: mint a villámszóró Zeus, tüzes villámokkal jelenhet meg egy százezres, ősi kulturájú város fölött. Kemény, elszánt ember, akinek mintha már semmi kapcsolata nem volna a szárazfölddel. Mindenestől benne él a tengerész és repülő két elemében: a vízben és a levegőben. Határozottan, városi, szárazföldi embernek szinte idegen keménységgel beszél városok sorsáról:

„Az olasz szárazföldi repülőgépek eddig nagyobbak és erősebbek voltak, mint a mieink, de a hidroplánjaink sokkal többet érnek, mint az olasz vízi-repülőgépek. Ma sehol a világon nincsenek jobb hidroplánok, mint a mieink. A mi hidroplánjaink az Adria fölött a levegő korlátlan urai. Mi vagyunk a légi hegemonia teljes hatalmu birtokosai. Nincs olyan olasz terület az Adria mentén, ahol már meg ne jelentünk és pusztulást ne okoztunk volna. Ancona, Taranto, Velence, Rimini, Brindisi, Bari, Portogruaro, Grado, Cervignano egyformán és egyaránt érezték hatalmunkat. Az olasz hidroplánok ellenben eddig mindössze csak Trieszt és Fiume fölé merészkedtek.”

„Sohasem felejttem el Velence bombázásának a napját. Többször is bombázták Velencét, de ez a bombázás, amelyet én vezettem, mind között a legizgalmasabb volt. Este nyolc órától éjfélig és azután újra reggel hét órától déli tizenkét óráig, minden negyedórán egy-egy hidroplánunk jelent meg Velence fölött. A város már őrjöngött az izgalomtól. A pánik negyedóránál-negyedórára, repülőgépről-repülőgépre fokozódott. Az emberek - tisztán kivehattuk a nagy felfordulást - tömegesen futkostak az utcákon. Sajátságos látvány volt éjszaka Velence, ahogy közeledtünk feléje. Nekünkvaló szép éjszaka volt. Sütött ugyan a hold, de vastag felhők takarták be. Alig tudtam a város megtalálni. Nagyon óvatosak. Minden fényt kioltanak éjszakára. Egyetlen lámpa nincs az utcán, egyetlen kivilágított ablak nem mutatkozik. A vasuti sinpár volt az utjelzőnk a város felé. A városból magából legelőször a csatornákat láttuk meg, amelyek mint fehér csikok váltak ki a háztömbök közül. Különösen élesen látszott a nagy S-alaku Canale Grande. Elég tisztán láttuk a hajókat is a kikötőben. A háztömbökön belül először a Márkus-templom kimagasló tornyát vettük észre. Ahogy keringtünk a város fölött, egyre térképyszerűbben bontakozott ki előttünk a város képe.”

„Ledobtuk az első bombát. Ebben a pillanatban fölébredt az alvó Velence. Egyszerre számtalan fény villant föl. Reflektorok tucatjai fordultak az ég felé, hogy megkeressenek bennünket. Elkezdtek lövöldözni is ránk. Egyre lőttek bennünket, de szerencsére csak vaktában. Nem is lett semmi bajunk.”

„Sorra hajigáltuk a bombákat. Egyet dobtam az arzenálra, kettőt a pályaudvarra, hármat a villamos centrálára. Egy hatalmas, ötven kilogrammos bombát vetettem le, a többi kisebb gyújtóbomba volt. Azonnal láttuk a hatást is. Először négy láng lobbant föl. Világosan láttuk, ahogy lángbaborult az arzenál egyik raktárja. Mikor már messze jártunk Velencétől, akkor is láttuk az éjszakában a lángok fényét.”

„Miután parancsunk volt, hogy a város műemlékeit és művészi épületeit kiméljük, csak a katonai objektumokra vetettünk le bombát: az arzenálra, a kikötőben álló hadihajókra és a közelében levő katonai sáttáborra.”

„Gradónál az olasz repülőgéppálmás hangárjai közé vetettünk bombákat, azután az ujonnan kiépített olasz állásoknál pusztítottunk el nehéz ágyukat. Lássa, ezeknek a bombáinknak hatásáról fényképfelvételeink is vannak. Itt látni az ép ütegsort és itt vannak a közbeékelt fekete foltok: a találatok jelzői.”

„Hidroplánjaink legszebb haditette Ancona bombázása volt. Egy egész hidroplán-rajt vezettem ekkor. Az én gépem haladt a flotta élén, néhány perccel a többi előtt. Az olasz városok nagyon fegyelmezettek a légi támadásokkal szemben. Abban a pillanatban, amikor gépem megjelent Ancona fölött, azonnal észrevették és azonnal elült az utcákon minden élet, minden forgalom. Láttam a kikötőben lévő hajók szirénáinak sivitását. Láttam - mondom - és nem hallottam, mert a motorom kattogásától semmit sem hallok odafönt, de a kitörő gőzt fentről is pontosan láthattam. Mint valami varázsütésre, úgy tűntek el a pályaudvarnál a lokomotivok az alagut alatt. Késedelem nélkül megszólaltak a védőágyuk. Én dobtam le elsőnek egy ötven kilogrammos bombát. Sokkal magasabban repültem, mint a többiek és így pontosan megfigyelhettem mindent, ami alattam történt. A második gép látta, hogy hova repült az én bombám és eszerint korrigálhatta a maga bombavetését. A többi is sorra egymásután javított és pontosabbá tette az irányt és a távolságot. A pályaudvaron két rettentően pusztító hatású telitalálatot állapítottam meg. Az egyik telitalálat a villamossági műveket érte. Közben természetesen állandóan tüzeltek ránk az olasz védőágyuk, amelyek igen jók, és amelyekkel szemben igen óvatosaknak kell lennünk.”

Mialatt a repülőtest beszélt, egy hidroplánt toltak ki a hangárból. Kerekeken, lejtős deszkán a vizig csusztatták. Kihúzták alóla a kerekeket és ime a vizen állt a gép. Nekifut a tengernek, vagy háromszáz métert szalad a kék vizen, aztán szépen, simán felszáll. Gyakorlatozik. Bombavetést tanul a pilótája. A bombák helyett köveket hajít le és Velence meg Ancona helyén egyelőre az a vizen uszó bója a célpont. Először négyszáz, azután hatszáz és végül nyolcszáz méterről hajít le egy-egy nagy követ. Ahogy repül a nehéz kő, nem látni, csak amikor a vízbe belezuhan. Mennél magasabbról hajít az ifjú kezdő pilóta, annál messzibb csap a hullámokba a kődarab. Azután leszáll a gép. Siklórepüléssel a vízre ereszkedik. Ott himbálódzik a tengeren a szép nagy vizimadár kiterjesztett szárnyakkal, azután odauszik a kikötő-jéhez, alátolják a kerekeket és újra befut a hangárba.

S láttam, hogy jobbról újabb kin nyavalygott,
uj ostorozók, uj ostorozottak,
akiktől az első bugyor kavargott.

Dante: A Pokol. Tizennyolcadik ének.

Mert a sírokat láng csapkodja, nyalja
s a követ általtüzesíti nyelve:
nincs tűz, mely a vasat izzóbbra marja.

Födele mindenikről leemelve
és vad kesergés zengvén mindenikből,
látszott, mily kínnal lehet öble telve.

Dante: A Pokol. Kilencedik ének.

Tiszteljétek a közkatonákat!

Tiszteljétek a közkatonákat!...

Petőfi, a glóriás, harsonázta ezt a kiáltást világgá. Ranggal, disszel, aransujtással szemben áll az egyszerű, szürke közlegény, az egyénnel, a vezérrel szemben a tömeg. Generálisok, hadvezérek nevétől hangos most a világ. Nagy nevek vésődnek a história ércabláira. De a milliók név nélkül vérzenek. A marsalbot messzire látszik, de a hátra nehezedő bornyu (amelyben most már sohasem hordja a közkatona a marsalbotot) kicsire nyomja az embert. Pedig éppen a nagy hadvezérek mindig meglátták és elismerték a közkatona jelentőségét. Hötzendorfi Conrad egyik könyve mottójául választotta azt a híres napoleoni mondást, hogy a háborút nem a hadvezérek, hanem a közkatonák nyerik meg. A közkatona lába kinlódja végig a nagy erőltetett marsot - és megszületik az ellenség bekerítése. A közkatona karja ássa hétszámra a dekkungot - és megszületik az áttörhetetlen defenziva. A közkatona indul vas- és ólomzivatarban bajonettel rohamra - és megszületik a diadalmas áttörés. A közkatona izmai és idegei viszik, végzik és döntenek a háborút.

De a közkatona nemcsak idegek és izmok szellemes szerkezetű gépe. A közkatona agyveleje csak oly jelentős ebben a háboruban, mint a hadvezér agyveleje. A hadvezér agyveleje terveli ki a nagy mozdulatok minden lépését, a közkatonának minden mozdulatnál új meg új apró haditervet kell kieszelnie. Ha a közkatona száz haditervet nem eszelne ki egyetlen ütközet alatt, száz életének kellene lennie, hogy száz halált ne haljon egyetlen ütközet alatt.

De a közkatona több is tud lenni, mint közkatona. Amikor alkalma nyílik, amikor szükség van rá, abban a pillanatban vezérré tud emelkedni. A tömegek igazi kincsházai minden nagy és zseniális tulajdonságnak. Termékeny méhük bármely pillanatban nagyot tud szülni. Öt nagy arany vitézségi érem történetében próbáljuk megmutatni, hogyan szikráznak ki a válságok pillanataiban a „legénységből”, a közkatonától a zászlósig terjedő rétegből a legragyogóbb vezéri és szervezői képességek. Parasztok, munkások és apró hivatalnokok meg kereskedő-segédek a pillanat, a szükség, az extázis hevületében előttünk emelkednek a tömegekből vezé-rekké. Ahogy az odakünn, a harctéren, a szűk földözékekben íródott fölterjesztések szóserint sorra következnek, ez öt „jutalmazási javaslat”-ból egy pillanatra történelmi magyarázat lesz: megértjük, hogy válik az ajaccioi fiskális fia Napoleonná és elámulva látjuk, hogy a demokrácia ragyogó rakétázással milyen zseniáradást tudna dus ajándékolni a világ számára kiváltani a tömegekből.

Nem azért vettük ki sok száz más közül mutatóba ennek az öt arany vitézségi éremnek a történetét, hogy szaporítsuk a ma oly gyakori és sokszor oly hazug görögtűzbe állított „hősi” esetek számát. Akik odahaza vannak, el se tudják képzelni, hogy mennyire nem kivétel a fronton a „hősiesség”, mennyire természetes állapot a bátorság és mennyire kivételes valami a gyávaság.

Ennek az öt arany vitézségi éremnek azt a másik, kevésbé észrevett oldalát akarjuk előrefor-dítani, amely arról tanuskodik, hogy milyen villámgyors ítélőképesség, milyen fáradhatatlan szervező talentum, milyen született vezéri készség van a közkatonatömegekben. Aki azt akarja, hogy a tömeg legyen a vezér az állam és társadalom életében, annak örömmel kell üdvözlölnie azt a közkatonát, aki elsőül ugrik föl az ellenséges sánkra és azt a másikat és harmadikat, aki, ha kell, a veszedelem válságában, át tudja venni a szakaszparancsnokságot és, megint ha kell, a századparancsnokságot.

*

Miklós Dezső, honvéd szakaszvezető.

A Monte San Michelen, a november 29-iki és 30-iki harcokban tüntette ki magát. Az olaszok akkori tömegrohamainak visszaverésénél haláltmegvető, meg nem tántoruló bátorsággal küzdött. Soha el nem lankadó éberséggel és éjjel-nappal serény tevékenységgel dolgozott. Jó példája a már kimerült katonákat új erővel és öntudattal töltötte el. Amikor a december 7-iki ellentámadás kezdetén szakaszparancsnoka megsebesült, *azonnal átvette a kommandót* és haláltmegvető bátorsággal vezette szakaszát a rohamra. A rohamot siker koronázta. Az ellenség az állást föladta, de ő, hív kötelességteljesítése áldozataként elesett.

*

Krejszik László, dalmát káplár, címzetes szakaszvezető.

Hős a szó legigazibb értelmében. A Podgorán való viselt dolgaiért léptették elő fráterből szakaszvezetővé. A kritikus november 13-án, amikor *a század már tisztek nélkül állott*, fölismerte a veszedelmet és elmondhatatlan fáradalmakkal, a leghevesebb ágyu- és aknatűzben, összeköttetést kapcsolt a négy szakaszparancsnok között, *a maga kezdestől* informálta a szakaszparancsnokokat a helyzetről és a légénységet, amely a tisztek eleste után már csüggedni kezdett, az egész vonalon kitartásra buzdította. Neki van benne főérdeme, hogy a szituációt meg lehetett menteni. Azonnal értesítette a zászlóaljparancsnokságot a helyzetről, úgy hogy még idején megfelelő intézkedéseket lehetett tenni.

De nemcsak vezetőnek kitűnő, hanem mint ember is a legnemesebb erényekkel ékes. Anélkül, hogy valaha is a legkisebbet törődött volna a maga életével, a leghevesebb tűzben is segítségére sietett bajbajutott vagy megsebesült bajtársainak. Nem egy-ketten, hanem sokan, nagyon sokan köszönhetik neki az életüket, akár úgy, hogy kézitusában testével védte őket, akár úgy, hogy sebesülésüknél első segítséggel mentette őket. Gyakran megtette, hogy - miközben jobbra-balra tőle gránátok csaptak be - pusztá kezével kaparta ki a kőzuhatagtól elborított bajtársait. A zászlóalj légénysége hozzá való ragaszkodását és csodálatát így szokta kifejezni: „Ő a mi junakunk (hősünk)!”

*

Klein Izsó honvédzászlós.

San Martinonál, a november 23-25-iki harcokban, az állásaink visszaszerzésére kezdett ellentámadásnál, nevezett rohamra vezette szakaszát, hátbakapta az ellenséget, *elsőül ugrott az olaszok állásaiba* és a kézitusa közben haslövést kapott.

A jelentés végén ez a megjegyzés: „*Megsebesült*”. Azután más kéz írásával a másik: „*Sulyosan*.”

*

Tomor Ferenc, honvéd népfölkelő-örmester.

San Martinonál, a november 24-iki ellentámadásnál, amikor szakaszparancsnoka elesett, *átvette a kommandót*, olyan rendkívüli bátorságra tüzelte embereit, hogy a legvadabb ágyu, gépfegyver és egyéb tüzelés ellenére rohammal bevették az olaszok állásait. De itt se álltak meg, hanem üldözték az ellenséget és kézigránátokkal további állásaiból is kivetették. Egy gyújtógránát a szó szoros értelmében elégette és szénné hamvasztotta.

*

Vrabec József dalmát tartalékos szakaszvezető.

Miután 1915. november 20-án Oslavijánál szakaszparancsnoka elesett, oly *ügyesen vezette előre legénységét*, hogy municióhiány ellenére, pusztán csak bajonettel és ásóval, tíz lépésnyire közelítették meg az ellenséget. Csapatát nagyobb veszteségek érték, megerősítésére hat órai harc után egy gépfegyvert kapott, a gépfegyver legénységét azonban azonnal összelőtték. Ő erre a gépfegyvert municiójával együtt biztosságba hozta. Amikor tartalék jött a segítségére, újból megpróbálta az ellenséget elkergetni állásaiból. Amikor megtudta, hogy századparancsnoka elesett, *átvette a századkommandót* és sikerrel folytatta a támadást. Az elfoglalt állásokat a leghevesebb ágyutüz és ismételt gyalogsági támadások ellenére is egy nap és két éjszaka tartotta. Személyesen próbált összeköttetést keresni a szomszédos csapatokkal, de egy ellenséges állásba tévedt és elfogták. Kemény ököllel kiszabadítja magát és visszatér társaihoz.

*

Petőfi Sándor, a negyvennyolcbeli katonatiszt írja:

Tiszteljétek a közkatonákat!
Nagyobbak ők, mint a hadvezérek.

Vak napjaik oly szürkén s tengve telnek
s halniok lehetetlen délibáb,
hogy bármilyen más sorsot irigyelnek.

Dante: A Pokol. Harmadik ének.

Hiába volt itt hallgatózni többé:
nem sirt hangos nyögés, csak gyenge sóhaj
reszketteté a levegőt örökké.

Kin nélküli fájdalom, csendes óhaj
s bár gyermek, asszony, férfi volt tömérdek,
e nagy tömegben semmi zokogó zaj.

Dante: A Pokol. Negyedik ének.

Beszélgetés olasz szocialista foglyokkal

Először éjszaka láttam őket. Azon frissen (vagy inkább, azon nyűtten), ahogy a harcból kikerültek. Pellerinájukon rajtuk volt még a lövészárók rőt agyaga, szemükben még ott ült az ágyupokol minden borzalma. A rettentő feszültség, az izmok és idegek élet-halál-feszülése után most ernyedtt bágyadtság ólomkölönce aggatódott rájuk. Övig sáros lábukat alig tudták vonszolni, sárálarcos, petyhüdt arcuk mintha megannyi halottas maszk lett volna, máskor eleven, csillogó, fekete, déli szemük tüze kihamvadt. Már nem gubbasztottak a lövészárókban, már a fogság szalmája terült alájuk, de fülükben, mint kagylóban a tenger hullámozása, még bennezugott az ágyuszó. Lázás álmaikban még felsüvített a roham „Avanti!” rikkantása. Már a purgatóriumban voltak, már messze mögöttük volt a Podgora, az Isonzo, a San Michele, a Doberdo, de még tele volt arcuk az átszenvedett pokol minden kénköszagával, némák, és tompák, vakok és süketek voltak még a kárhozáttól.

Nappal láttam őket másodszor. Nem volt már közük harctérhez, lövészárókhoz. Nagy fogolytábor kerítette be az életüket. Lassan lekopott róluk minden sár, vér és lövészárókbeli szenny, de lekopott róluk minden hadias ékesség is. Senki se tudná már megmondani, melyik a bersaglieri és melyik az alpini, melyik a közember és melyik az altiszt. A fogolytábor - munkatábor. Kefét, seprűt kötnek az egyik teremben. Fafaragó munkák készülnek a másikban, köztük szinte művészi remek. Vasmunka csattog és kalapál a harmadikban. A katonahadsereg átváltozott munkáshadsereggé. Vagy inkább: visszaváltozott. A katonazubbony már ugyan, mintha munkászubbony volna. Ezek az emberek már nem a Cadorna katona-bataillonjai, hanem sokkal inkább a Lasalle munkás-bataillonjai. Végigmegyek köztük és sorra kérdezem őket: kicsodák civilben. Kőműves, lakatos, asztalos, bádogos, földmunkás, kocsis, csiszoló, butormunkás, mechanikus és megint kőfaragó, famunkás, megint földmunkás és kocsis... egytől-egyig csupa proletár. Így ahogy itt áll kivágva a nagy testből az olasz hadsereg egy darabja, csattanóan kitűnik, hogy az olasz hadsereg proletárhadsereg. Alig néha, százból ha egyszer, hall az ember más mesterséget, csak így akad néha őrök vagy diákok, vagy hivatalnok is.

Hát ezek az olasz katonák? És egyszerre világossá lesznek az olasz katona tulajdonságai. Az olasz katona bátor, nagy lendülettel tud előretörni, de hamar összeomlik, de a szívósságának nincs teherbírása. Igen, mindezek az olasz munkás jellemvonásai is. Magasra szökő rőzselánggal ég a lelkesedése, rokonszenvből végigfut a sztrájk husz szakma, tíz város munkásain is, de állandó szervezet alkotásáig, harci pénzalap gyűjtéséig nem tudják lobogón tartani a lelkeséget.

Az egyik. San Michelenél fogták el. Földmunkás. Kérdezem:

- Milyenek a tisztjeik?
- Fiatalok. Csupa gyerek. Csak tiszthelyettesek. Bátrak.
- Hogy bánnak a legénységgel?
- Jól.
- Nem ütik az embereket?

Szinte kicsap a szikra a szemükből, ahogy fölviállnak és ahogy valamennyien egyszerre, keményen, megbotránkozón felelik:

- Nem!
- Hát mivel büntetnek?

- Kurtavassal meg haditörvényszék elé állítással.

- Más büntetés nincs is?

- Nincsen.

- Enni kaptak-e eleget?

- Igen, különösen az első időkben nagy bőség volt.

- Örül-e, hogy elfogták?

- Most már, hogy itt vagyok, örülök, de meg is haltam volna, ha kellett volna.

A másik. Németországban dolgozott. Kőfaragó. Megkérdem, miért ment haza, miért vonult be:

- Hívtak. Mentem. Kötelességem volt.

- Milyen dolga volt a háboruban?

- Jó. Megtettem a kötelességemet.

- Hogy bánnak itt önnel?

- Jól. Miért bánnának rosszul, hisz megteszem a kötelességemet.

A harmadik. Kőműves. Széles vállu óriás. Gyanakvó, vad tekintet. Hihetetlenül nagy keze mereven lóg.

- Hol került fogságba?

- Oslavijánál. Január 24-én, a második rohamunknál. Köd volt. Elvágta.

- Micsoda civilben?

- Kőműves vagyok. Évekig Svájcban is dolgoztam. Varese-ből való vagyok.

- Hány éves?

- Huszonöt.

És tréfásan hadarva hozzáteszi:

- Termete magas. Arca hosszú. Haja fekete. Szeme fekete. Szája, orra nagy. Különös ismertetőjelei nincsenek.

- Örülök, hogy ilyen jó kedve van, hogy olyan kevésbé viselte meg a háború, hogy néhány nap alatt így magához tért.

- Engem nem lehet olyan könnyen elnyüni. Én sokat bírok.

- Milyen sora volt odakünn? Igaz-e, hogy a tisztjeik ütnek? Magát ütötték-e?

- Engem?!

És ahogy kérdi, hatalmas öklével roppant mellkasára csap, hogy döng bele a boltozatos üreg és a szeme forgása mutatja, hogy élve nem maradt volna, aki kezet mert volna emelni rá, ahogy kivágja:

- Soha!

- Van-e választójoga?

- Van, de nem szavaztam.

- Miért nem?

- Mert nem szavazok egyik politikai pártra se.

- Hát milyen párti?

Gyanakvón fölveti a szemét, hogy miért fürkészem:

- Semmilyen.

- Milyen ujságokat olvas?

- Az Avantit és az Aveniret. Itt meg, a fogságban, a trieszti Lavoratore.

- Nézze, ezek mind szocialista ujságok. Én előttem nyugodtan beszélhet a legteljesebb nyíltsággal, én magam is szocialista vagyok.

- Igen, szocialista vagyok.

- Hát akkor, miért nem szavazott a szocialista pártra?

- Mert én szindikalista vagyok. Én a Turatit és a Trevest egy hajszállal se tartom jobbnak a Bissolatinál. Egyikük se tett komolyan a háboru ellen semmit.

- Nem szívesen ment a háboruba?

Szenvedélyesen tör ki:

- Hát mim van nekem a háboruból?

- Mondja, hát mit gondol voltakép az olasz nép?

- Semmit. Ma is úgy van, mint a háboru elején. A kisebbség a háboru ellen, a nagy többség ma is az „intervenisták” pártján áll. Persze csak azok, akik sohase voltak a fronton. A katonák persze most már nem „intervenisták”. Azok most már „neutralisták”.

- Mit gondol, ki csinálta a háborut?

- Olaszországban Salandra az oka. Az európai háborunak az oka pedig, amennyire az olasz lapokból meg lehet ismerni, Németország és Ausztria.

- Otthon, Olaszországban, még mindig azt hiszik-e, hogy győzni fognak?

- Azt hiszik, amit az ujságban olvasnak. A lapok pedig telebőgik az országot világraszóló győzelmekkel. Az ujságok mindennap azt írják, hogy előre megyünk. Ha annyit mentünk volna előre, mint amennyit az ujságok jelentettek, akkor már az egész földet megkerülve jutottunk volna vissza arra a területdarabra, ahol a háboru eleje óta állunk. De hiába minden, az otthonlevők nem akarnak kigyógyulni ebből a babonából. Nemrég voltak otthon szabadságon bajtársaim. Azok elmesélték otthon, hogy nem igaz semmi, hogy nincs győzelem, hogy nem megyünk egy lépést se előre és hogy milyen sok a szenvedés és a veszteség a lövészárokban. De hiába volt minden. Mikor a szabadságról visszajöttek, kétségbeesve panasztak, hogy otthon egy szavukat se akarták elhinni.

- Hát mit kellene tenni?

Szenvedélyes extázissal robban ki:

- Forradalmat kellene csinálni Olaszországban! Nem most, hanem a háboru után. De nemcsak Olaszországban, hanem mindenütt a világon! És minden fegyvert egy halomba kellene hordani és elégetni!

És fájdalmas szomorúsággal teszi hozzá:

- Ha minden ember olyan volna, mint én, nem volna háboru.

A negyedik. Bolognai diák. Fürge, fekete fiú. Hevesen felel, ahogy megkérdem:

- Nem kár, hogy az olasz intellektuelek annyira a háboru mellett voltak?

- Ki tudhatta, hogy így lesz. Mi úgy éreztük, hogy az egységes Itália történelmi problémáját meg kell oldani.

- Ki azok a „mi”?

- A reformszocialisták, a Bissolati hívei. Mi azért nem elleneztük teljes erővel a háborút, mert azt akartuk, hogy az olasz nemzeti egység kérdése egyszersmindenkorra megoldódjék és eltávozzon utjából a szociális harcnak.

- Nos, és ez a megoldás utja?

- Most már sokan, legalább azok, akik a lövészárokból vagyunk, beláttuk, hogy félrevezettek bennünket. Mert mért csak éppen az Ausztria ellen szegeződő nemzeti aspirációkat akarják kielégíteni? Vagy-vagy! Miért csak a Trentot és Triesztet, miért nem akarják Franciaországtól Nizzát és Korzikát, Svájctól Ticinot, Angliától Maltát?

Az ötödik. Novarából való. Asztalos. Apró, sápadt, aggódó szemű emberke. Sok csapás érhetne. Pislogva várja a kérdéseimet:

- Milyen ujságot szokott olvasni?

- Az Avantit meg a torinói Gazetta deli Popolot. Szocialista vagyok.

- Van-e választójoga?

- Huszonegyéves vagyok, hát már van. De még nem szavaztam és nem is fogok soha szavazni. Egyik pártra sem. Nem akarok én egyik párthoz se tartozni. Nem akarok én semmiféle közügybe beleavatkozni. Szegény testvéreimet épp a háboru előtt csukták be, mert zavargás volt a sztrájkjuknál.

- Van-e családja?

- Feleségem nincs, csak apám és három testvérem.

- Levelet kap-e?

- Kapok.

- Mit írnak?

- Örülnek, hogy fogságba jutottam és élek.

- Volt-e demonstráció a háboru ellen a maguk vidékén?

- A munkások ellene voltak, de nem tüntettek.

- Örül-e, hogy fogságba esett?

- Jobb végre is, mintha otthagytam volna a fogamat.

- Hát nem akart meghalni az olasz hazáért?

- Ha rögtön meghaltam volna, akkor nem bántam volna, de így nyitott szemmel, a halált várva meghalni, borzasztó lett volna.

- Miért, hogy fogták el?

- Támadás volt a Podgorán. Én nagyon is előrekerültem. Megsebesültem. Továbbmegyek és egyenesen belejutottam az ellenséges lövészárokból.

- Remélték-e a győzelmet?

Vállat von:

- Mentünk előre, mert kommandirozták.

- De hát hova mentek előre, mikor még se Triesztet, se Görzöt, se Trentot nem tudták elfoglalni.

- Hiába mégis előre kellett menni.

- Hiszik-e a katonák, hogy Ausztriából nagy területeket foglaltak el?

- Nem, tudtuk, hogy csak kis földdarabokat. De arról beszéltek, hogy Görzöt elfoglaltuk.

- Volt sok veszteségük?

- Én keveset láttam. Az én századomból hetvenöt nap alatt csak tizenketten estek el és öten kerültek fogságba.

A hatodik. Római mechanikus. A San Michelen került fogságba. Leteszi a csajkát, mikor szólok hozzá:

- Meg van elégedve itt az ellátással?

- Igen.

- Mi van ma ebédre?

- Leves, hus és babfőzelék.

- Hát este mit szoktak kapni?

- Kávét meg valami főzeléket.

- Szervezett munkás?

- Egy darabig voltam, de aztán otthagytam a szervezetet.

A hetedik. Butorasztalos. Élénk, magas, karcsu, vidám fiú. Huszonkét éves. Van választójoga. Mindenén nagyon jól mulat, azon is, amikor megkérdezem:

- Ön is szocialista?

Rámutat a babfőzelékkel telt csajkára:

- Én babszocialista vagyok. Nekem nem kell semmiféle párt, én csak dolgozni akarok, a gyomrom akarom megtölteni.

- Mennyit keres?

- Négy lirát naponta. De Rómában drága az élet.

- Ha szervezett volna, nem többet keresne?

- Csináltunk mi is szervezetet. De nagyon kevesen voltunk, pénzünk alig gyűlt és sohse tudtunk odáig fölvergődni, hogy egy sztrájkot próbálhattunk volna.

És ahogy végigmegyek a csoportokon, a bádogosokon, kőfaragókon, vasmunkásokon, asztalosokon, mindenütt ugyanazok a feleletek, ugyanazok a motívumok. Lassan kibontakozik az olasz munkásosztály egész lélektana. Mint a szivárvány színei, úgy jelennek meg sorra az olasz szocializmus különféle árnyalatai a szindikalizmustól a reformizmusig és a babszocializmusig. Világossá lesz, miért nem tudott győzni az olasz szociáldemokrata-párt oly elszánt és oly lendületesen bátor ellenállása a háborúval szemben. Szemünk elé kerülnek az olasz anarchizmus és szindikalizmus gyökerei: az olasz munkások szocialisták, csak éppen szervezetet nem töltenek és szavazni nem akarnak. A politikai akciót elvetik, de a gazdasági mozgalmat meg szervezés nélkül akarják. Ha az olasz munkásság úgy lett volna szervezve, mint a német, akkor annyi lánggal, tüzrel és lobogással gyönyörűen győzhetett volna harca a háborucsinálók ellen. De szervezetlen volt és el kellett buknia. És, akármily paradoxonnak

lássék is, éppen ezért nem tudnak győzni az olaszok a háboruban sem. Azok a hiányosságok, amik megakadályozták, hogy az olasz munkásbataillonok győzelemre vigyék a maguk ügyét, megakadályozzák azt is, hogy az olasz katonabataillonok győzelemre vigyék Olaszország ügyét.

Hogy ez új dolgoknak jól értsd a sorját,
ott kezdem, hogy egy nagy pusztára szállok,
amely meg nem tűr ágyán egy fű sarját.

Száraz és sűrű puszta ez, lapos, tág:
S a homok olyan (tán képzelni bírod),
mint ahol Cato lábai taposták.

És e homokra lassan egyre cseppen
tüzes lángokból hizott pelyhű zápor,
mint hó, ha szél nem fú, az Alpeseekben,

ugy szállt a földre ez a tűz örökkön;
s mint acél alatt tapló, gyult ki lángra
a homok, hogy duplán lakója nyögjön.

Dante: A Pokol. Tizennegyedik ének.

A Karszt-háboru törvényei

Esztenedeje tart már a nagy viaskodás a Karszton. Tavasszal kezdődött, átélte a nyarat, az őszt, megérte a telet, az új tavaszt, de a világ még ma sem ismeri ennek a szörnyetegnek az igazi képét. Az Isonzo-front igazában véve Karszt-front. Csak a csapatok tekintete nézhet le vágyódva az Isonzo szép, zöld völgyébe, a lábuk alatt a Karszt szürke, éles kövei meredeznek.

A Karszt-háboru a legnagyobb stilű állóharc. Ha akár az orosz, akár a szerb harcokkal hasonlítja össze az ember, látszatra semmi sem történt az Isonzo-fronton. Az orosz harctéren négy hónap alatt Gorlicétől Brestlitovskig jutottak a szövetséges csapatok, Galicián és Lengyelországon át kilométerek százain keresztül Oroszországig kergették az orosz hadseregeket. Szerbiában alig nyolc hét alatt egy egész országot söpörtek végig száguldó viharként az osztrák-magyar-német-bolgár hadak. Ha a tíz hónap előtti és a mai Isonzo-frontot a térképen összehasonlítjuk, akkor azt kell mondanunk, hogy itt semmi változás nem történt, hogy az Isonzo-front tíz hónap óta szakadatlanul - Isonzo-front maradt. Ma csakugy a Doberdoért, a San Micheleért, a görzi hídfőért, a Podgoráért, Oslavijáért, a tolmeini hídfőért, a Krnért, a Mrzli Vrhért folyik a küzdelem, mint az olasz háboru elején. Látszatra tehát nem történt semmi. Valósággal azonban a világháboru egyik legnagyobb eseménye játszódott itt le. Látszólag nem történt semmi, - de az olasz hadsereg hatszázezer halottat és sebesültet vesztett el az Isonzonál. Látszólag nem történt semmi - de az osztrák-magyar monarchia valóban egyik legfontosabb életérdekét: a tengerpartját, a világforgalommal való kapcsolatát védte meg ezekben a harcokban.

A Karszt-háboru *állóharc*. A harcvonal tíz hónapja ugyanaz. Csak apró lövészárokdarabok cseréltek (Zagoránál, Oslavijánál, a Monte San Michelen, San Martino alatt) időről-időre gazdát. Látszatra minden mozdulatlan itt. De valósággal mindkét fél megfeszített izomerővel áll szemközt. Ha csak egy pillanatra is elernyedne valamelyik, ez végzetessé válhatna a számára. Mint a kötélhuzás. Ha csak egyetlen lépést is kimozdul az egyik, már végkép elrántja a másik.

Négy nagy csatában, a négy Isonzo-csatában játszódott le a nagy mérkőzés. Minden harc *áttörési kísérlet* ebben a háboruban. Ellentétben a mozgó háboruval, itt nem a *gyöngye* pontok ellen szegeződtek a támadások. Itt különben sincsenek gyöngye pontok. A front elég kicsi ahhoz és elég gazdag a vasut- és országut-idegze, hogy mindenüvé, akármely tulerővel megtámadott pontra azonnal lehessen elegendő tartalékot küldeni. A hadvezér föladata itt éppen a jó adagolás. Azt kell pontosan tudnia, hogy mennyi csapatot állítson az első vonalba, mennyit helyezzen el közvetlen a front mögött a kavernákban, mennyit állítson tartalékba, mennyit pihenőtáborokba. Ezen a fronton éppen az *erős* pontokért folyik a viaskodás. Nem a szárnyakat, hanem a centrumot, a görzi hídfőt, támadja az olasz. Nem a síkságon próbálkozik, hanem a síkság urát: a Doberdo-fensikot és itt is a legmagasabb csucst: a Monte San Michele rohamozza szakadatlanul. Az erős, az uralkodó pontok birtoka jelenti egyben az egész vonal birtokát is. Az egész harc *a védelem meglepő fölényét mutatja a támadással szemben*. Az olaszok mind a négy áttörési kísérletükben többszörös tüzérségi és gyalogsági tulerővel próbálták sikertelenül megengatni az osztrák-magyar védelmet.

Az *állóharc* szabja meg itt az egész küzdelem karakterét. Az állóharc taktikája: az áttörés. A támadó legfőbb törekvése az, hogy a védő állásait tüzérségi tüzzel szétrombolja és azután csapatait gyalogsági rohammal kikergesse. Ehhez a taktikához maga az állóharc adja meg a szükséges eszközöket. A hónapokig tartó egyhelybenállás teszi lehetővé, hogy a támadó igen nagy mennyiségű tüzérséget és municiót halmozzon föl. Az olaszok a harmadik és negyedik Isonzo-csatában vagy másfélezer ágyut szólaltattak meg és jó félmillió ágyulövést tettek. Egy

Isonzo-csatanap több gránátot lát, mint a szerb harc hosszú hetei. Mintha a munició- és vérbőség miatt valósággal gutaütéstől félnének és szándékkal eret vágnának önmagukon az olaszok: egészen szükségtelenül is töméntelen municiót tékoznak. A nem harcoló Görzre több mint tizezer gránátjuk hullott le. A tüzérségi tüzelés a csaták kríziseiben tombolásig fokozódik. Oly sűrűn csapnak le a lövedékek, hogy már nem lehet egyik lövést a másiktól megkülönböztetni. *Dobpergésnek* nevezi ezt az osztrák-magyar és a német hadsereg, *orkánnak* keresztelték el az olasz és a francia katonák.

Az állóharcból következik az Isonzo-menti küzdelem másik formája is: a *közelharc*. Oly hosszú ideig állanak egyazon helyen egymással szemben az ellenfelek, hogy van idejük a mindinkább közelítő árokásásra. Homokzsákok vagy acélpaizsok védelme alatt ássák magukat a támadók egyre közelebb és közelebb az ellenséges svarmléniához. Ez a szakadatlan vakondmunka sok helyt egy-két száz, sőt egyes pontokon alig husz méternyi közelségbe hozta a harcosokat egymáshoz. Minden mozdulatot látnak itt az ellenfelek. Aki csak a fejbűbját kidugja a földözékből, - a halál fia. Gyakori itt nemcsak a fegyverek, hanem a szavak harca is. A homéroszi szóviadalokkal együtt föltámadtak a homéroszi fegyverek is: mindenfelé acélpáncéllal védekeznek a csapatok. Az olaszoknak még acélsisakjaik is vannak.

Az orkánig fokozódó ágyutűz arra szolgál, hogy szétrombolja a védő fél drótakadályait, széttuzza földözékeit, megakadályozza tartalékainak a gyülekezését és összetörje a katonái idegeit. Nem egyszer napokig egyfolytában tombol a pergő tűz. Amikor aztán már úgy véli az olasz hadvezetőség, hogy kő nem maradt kövön és ideg nem maradt épen, akkor indítja meg gyalogcsapatai rohamát. Ezekben a *rohamsorozatokban*, amelyekben úgy követik egymást szakadatlanul, vég nélkül az új meg új katonasorok, mint az épülő ház Paternoster-fölvonóján a téglasorok, a régi *tömegtaktikához* tért vissza az olasz hadvezetőség. Egészen kicsi helyre zsúfol össze nagy katonatömegeket. Egy ezred arcvonalának a szélessége támadás alkalmával nem több, mint két század. Nyolc egymásután következő sort alkot tehát egy rohamozó olasz regiment. A sorok oly sűrűn követik egymást, hogy bár mindegyik sor laza rajvonalra bontva közeledik, a gyakorlatban mégis összetorlódó nagy masszává csomósodnak. Az olasz hadvezetőség egészen tudatosan alkalmazza ezt a mai tűzfegyverek példátlan hatásával szemben elavult tömegrohamtaktikát. Elfogott olasz tisztnél megtalálták Cadorna elvi jelentőségű utasítását, amely különben minden alapelvben teljesen egyezik Joffrenak azzal a parancsával, amelyet elfogott francia tisztéknél találtak meg a németek. Egyetlen fontos különbség van csak a Joffre- és a Cadorna-taktika között: Cadorna még sem sűriti annyira a rohamoszlopait, mint a franciák. Joffre utasítása szerint egy divízió rohamfrontja egy kilométer, az olaszok gyakorlata szerint körülbelül másfél kilométer.

Az Isonzo-menti küzdelmek karakterét az állóharcon kívül még egy tényező szabja meg: maga a terep, a *Karszt*. A szikla, a kegyetlen, az irgalmat nem ismerő kő teszi ezt a frontot a világháború legkinosabb frontjává. Itt nem lehet dekkungot ásni, úgy mint Oroszországban vagy Szerbiában vagy a francia fronton. Itt nincs föld, itt csak szikla van. Itt nem beásnia, hanem valósággal belevénsie és belerobbantania kell magát a katonának a kőbe. Legtöbbször szó sem lehet arról, hogy más harcterek mintájára a föld *alá* ássa a dekkungját, hanem a föld *főlé* kell emelnie. A legtöbb földözék itt a Karsztton egyszerűen szikladarabokból összerakott kőfal. Oroszországban, ha kellett, percek alatt valami kis halmot összekapart a feje elé a katona, néhány óra alatt teljes, srápnelbiztos földözéket lehetett ásni, itt a Doberdon hosszú hetek keserves, emberfölötti munkája minden dekkungdarab kivájása. A Karszt-terep még fokozza az állóharc csökönyösségét. Itt minden árokdarabot a végsőig tartanak, a legnagyobb szívóssággal védnek, mert mindegyik hetek értékes munkáját foglalja magába. A Karszt sziklái természetesen lehetetlenné teszik, hogy akár lovasok, akár kerékpárosok végezhessék a földerítés munkáját. Itt csak a gyalogos tud mozogni. De az se mindig. Az éles kő leszaggatja a bakancs talpát és letépi a tenyér bőrét. Különösen, ha még a száz kilométeres

sebességig fokozódó bőra is szövetkezik a Karszttal, akkor még apró gyalogos patrul se tud előrehaladni az éles sziklák között. A bőra egyszerűen lehajítja az embert, a Karszt kövei pedig halálra marcangolják. Egy katona mondotta: „A Kárpátokban is nagy urral küzködtünk: Tél generálissal, de itt még nagyobb ur áll velünk szemben: *Bóra* tábornagy.” Mindehhez járul még, hogy a Karszton nem él növényzet és nincsen viz. A vízhiány a legszörnyűbb gyötrelmeket okozta az első időkben. Ma nagyarányú organizáció dolgozik, hogy bőséges vízzel lássa el a Karszton harcoló csapatokat. A Karszt gonosz és rosszindulatu ellenség és nagyon meg lehet érteni annak a magyar népfölkelőnek a keserű sóhajtását, aki azt irta haza a feleségének: „Dobd ki az udvar közepéről azt a nagy követ. Soha életemben nem akarok többet követ látni.”

Az orkánló ágyutüz és a Karszt-terep összehatása teremtette meg a *kavernákat*. A rettentő ágyutüzzel szemben nem áll meg a földözékkőfal. Amikor napokig bömböl az ágyusereglet, összeomlik minden fölemelt fedezék. Ha a védőcsapatok nem akartak elpusztulni, hathatósabb védelmet kellett teremteniök. Nagy sziklabarlangokat vájtak a kőbe. Sok méternyire a szikla alatt nyulnak el ezek a kavernák. Hihetetlen emberi munka vetődött bele ezekbe a sziklaüregekbe. Egész éjszaka szakadatlanul hallja odakünn az ember ezeknek a szorgalmas emberharkályoknak a kopácsolását. Amit más harctereken az *ásó*, azt jelenti itt a *véső*. A fölületes frázis még mindig nem akarja meglátni, hogy a harctéren nemcsak a vér, hanem a verejték is fontos, és hogy a harcokat nemcsak fegyverrel, hanem szerszámmal is vivják.

A pergőtüz szabja meg azután a közelharcok természetét. Az ágyuörjögés nagyon erős hatással van az idegekre. Nem egyszer súlyos pszichózis okozója. A pokol minden kinjával vetekszik, amikor csapatoknak órákig és napokig mozdulatlanul kell tünniök, hogy rájuk záporozzon a gránátéső. A Karszt az ágyuzás hatását is fokozza. Más harctereken egy gránátlövés egyetlen dekkungot semmisít meg, itt azonban száz méternyire tágítja hatását a Karszt. Ahová a gránát esik, tömérdek fölcsapó kődarab, sziklatörmelék sokszorozza az ártását.

Amikor az előkészítő ágyutüz után végre rohamra indul az olasz, amikor végre nem tépi már az idegeket a gránátüvöltés, valósággal megváltás a csapatokra az ember-ember ellen való harc. Ami más harctéren a küzdelem legnehezebb mozzanata: a roham, - az itt megkönnyebülés. A pergőtüznek napokig való türése annyi idegességet és keserűséget gyűjt föl a katonákban, hogy amikor azután szemtől-szembe kerülnek szenvedésük okozóival, a legvadabb, a leggyilkosabb kedv szabadul föl bennük. Példátlanul vad kézitusák folynak az Isonzo-fronton. A csapatok sokhelyt hosszú, kardszerű bajonettel vannak felszerelve a kéziharcra. Nagy szerepe van a kézigránátnak. A katonák hatásosabb fegyvernek tartják a puskánál. De sokszor csak pusztá kézzel mennek egymásnak az ellenfelek, sokszor tépik, marják, harapják egymást. Sok keserűséget és szilaj kétségbeesést marnak bele ezek az emberek egymás testébe.

Tíz hónapja folyik így ez az elkeseredett, vad harc és az olasz hadsereg még egyetlen komoly lépést sem tudott előretenni. Mi az oka a sokszoros és, úgy látszik, állandósuló olasz kudarcnak? Első és azonnal szembetűnő oka az, hogy a legfontosabb magaslati állások a mi kezünkben vannak. De végső és legmélyebb oka a *védelem nagy fölénye a támadással szemben*. A tüzfegyverek mai roppant hatásánál a támadás mindig hátrányban van a védelemmel szemben. A védelem egy helyben marad és ezért szakadatlanul tüzelhet, a támadás kénytelen előrehaladása közben tüzelésével szünetelni. Fokozza még a védelem tüzfölényét az olasz roham tömegformája. Az osztrák-magyar csapatok kitűnő tüzfegyelemmel egészen a drótaskadályokig hagyják nyomulni az olasz rohamot, hogy ekkor zudítsanak rá gyilkos tüzelést. Az olaszoknak azért vannak oly nagy veszteségeik, mert kétszer kell elszenvedniök ezt a megsemmisítő fegyvertüzet. Először, amikor előre özönlenek, amikor támadnak és másodszor, amikor - támadásuk összeomlótán - visszafelé futnak. Ha pedig sikerül is az olasz roham, nagyon rövidéletű a sikere. Ha behatolnak is valami lövészárkba, a legtöbbször az első

éjszakai ellentámadás kiveti őket onnan. Ez természetes is, mert a Karszton néhány óra alatt nem tudnak kellő védelemre berendezkedni, és mert a nagy iram után végsőkéig kimerülten jönnek meg a csapataik. Ostoba előítélet az, hogy az olasz rossz és gyáva katona. Boroevics, az Isonzo-front hadseregének a parancsnoka és József főherceg, a Doberdo legexponáltabb részének a kommandánsa, egyformán kijelentette nekem, hogy az olaszok bátran és lendülettel harcolnak. Nem az olaszok hitványságában kell keresni az osztrák-magyar sikerek okait, hanem a magaslati állásokban, a védelem általános fölényében és utoljára, de nem utolsósul - az Isonzo-front védőinek a példátlan szívósságában, emberfölötti mindenttűrésében és megható önfeláldozásában.